

Ára: 1250 Ft

KARÁCSONY SZILÁRD: ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS

Hogyan erősítsük meg a szakszervezeti mozgalmat?

A magyar munkavállalók ugyanúgy világszínvonalú termékeket hoznak létre és minőségi szolgáltatásokat nyújtanak, mint Európa nyugati felén dolgozó társaik, mégis töredékét keresik az ottani béreknek. A munkából élők itthon is tisztességes megélhetést biztosító jövedelmet és biztonságos munkahelyeket szeretnének. Ez az, amit csak összefogással lehet elérni, de akkor miért nem szakszervezeti tag mindenki?

A munkavállalók többsége úgy gondolja, hogy majd akkor lép be, ha a szakszervezet teljesíti az elvárásait, a szakszervezetek pedig azért nem tudnak eredményeket elérni, mert kevés tagjuk van. Ördögi kör. Hogyan lehet ebből kitörni? Többek közt erre a kérdésre adja meg a választ a szerző, aki végigjárta a szakszervezeti ranglétrát, és ismereteit több évtizede adja át a tisztségviselőknek.

A szemléletváltó könyv célja, hogy ismét trendi legyen az összefogás.

Kedvezményes áron kapható a Napvilág Kiadó webshopjában: www.napvilagkiado.eu

MAGYAR SZAKSZERVEZETI SZÖVETSÉG

NAPVILÁG
KIADÓ
BUDAPEST

2023/12

MOZGÓ VILÁG

12

MOZGÓ VILÁG

2023/12

Közép-Európa a vérzivatarban: Herskovits Eszter pódiumbeszélgetése Domány Andrással, Gyarmati Istvánnal, Mitrovits Miklóssal, Végel Lászlóval ● **Iványi Gábor Orsós Erzsébettel beszélget** ● **Révész Sándor esszéje Daróczi Ágnes könyvéről** ● **Biczó Gábor tanulmánya a magyar-roma együttéléstről** ● **Horváth Aladárral beszélget Rab László** ● **Gergely Ágnes és Bakos András versei**

Csengery Kristóf ● **Csepeli György** ● **Dalos György** ● **Fleck Zoltán** ● **Hargitai Miklós** ● **Kőríz Imre** ● **Majtényi László** ● **Parászka Boróka** ● **Pető Iván** ● **P. Szűcs Julianna** ● **Stuber Andrea** ● **Vadas József** ● **Vásárhelyi Mária** ● **Végel László**

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BAKOS ANDRÁS 1972-ben született Szegeden. Algyón él, újságíró, költő. Legutóbbi kötete: *Isteni testek* (2021).

BICZÓ GÁBOR 1968-ban született Budapesten. Filozófus, kulturális antropológus, egyetemi tanár. Legutóbb megjelent műve: *A „Mi” és a „Másik”* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Rendszerhiba. A jogállam halála és újjászületésének lehetőségei* (2022).

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endrődön. Kossuth-díjas költő, prózaíró, esszéista, műfordító, pedagógus. Legutóbbi könyve: *A szomjú-ság ára* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

IVÁNYI GÁBOR 1951-ben született Szolnokon. Lelkés, 1990–94 és 1998–2002 között országgyűlési képviselő, az Olталom Karitatív Egyesület és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség elnöke. Hazám-díjas, Budapest díszpolgára. Legutóbb megjelent műve: *Imádság csöndes dögvészért* (2011).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytotál* (2019).

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. Újságíró, lapunk olvasószerkesztője. Legutóbbi könyve: *A pokol tornácán* (2021).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-émlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

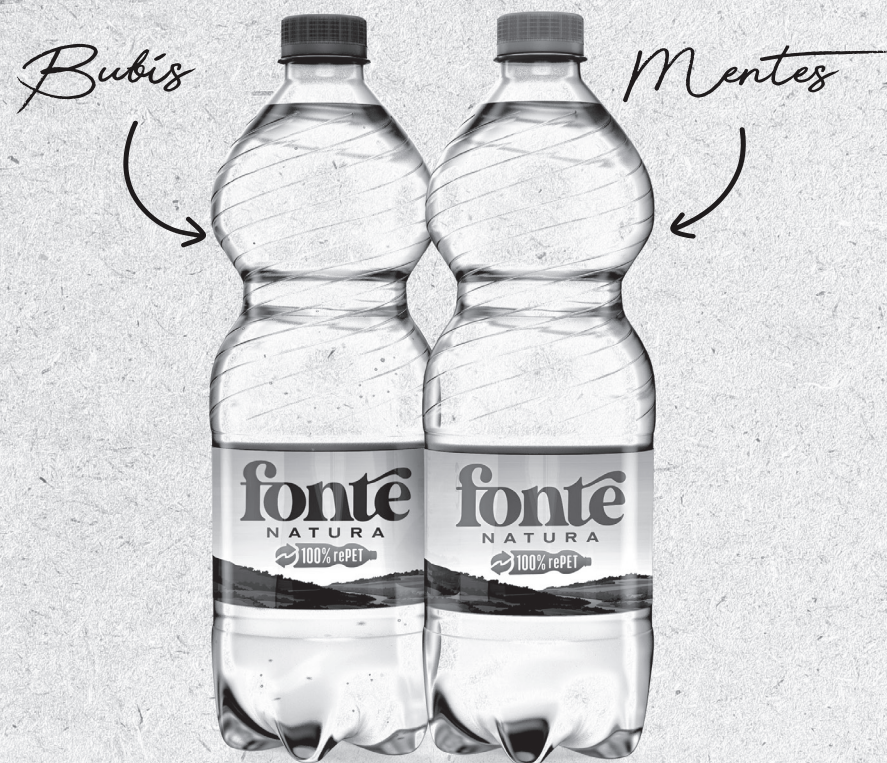
VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Polgár Miklós munkái

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

- Herskovits Eszter 3 Közép-Európa a vérzivatarban – *Beszélgetés Domány Andrással, Gyarmati Istvánnal, Mitrovits Miklóssal és Végel Lászlóval*
- Cigányút**
- Iványi Gábor 16 Amúgy mi egy nagyon szép család lehetünk volna – Orsós Erzsébet beszél az életéről
- Révész Sándor 38 Vasra-vert ígéret *Esszé*
- Biczó Gábor 51 Magyar–roma együttélés – a gyakorlatban *Tanulmány*
- Rab László 60 Ki lettünk söpörve a társadalomból *Beszélgetés Horváth Aladárral*
- Gergely Ágnes 76 Egy boldog ország *Vers*
- Bakos András 77 Sóvirág, Tányérok *Versek*
- Hónapló**
- Dalos György 79 Irodalmi frontátvonulás
- Hargitai Miklós 82 Narancsvidék
- Parászka Boróka 85 Vissza Luxemburghoz
- Végel László 88 Ábrándok az orosz medve karjaiban
- Reflex**
- Majtényi László 92 Az emberiség képviselője
- Fleck Zoltán 96 Okosságról és kiutakról
- ról, -ről**
- Pető Iván 100 „Alkotó munka vár tehetségemre”
- Kőríz Imre 104 Noel-díjat Bognárnak!
- Csepeli György 109 Maszek népiptók
- Csengery Kristóf 112 Adrian zenéi
- Stuber Andrea 115 Ki lesz a bálapa?
- Vadas József 118 Mi lesz veled, Corvin?
- P. Szűcs Julianna 122 Melyik Renoir?
- Vásárhelyi Mária 126 Így gondozza a magyarját

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 10 980 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2023/december

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelészerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Közép-Európa a vérzivatarban

Domány Andrással, Gyarmati Istvánnal, Mitrovits Miklóssal és Végel Lászlóval beszélget Herskovits Eszter*

P. Szűcs Julianna Eredeti terveink szerint ez a Fapados csak a lengyel választásokkal foglalkozott volna. Közben azonban sok minden történt, amelyről egy külpolitikával foglalkozó szalon nem tehet úgy, mintha megállt volna az idő. Berobant Gáza. Ezért témánkat kibővítettük és meghívottaink szakterületei is ezt a bővített témát tükrözik. Van közöttük lengyel specialista, mint Domány András, szerb ügyekkel együtt élő, mint Végel László, Közép-Európát távlatosan is figyelő, mint Mitrovits Miklós és természetesen a felpörgő közel-keleti helyzet miatt egy vérbeli biztonságpolitikus, mint amilyen Gyarmati István.

Herskovits Eszter Ahhoz, hogy el tudjuk kezdeni, el kell helyeznünk a a politikai térképen Magyarországon. A lengyel–magyar kapcsolatokba eddig is belekavart az Oroszországhoz fűződő viszony. Mondjuk ki nyíltan, Orbán Viktor Putyinhoz való dörögölése többeknek szemet szúrt. Ugyanez érvényes a cseh kormányra is, és hasonló a helyzet a szerb kormánnyal is, amelyik már nem sokáig irányít, mert megint előrehozott választások lesznek. Elemezzük, hogy egy-egy országban hogyan alakul a

Magyarországhoz fűződő viszony az események tükrében.

Végel László Az én feladatom a legkönnyebb. Szerbia és Magyarország viszonya nemcsak a propaganda szerint tetőzik. Soha nem volt még ilyen jó, mondják a politikusok, aminek megvan a maga története, és szerintem ez nem új. A rendszer-váltás után a mindenkori magyar kormányok igyekeztek Szerbiával jó viszonyt kialakítani, függetlenül attól, hogy melyik párt volt hatalmon. Úgyhogy ennek megvan a hagyománya. Eddig mindenki, az MSZP- és kezdetben a Fidesz-kormány is a jószomszédsági viszonyt helyezte előtérbe, amelyben fontos szerepe volt a magyar kisebbségnek. Az utóbbi három-négy évben mindez új színnel gazdagodott, sőt, ez az ideológiai szín lett a domináns. Az illiberális rendszer, a vezérelvű vezetés és egyező Brüsszel- és Amerika-kritika jellemzi, a társadalomban pedig mindkét országban erőteljes a populista mozgás. Ez annyira felerősödött, hogy most már a kisebbségvédelem nem is olyan fontos, a két ország politikusai már nem is beszélnek róla. Azt szokták megállapítani, hogy nagyon jó a vajdasági kisebbség helyzete, soha ilyen jó nem volt, Szerbia példát mutat az Európai Unióban. Szerbia mint pozitív példa szerepel a magyar politikai elit megszólalásaiban. Szlovákiában nagyjából ugyanez játszódik le.

---

* A pódiumbeszélgetésre a budapesti Szakszervezetek Házában került sor 2023. november 13-án. A résztvevők: Domány András Pulitzer-emlékdíjas újságíró, Gyarmati István biztonságpolitikai szakértő, Mitrovits Miklós történész, és Végel László író, a *Mozgó Világ* naplóiírója.

Mitrovics Miklós Ha jól értem, itt az a kérdés, hogy Magyarországnak milyen a viszonya a régió többi országához vagy a régió többi országa hogyan tekint Magyarországra. Kérdés persze, hogy mit nevezünk Közép-Európának. Én történész vagyok, és az az érzésem, hogy át kell értékelnünk az eddigi fogalmainkat. Ha a mindenkori Németország és Oroszország közötti területet vesszük, a térséget Köztes-Európának, újabban pedig Intermariumnak (Tengerköznek) háromtenger-területnek is szokták nevezni az Adria, a Balti- és a Fekete-tenger között elterülő vidéket. Az a gyanúm, hogy ez a rendkívül heterogén, sokszínű, apró nemzetállamokra bontott, multietnikus területekkel megáldott régió nem tud közös célokat megfogalmazni. Mondhatnám, hogy nem a lét határozza meg a tudatot, hanem inkább a partikuláris érdekek. Nem is feltétlenül az játszik szerepet, most már be kell látnunk, hogy milyen színezetű kormányok vannak az egyik-másik országban. Sokáig az volt a helyzet, hogy akkor jó, mondjuk, a lengyel–magyar kapcsolat, ha azonosak a kormányok. Most kiderül, hogy igazából nem. Szlovák–magyar relációban sem érvényes ez a megállapítás, ennél sokkal magasabb rendű érdekek írják felül a kapcsolatokat. Ha felteszem a kérdést, hogy lehetne-e jó kapcsolat egy Donald Tusk vezette lengyel kormány és az Orbán Viktor vezette magyar kormány között, azt kell mondanom, hogy éppen lehetne, hiszen mindketten a konzervatív térből jönnek, jó ideig még az Európai Néppártban is együtt politizáltak, generációsan, érdeklődési kör tekintetében is sok minden összeköti őket. Mégis valószínűsíthetjük, hogy nehéz lesz ez a

kapcsolat, miközben mondjuk Robert Fico kormánya vagy pártja baloldaltól jön, az Európai Parlamentben is a baloldalon ült, igaz, hogy fölfüggesztették a SMER tagságát, de ebből a szempontból ez lényegtelen. Tudjuk, hogy az előző Fico-kormány alatt magyarellenese cselekedetekre is sor került Szlovákiában. Mégis úgy tűnik, hogy ez a kapcsolat jobb lesz, mint a lengyel. Hát akkor nem mondhatjuk, hogy a politikai ideológia meghatározza azt, hogy jó vagy rossz egy kapcsolat, más szempontok befolyásolják azt, hogy hová tartozunk, melyik kormány mit gondol. És itt jön be a képbe az Oroszországhoz és most nem Németországhoz szűken véve, hanem az EU-hoz való viszony. Újabban leginkább ez határozza meg a barátságokat és az ellentéteket a régióban. Robert Ficóval feltehetően azért lesz jobb a viszony – Vučićtyal is azért jó a kapcsolat –, mert hasonló a külpolitikai orientáció, a geopolitikai világnézet. Mateusz Morawiecki ultrakonzervatív kormánya és a liberálisabb cseh kormány között is milyen jó kapcsolat volt az elmúlt időszakban. Azt mondták, soha nem volt ilyen jó a cseh–lengyel kapcsolat, mint most. A Donald Tusk vezette leendő lengyel kormány is jó kapcsolatot fog ápolni a cseh kormánnyal, függetlenül attól, hogy más ideológiai színezetű. Arra szeretném tehát föl hívni a figyelmet, hogy itt már nem világnézeti kérdések állnak a középpontban, az a döntő, hogy hova tartozunk.

Domány András A jelszót már ki is adta Varga Judit, a jövő EP-frakció listavezetője, aki szerint az ágyúkat mostantól ránk fogják irányítani Brüsszelből, mert a lengyeleket nem fogják bántani, ha új

kormány lesz. Mondjuk ez a militáris hasonlat engem kissé zavar, de azért értjük. Van itt egy nem részletezendő történelmi, részben legendákra, részben közös uralkodókra épített elképzelés a nagy magyar–lengyel barátságról. Tény, hogy ha Oroszország nem támadta volna meg Ukrajnát, akkor ez a nagy szellemi és érzelmi egység töretlen maradt volna a két illiberális erő között. Orbánék szerintem nem értették meg és nem mérték fel, hogy mit jelent a háború Lengyelországnak. Lech Kaczyński ugyanazt folytatta, amit előtte Aleksander Kwaśniewski. Mindketten tudták, hogy a lengyel és az ukrán népnek is vannak fájdalmas történelmi foltjai a közös múltban, és számukra, a független Ukrajna mint ütköző Lengyelország és Oroszország között, mindennél fontosabb. Természetes, hogy ez más, mint a magyar irányultság. A magyar és a lengyel kormányok között eddig nagy volt az egység az EU-eljárásokkal szembeni fellépésben. Nos, ez a jövőben változni fog, Orbán még jobban magára marad. Kissé bonyolult különben a lengyel kormányalakítás, mert Andrzej Duda köztársasági elnök nyíltan megfenyegette a majdani új kormányt – megjegyzés, ő sem gondolja komolyan, hogy Morawiecki kormányt alakíthat –, nem tűri el az elnöki, államfői hatáskör semmiféle korlátozását, megkerülését, mindent meg fog vétózni, amit meg kell vétózni. És még egy gondolat, ami fontos. A Morawiecki-kormány elképesztő mértékű fegyverkezésbe fogott. Az amerikaiak azt követelték, hogy fordítsák a GDP két százalékát fegyverkezésre. De már a három százaléknál tartanak. Háromszázezer fős hadsereget vizionálnak...

Mitrovits Tegyük hozzá, hogy a lengyel GDP messze a legnagyobb a régióban, több mint 600 milliárd dollár, közelít a 700-hoz...

Domány Figyelemre méltó, hogy a kormányra készülő ellenzék új koalíciós szerződése hangsúlyozza, hogy a védelmi programot folytatják, a védelmi költségvetés marad, tehát ezt nem akarják felrúgni. A 300 ezres létszám megvalósíthatóságában ugyan kételkednek, de a fegyverkezési programhoz nem nyúlnak.

Gyarmati István Emberemlékezet óta nem volt ilyen bonyolult biztonsági helyzet a világban és Európában. Olyan fenyegetések vannak a láthatáron, amelyek kezeléséről egyelőre fogalmunk sincs. És itt nemcsak az orosz–ukrán meg a közel-keleti helyzetre gondolok. Oroszország problémája legalábbis Nagy Péter óta jelen van Európában. Félig viccelve szoktuk mondani, hogy európai biztonság nincsen Oroszország nélkül, de Oroszországgal sincs. Valószínűleg a lengyeleknek igazuk van abban, hogy a stabil és biztonságos Európának az a biztosítéka, ha Európa Amerika nélkül is meg tudja védeni magát egy esetleges orosz támadással szemben – és ezt minden ellenkező híreszteléssel szemben meg tudja tenni. A közel-keleti helyzet más, az ennél sokkal reménytelenebb. A Hamászt nem lehet kiirtani, a terrorizmus még sokáig velünk lesz. A közel-keleti válságnak az a legnagyobb veszélye, hogy túlterjed a határokon. De nem fog túlterjedni, mert egyetlen arab állam sem fog beavatkozni. Irán meg szerintem fél az amerikaiaktól. A Hezbollahot sem fogják bevetni, mert akkor elvesz-

tik az ellenőrzésüket a szíriai és a libanoni területek fölött. Mindennek azonban van egy sokkal nagyobb összefüggése. Az egyik kérdés, hogy Oroszország lesz-e szekuláris Irán. Vajon azt a szerepet fogja-e játszani Európában, mint amit Irán játszik a Közel-Keleten. Nem tudjuk. A Közel-Keleten Huntington szelleme kísért. Ez már civilizációs konfliktus, és itt hadd legyenek politikailag inkorrekt. Arról van szó, hogy a világon él kétmilliárd muzulmán, akik olyan befolyás alatt élnek, és nemcsak a muzulmán országokban, hanem nagy számban Európában is, hogy veszélyeztetik a keresztény-zsidó civilizáció alapértékeit és ma már sok szempontból, legalábbis a kívánságaik szerint, a létét. Ezért gondolom, hogy ez egy nagyon veszélyes helyzet. Fogalmunk sincs, hogy Oroszországgal mit fogunk kezdeni, de ami még nagyobb probléma, hogy ezzel a civilizációs konfliktussal mit fogunk kezdeni. Ebben az egész világ el van veszve. Magyarország meg el van veszve abban a világban, amelyik el van veszve ebben a konfliktusban. Teljesen furcsa dolgok történnek ebben az országban. Se Orbán Viktor, se Gyurcsány Ferenc logikája szerint nem azt kéne csinálni, amit igazából csinálunk. Mi a káoszban is el vagyunk veszve, nemcsak a világban.

Herskovits *Elidőznék még egy kicsit a civilizációs konfliktusnál. Nemrég beszélgettem Sík Endrével, aki azt mondta, szerinte nem várható a közeli jövőben, de a távoliban sem komolyabb migrációs hullám Kelet-Közép-Európában, mert ez inkább Nyugat-Európát érinti. Ugyanakkor több szociológus úgy látja, hogy a terrorcselekmények leginkább a má-*

sodik vagy a harmadgenerációs bevándorlókat érintik. Kijelenthetjük-e azt, hogy most, jelen helyzetben a közel-keleti konfliktust érintő veszély Közép-Európát nem érinti?

Gyarmati Ha Nyugat-Európát érinti, akkor Közép-Európát is érinti. Ha ide nem jön több százezer migráns, hanem inkább Franciaországba, Németországba vagy Svédországba megy, akkor sem mondhatjuk, hogy ez minket nem érint. A teljes igazsághoz tartozik, hogy jellemzően a harmadik generációsok állnak be a muzulmán szélsőséges mozgalmakba. Henry Kissingert nagyra tartom, idézem őt: tudom magamról, hogy paranoid vagyok, de ez nem jelenti azt, hogy nincs rá okom. Én is paranoiás vagyok, de Közép-Európában ez a túlélés biztosító. Amúgy pedig Oroszország kezét látom többek között a migrációs hullám előidézésé mögött. A szíriai háború mögött egyértelmű volt az orosz jelenlét.

Herskovits *Az utóbbi időben rengeteg hírt hallunk arról, hogy a déli határon szerb embercsempészek hogyan bújtatják át az embereket, tehát itt van a közelünkben a migrációs helyzet. Lengyelország figyelmét nyilvánvalóan az Ukrajnából érkező bevándorlók és menekültek kötik le.*

Végel Szerbia déli határait sokkal nehezebb védeni, mint Magyarország déli határait. Tömegével jönnek, és az EU-ba igyekeznek. Egy kicsit el is van túlozva ez a déli fegyvercsörgetés. Már a csempészek között folyik a harc, hogy kinek legyen nagyobb hatalma, befolyása. És leszámolnak egymással. A szerb

rendőrség időnként szigorú, időnként nagyon elnéző. Hiába a drótkerítés, a csempészek vágóollóval egyszerűen behatolnak. Magyarországot eléggé durva módszerekkel visszatereli őket. Ott vannak újra a Vajdaságban, Szabadka környékén, a Bánátban, újra próbálkoznak. Nem nagy létszám, oda-vissza toloncolják őket. Egy idő után a szerb rendőrség nem bánja, ha átmennek Magyarországra. Ez nem hivatalos álláspont. Egyébként sem akarnak Magyarországon letelepedni, akkor hát menjenek az EU-ba Magyarországon át. A lazaságot hivatalosan nem ismerik el. Amikor a két ország vezetői találkoznak, a szerbek megígérik, hogy ezután energikusan lépnek föl. De nem lépnek fel energikusan, mert mit csináljanak a menekültekkel? Jó lenne minél előbb átadni őket Magyarországnak, hadd menjenek tovább. Ez a szerb logika. A magyar logika pedig az, hogy meg kell mutatni a televízióban, milyen energikusan visszaterelik őket. A feleségemmel találkoztunk Svájcban egy albánnal, ő is átment, azt hiszem, a hatodik kísérletre. Kitűnően beszél németül és franciául. Az építőiparban dolgozik mint vendégmunkás. Amikor megtudta, hogy magyarok vagyunk, gyanakodva végigmért bennünket. Amikor megtudta, hogy vajdasági magyarok vagyunk, barátságos lett, és elmesélte, hogy Ausztrián keresztül jutott ki Svájcba. Nagyon jól érzi magát, a legnagyobb svájci patrióta. Elmondta, hogy a magyar rendőrség nemcsak visszaterelte, de jól el is verte. Visszatoloncolták Szerbiába, várta a következő alkalmat, és végre sikerült. Amit ő tud, azt minden menekült tudja: ha nem sikerül először, akkor hatodszorra menni fog. Szóval

ez játszódik le a határon. Miközben a két ország vezetői teljes egyetértésben hangoztatják, hogy ezután szigorúbb módszereket alkalmaznak. Nem lehetséges, mert ez egy népvándorlás. Sok oka van a népvándorlásnak, nehéz megállítani. Európa, amelyben a vétójog uralkodik, nem is fogja ezt megállítani. Ez a probléma néha csillapodik, aztán újra felerősödik.

Gyarmati A határ szerb oldalán ma már a szerb embercsempészeket túlszárnyalják az afgán embercsempészek.

Végel Hát igen. Visszajöttek a magyar börtönökből. Ez egy véres közép-európai operett, aminek a tanúi vagyunk.

Mitrovits Lengyelországot ez a kérdés azért nem érinti olyan mélyen, mint a Balkánnal határos Magyarországot vagy a Balkánon fekvő Szerbiát. Lengyelországot északon a Balti-tenger, a nyugati oldalon Németország határolja, nem onnan fognak jönni menekültek. Délen lényegében ezer kilométer a hegységek sora, amit csak a hágókon lehet átszelni. Keletre fekszik Ukrajna, Belorusz, Litvánia és Oroszország. Na most a keleti és az északkeleti határ elképesztően védve van a háború miatt. Az elmúlt évben ugye megkezdték a korábban felosztott ötödik hadosztály újjászervezését, amit lényegében keleti falnak neveznek. A legmodernebb védelmi fegyvernemeket telepítik és a legkomolyabb kiképzést kapják, akik ott vannak. E hadosztálynak az a feladata, hogyha Oroszország megtámadná Lengyelországot, fel tudja tartóztatni. Na most ennek a hadse-

regnek néhány száz migráns nem lenne akadály. Amikor a Wagner-csoport még Prigozsin lelővése előtt ott masírozott, az sem volt valódi fenyegetés. Ha átlépték volna a határt, a lengyel haderő egyszerűen lelőtte volna őket. Benne volt a pakliban, hogy esetleg a választások előtt egy ilyen provokációra sor kerül. Lengyelországot tehát a földrajzi helyzete miatt a migráció nem érinti, másrészt a lengyelek geopolitikai mentális világnézete sem a Balkán felé irányul. Mindig nagyon mérsékelten érdekelte Lengyelországot a Balkán. Gondoljunk bele, a mohácsi vész idején Jagelló-házból való uralkodó ült a lengyel–litván és a magyar trónon, mégsem siettek a magyarok segítségére. Jó, jött mintegy kétezer lengyel önkéntes, elestek Mohácsonál, van is kopjafájuk, na de a lengyel–litván király akkoriban Európa egyik leggazdagabb uralkodója volt, tele volt az államkassza. Ha küldenek tízezer lovast, nem biztos, hogy úgy végződik Mohácson a csata, ahogy végződött. De nem küldtek, mert éppen örökbékét kötöttek a portával, és nem érdekelte őket különösebben, hogy milyen veszélyt jelent az oszmán hódítás. Most se érdekli sokkal jobban a balkáni horizont a lengyel politikát.

Domány Annak ellenére, hogy azért a választási kampányban megpróbálták hisztériát kelteni.

Mitrovits A lengyel politikai gondolkodás a menekültekkel szemben más, mint a magyar. Ne felejtjük el, hogy a lengyel szolidaritás eszméjét a rendszerváltáskor kiterjesztették más, oroszok által elnyomott népekre is a lengyelek. Hát hol van még Dzsohar Dudajev utca Var-

són kívül, a régióban? Befogadták a csecseneket, a grúzokat, az örményeket, amikor baj volt. Muszlim menekültek is mindig voltak a lengyeleknél, most pedig befogadták a belorusz ellenzékieket. És az ukránokat is. A hivatalos adatok szerint több mint egymillió menekült van Ukrajnában.

Domány Egy dolgot mondanék még el, ami nálunk kevésbé ismert, és kisebb létszámot érint, de fájdalmas, hogy a Lukaszenka nevű sötét gazember a belorusz–lengyel és részben a belorusz–litván határon dob át odaszállított afrikai és ázsiai menekülteket. Egy időben az állami légitársaságnak voltak direkt járatai Minszkbe, és a belorusz állami idegenforgalmi hivatal hirdette, hogy könnyedén el lehet jutni az Európai Unióba, és ott tragédiák tömege zajlik még most is. Ott emberek halnak meg az erdőben, nem az van, hogy ide-oda dobálják őket, mint a szerb határon. Terhes anyák holttestét találták meg az erdőben a mocsárban.

Mitrovits A választási kampányban került elő Agnieszka Holland filmrendező neve. Biztos sokan ismerik. Holland filmet forgatott a belorusz határon történt eseményekről, ami óriási botrányt kavart. A lengyel miniszterelnök meg az állam is reagált rá.

Domány Odáig fajult a történet, hogy a határőrök szakszervezete följelentette, beperelte a játékfilm alkotóját. Az egykori német megszállás alatt volt egy lengyel mondás – csak disznók ülnek a moziban –, ami arra vonatkozott, hogy ne járjanak a németek által üzemeltetett

mozikba. Most Agnieszka Holland, a leghíresebb lengyel rendező filmje kapcsán Andrzej Duda köztársasági elnök volt képes úgy állást foglalni, hogy megéri a határőröket, akik felháborodásukban ezt a disznós szólást használták.

Végel Szerbiában jelenleg a hivatalos adatok szerint tízezer menekült él. De a választási kampányban a migránskérdés nem szerepel. Harmincezer orosz is itt él. Nem tudni pontosan, hány ukrán. De ez se választási kampánytéma. Mi most a különbségekről beszélünk. Engem az izgat, mi a közös a társadalmakban. Csapdahelyzet. Azt gondolom, hogy itt nemcsak a politikai elit, hanem a társadalmak problémájáról is beszélünk kellene. A posztszocialista társadalmak nem készültek fel a rendszerváltásra. Nem készült fel még a szlovén sem. És nem készült fel az új politikai elit sem a rendszerváltásra. Úgyhogy a rendszerváltás utáni rövid időszakban volt egy euforikus időszak szép liberális intermezzóval. De a társadalmak kiábrándultak abból a rendszerváltásból, ami bekövetkezett, és tulajdonképpen ez a kiábrándulás közös élmény. Függetlenül a politikai beállítódástól. A posztszocialista régióban a tömegek elégedetlenek azzal, ami 1990 után történt. Ez az én véleményem, sokszor érzem úgy, hogy ekörül mozognak a viták. Thomas Piketty írt egy vaskos könyvet a közép-európai rendszerváltásról, a gazdasági és politikai tényezők elemzése mellett ő is arra jutott, hogy itt a társadalmakban van a fő probléma. Hogy lehet az, hogy Szerbiában mindenki, ha ott az utcán mozgunk, elégedetlen Vučićyal, mégis kétharmados többsége van.

Azért, mert az elégedetlen tömeg nem tud mást választani.

Mitrovits A lengyel társadalom sokkal urbanizáltabb és polgárosultabb, mint a többi közép-európai országban, ezért tud nyolcévi konzervatív kormányzás után visszajönni egy nyugatosabb, liberálisabb politikai elit a hatalomba. Méghozzá nem is akármilyen többséggel, mert azért ennek a kormánynak jóval nagyobb többsége lesz, mint az elmúlt nyolc évben volt a konzervatívoknak bármikor, úgyhogy ez nem következhetett volna be, hogyha itt nincs erős középosztály, nincs erős, városiasodott társadalmi réteg, amely ennek ellen tudott állni nyolc év után is.

Herskovits *Ki hogyan képzelem el középtávon, mondjuk tíz-húsz éven belül Közép-Európát, miben lesz más?*

Gyarmati Fogalmunk sincs róla. Nem látom azt, hogy a következő tíz-húsz évben a világ jelentősen javulhatna, inkább nagyobb veszélyeket vizionálok, különösen a civilizációs konfliktusban, ami egyre inkább kibontakozik a világban és Európában. És most nem beszélek a nagy, hagyományos konfliktusról, ez az amerikai–kínai probléma kora. Új szuperhatalom születik. Ez az első eset, hogy egy föltörekvő szuperhatalom nem az észak-atlanti civilizációból érkezik. Rengeteg kérdést vet föl. Örömmel láttam Sz. Bíró Zoltán Oroszországgal kapcsolatos írását (*Emlékezetpolitika és indoktrináció – Mozgó Világ*, 2023. október), pontosan azt veti föl, amit én itt az elején, pravoszláv Iránnak nevezi Oroszországot. A másik az álmok vi-

lága. Volt például az az álom, hogy az ukránok úgy megverik az oroszokat, hogy nem lesznek képesek az elkövetkezendő kétszáz évben csúnya dolgokat csinálni. Picit szeretttük volna elhinni, de nem volt realitása, Oroszországot nem fogja Ukrajna vagy más megverni. Oroszország rövid szünettel, de alkalmas lesz arra, hogy bajt okozzon. Nekünk, európaiaknak föl kell arra készülnünk, hogy ellenálljunk egy orosz támadásnak úgy, hogy Amerika nincs komolyan jelen. Úgy tűnik, Lengyelországnak igaza van. Mások is ezt gondolják. Nekem '95-ben mondta az akkori román külügyminiszter, aki most a NATO főtitkárhelyettese, hogy a déli régió Lengyelországa szeretnének lenni. A legjobb úton vannak efelé. Úgy látom Közép-Európát, hogy bajban van, mert nem lesz egységes Közép-Európa, Közel-Kelet vagy Izrael. Az elmúlt években azt gondoltuk, hogy már nincs palesztin kérdés, nem foglalkozott vele senki. Most kiderült, hogy mégis. Sztálin elvtárs tehát optimista volt, amikor azt mondta '48-ban, hogy azért szavazták meg Izrael létrejöttét, mert ezzel borsot törnek a nyugatiak orra alá, ezzel sikerült elérniük, hogy ötven évig nem lesz béke a Közel-Keleten. Irán síita ország és nem arab. Bár a síita Irán fő szövetségese a szunnita Törökország és a szunnita Hamász, miközben két ország van, ahol a síiták többségben vannak, Azerbajdzsán és Irán, de ők meg gyakorlatilag háborúban állnak egymással, úgyhogy azért ez már nem olyan egyszerű. A lényeg, hogy a civilizációs válság miatt nagy problémák lesznek Európában és Közép-Európában is. Ezt éppen menedzselni lehetne, de ma nincsenek Churchillek, Roose-

veltek Kohlok és Mitterrand-ok, kis nímándok dirigálnak, már bocsánat, nem akarok néven nevezni olyan nyugat-európai politikusokat, akik az államférfi minőségtől oly messze vannak, mint Makó Jeruzsálemtől.

Herskovits *Mi a megoldás?*

Gyarmati Szoktuk mondani, hogy itt majd az Európai Unió meg a NATO mindent rendbe hoz. Nem hoz mindent rendbe. Nálam NATO-pártibb magyart keveset találnak, de nem a NATO az egyedüli megoldás, mindig ad hoc megoldások lesznek. Nem lesz új világrendszer. Nincs már ilyen. A nemzetközi jog is elavult. Zavar és káosz van, nem kell csodálkozni rajta. Nem ágyúkat kell várni Brüsszeltől, a puskaaporunkat szárazon kell tartani, és vigyázó szemünket Varsóra kell vetni, nemcsak azért, mert ott most egy sokak számára szimpatikusabb kormány van, hanem mert a védelem kérdésében abszolút nemzeti egység van, márpedig manapság a védelem elsődleges kérdés. Tény, hogy a védelem és a szabadságjogok nincsenek jóban egymással.

Domány Én nagyon röviden tudok csak válaszolni, mert nem látok a jövőbe és nem is veszem a bátorságot, hogy jósolgassak. Nagyon fontos lenne, és nagyon kell szurkolni annak, hogy ez a mostani lengyel változás sikerüljön. Politikai aknamezón kell haladnia az új kormánynak majd, ha végre meg tud alakulni, mert ne felejtsük el, hogy egyelőre Morawiecki kapott kormányalakítási megbízást. Nem fog neki sikerülni, de hetekig halogatják, húzzák, addig rengeteg pénzt kiosztanak, kineveznek em-

bereket, akiket az új kormány nem tud majd leváltani stb. Végül lesz új kormány. Tragédia lenne, ha nem sikerülne, mert már nagyon mélyreható romlása zajlott le a demokratikus folyamatoknak, a demokratikus intézményrendszernek. Most talán még helyre lehet állítani, Dudával együtt is, bár nagyon nehéz lesz.

Mitrovits A lengyelek tanultak a történelemből. A lengyel államot a politikai elit korrupciója és az oroszokkal szembeni naivitása tette tönkre. A 18. században nem volt olyan lengyel–litván uralkodó, akinek a megválasztásába ne avatkozott volna be az orosz cár. Egy vétóval érvényteleníteni lehetett nem csak egy-egy törvényt, az összes addigi törvény ment a kukába. És megszűnt Európa legnagyobb állama pillanatokon belül. Ebből tanult a lengyel elit. A lengyel tapasztalat az, hogy nem lehet naivnak lenni az oroszokkal szemben. Az orosz birodalmi politika nem szűnt meg, folyamatosan újjáéled, bár 1917-ben és 1991-ben is összeomlott. De ez nem jelenti azt, hogy örökre eltűnt a történelem süllyesztőjében. A lengyel–magyar viszony most azért rosszabb, mert Lengyelországban nem értik, hogy a magyarok mit csinálnak. Mert Budapesten azt gondolják, hogy ki tudnak maradni a történetből, és úgy csinálnak, mintha az orosz-ukrán háború nem a mi ügyünk is lenne. A legdöbbenetesebb, hogy Magyarország 2014–15 óta teljes izolációs politikát folytat Közép-Európában.

Végel Továbbra is rendszerváltási válságban gondolkodom. Amikor beindult ez a folyamat, Nyugaton a jóléti állam uralkodott, viszont ami-

kor már megérlelődött és kifejlődött, a jóléti állam Nyugaton válságba került. Tehát az illúziók összeropantak. Ez az egyik. A másik, hogy őrünk néhány más illúziót. A közép-európai országoknak van egy közös vonásuk, amit talán Bibótól tudunk legjobban. Azt reméljük, hogy Lengyelországnak, Csehországnak, Szlovákiának, részben Szerbiának is meghatározó eleme a polgári osztály. A mi nagy illúzióink most, hogy a polgári osztály majd megszünteti az ellentmondásokat. De a polgári réteg is sajátosan működik. A Brüsszel-ellenes mozgalmakat például nem a falusi ember találta ki, hanem a nemzeti oligarchák és a nemzeti oligarchiát kiszolgáló polgári réteg egy része. De én azt hiszem, hogy a rendszerváltás utáni expressz- vagy kleptokapitalizmus olyan polgári osztályt termelt ki, amelynek kezdetben szüksége volt a külföldi tőkére, de most már úgy érzi, hogy elég erős a saját államában. Akkor viszont már a külföldi tőkében lát vetélytársat, és ez a gazdasági verseny idézi elő, hogy nyíltan vagy a föld alatt támogatja a nacionalista mozgalmakat. Ez a polgári osztály ma a leggazdagabb réteg, amely a kezében tartja az ipart, a kereskedelmet. De mi mindig egy másik polgári osztályra, az értelmiségre szoktunk gondolni... Visszatérve a lengyelekre. Örömmel hallgattam a nagyon szép szavakat, de attól félek, hogyha az új kormány következetes lesz, előkészíti a saját bukását. Nem azért, mert rosszul gondolkozik, hanem mert a társadalom nem tudja követni. Erre jó példa Szlovénia. Janša populista politikája után jött egy Európa-párti, baloldali, némileg baloldali színezetű párt, amely nem

képes visszavonni Janša törvényeit, mert nem meri. Miért? Mert a társadalom nem óhajtja. Janšát nem bírta, de a törvényeit kedvelte. Nagyon nehéz tehát kilépni abból, amit a társadalom akar. Félek attól, hogy Lengyelországban is hasonló lesz a folytatás.

Herskovits *Várjuk a hozzászólásokat.*

Csillag István A modern társadalom szolgáltatásokra épül. Nem parasztokat látunk, nem polgárokat látunk, nem munkásosztályt látunk, szolgáltatásokat látunk. Lengyelország azért szerencsés a többi országhoz képest azért, mert városias, több mint nyolcvan nagyváros van 100 ezer lakossal, köztük húsz nagyváros 300 ezer lakossal, és mert szolgáltatás csak a városban tud tömegesen működni. Ott nincs önellátás, így például könnyebb kivágnai a szőrt a fülemből, mint ha otthon állok neki én magam. A szolgáltatásra épülő, modern társadalomnak versenyre és biztonságra van szüksége. Ez egy nagyvárosokra épülő országban teljesen átalakítja a nemzeti egységet és a politikát, szemben egy olyan országgal, mint Magyarország, melynek egyetlen nagyvárosa van, hiszen a többi nagyváros (Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony) a határon kívül van. A polgárokat megölték, mert zsidók voltak, vagy lakosságcserevel kitoloncolták őket, és így tovább. Ez tehát nem rendszerváltási, hanem modernizációs problémája a térségnek. Egy másik probléma, hogy az értelmiség száma is lemaradt Magyarországon. Lengyelországban, Csehországban tömeges az egyetemre történő beis-

kolázás. Ami mindenütt a térségben végbement a nyolcvanas években, Magyarországon megrekedt, Lengyelország megy tovább együtt az OECD országaival. Na most amikor valaki egy begyepesedett országban él, és kerüli a versenyt, mert annak kinevezett nemzeti bajnokai vannak, éppúgy Szerbiában, mint Magyarországon, Szlovákiában, az mit fog minderre mondani? Ez a gond a rendszerváltás előtt is gond volt. Ez a gondunk nagyjából száz éve, Ady a *Nagyvárad*i *Napló*ban ugyanezeket a problémákat ostromozta. Magyarán nem vagyok azokkal egy a platformon, akik a rendszerváltást teszik meg önmagában közös közép-európai problémák forrásává.

Radnóti Sándor Biztonságpolitikai megjegyzést szeretnék tenni. Az volt a benyomásom, hogy a kisfilm, amely Orbán Viktor patológikus pekingi tikkjeit mutatta be, elvonta a figyelmet egy másik képsorról ugyanezen az eseményen, nevezetesen hogy Putyin bevonult, mögötte két katonatiszttel, akik egy-egy bőrdöt vittek magukkal. Ez szerintem rendkívül jelentős szimbolikus esemény volt, mert azt állította, hogy itt most nagyon szoros szövetséget fogunk kötni Kínával, ahol nem lehet elismerni a gazdasági elsőbbségét, de az atombomba gombja az az én kezemben van. És ez új fejlemény, ami bizonyos értelemben a Huntington-féle modell univerzális értelmezési lehetőségét vagy magyarázó erejét csökkenti, nevezetesen, hogy Peking, Moszkva és Irán – három teljesen különböző civilizáció – hihetetlen gyorsan szövetségre lépett. Moszkva, amely mindig is az arab világgal tartott fenn kapcsolatokat,

palesztinokkal, illetve Izraellel, és fontos volt neki az izraeli kapcsolat, most a palesztinok mellett döntött, amikor Hamász-küldöttséget fogadott. Én ezt nagyon jelentős és baljós fejleménynek tartom.

Sz. Bíró Zoltán Sándor észrevételeihez némi kommentárt fűznék. Kétszer volt személyes csúcstalálkozó az elmúlt évben az orosz és a kínai vezetők között. Márciusban ellátogatott a kínai elnök Moszkvába, eredetileg három napra tervezték március 19. és 21. között, amiből két nap lett, a harmadikat kurtán-furcsán lerövidítették. A legfontosabb eseményre nem került sor, nem írták alá azt a gázvezetékre vonatkozó megállapodást, amit régóta szeretnének az oroszok, mert az a céljuk, hogy amit nem tudnak Európába eladni, eladhassák Kínába. Ezzel szemben a kínaiak néhány nappal később először fogadták az öt közép-ázsiai szovjet köztársaság elnökét, és a nyílt részben, a türkmén elnököt arra biztatta a kínai elnök, hogy a negyedik gázvezeték felépítését gyorsítsák fel. Na most, amikor márciusban a kínai elnök Moszkvában járt, kiadtak egy közös nyilatkozatot, melyben úgy fogalmaztak, hogy a két ország kapcsolata nem katonai-politikai szövetség. Kínának nem érdeke, hogy szoros katonai szövetségre lépjen Oroszországgal. Az orosz politikát túlságosan zajosnak és feleslegesen kockázattal vállalónak gondolják. A nyilatkozat második felében a felek kölcsönösen elítélték a nukleáris fegyverekkel való fenyegetőzést. Más kérdés, hogy másnap a Twitteren Medvegyev beírt valami hagymázás gondolatot, de a kínaiak ebben az ügyben is elég határozottak voltak. Tehát amikor

elment Pekingbe Putyin, akkor nem sikerült a legfontosabb megállapodást aláírni. Mi ennek a jelentősége? 2021-ben az Európai Unió országai-ba vezetékén Oroszország 155 milliárd köbméter gázt szállított. Abban az évben Kínába a meglévő egy vezetékén 10 milliárdot. '22-ben ezt sikerült 15 milliárdra fölnyomni, idén valószínűleg 20-22 milliárd lesz. Több mint százmilliárd köbméter ott marad, amit nem tudnak sehová eladni. Én tehát azt kérdelem, valóban olyan erős-e Oroszország, mint amilyenek látszik? Itt, a *Mozgó Világ*ban fogalmaztam meg azt a feltételezésemet, hogy ez a benyomás abból keletkezik, hogy egyrészt a világ nukleáris képességének 45 százaléka továbbra is a kezében van, a másik 45 százalék az amerikaiaknál van. Oroszország az ENSZ BT állandó tagjaként nemzetközi jogilag gyakorlatilag szinte szankcionálhatatlan. És a harmadik, hogy 2014–15-től feltűnően destruktív politikát folytat, és destruktívnak lenni, az mindig hatékonyabb, mint konstruktívnak lenni. E három dolognak a kombinációja nagyon erősé tudja tenni Oroszországot, és azt a benyomást tudja erősíteni, hogy fontos, megkerülhetetlen szereplő. Lényegében az ukrán háború ennek a destruktiónak a szélsőséges változata. Látjuk, hogy ez is milyen nagy erőfeszítéseket jelent, a GDP hat százalékát költik katonai kiadásokra – a hivatalos adatok szerint. A költségvetésnek meg harminc százalékát. Ez azt jelenti, hogy 11 ezermilliárd rubelbe kerül a háború, ami körülbelül 120 milliárd dollárnak felel meg. Ez napi 315 millió dollár. Lehet, hogy még évekig tudják finanszírozni ezt a háborút, de a destruktivitáson túl – és ennyiben Istvánnal teljesen egyet-

érték – nem fog tudni új világrendet, az ízlésének megfelelő világrendet kialakítani. És itt valóban nagy kérdés, hogy hogyan fog lezárulni ez a háború, Ukrajna és Európa milyen garanciákat kap túl azon, hogy aláírnak egy megállapodást. Ne felejtjük el, hogy a háború előtt öt nemzetközi szerződésben vállalt garanciát Oroszország, hogy tiszteletben tartja Ukrajna szuverenitását, területi épségét és határai sérthetlenségét. Öt ilyen volt. Na most egy hatodik mire lesz garancia? Semmire. Ha nincs ilyen garancia, ki fogja újjáépíteni Ukrajnát? És ha nem építik újra Ukrajnát, akkor a keleti részén Európának marad egy roncsország, amely millió szociális és politikai problémát vet fel. Tehát ennyiben ez nagy kihívás lesz Európa és a nyugati világ számára. A szimbólumoknál maradva: lehet, hogy Putyin a világ felé próbálta ezekkel a bőröndökkel jelezni, hogy tényleg a világ nukleáris csapásmérő képességének csaknem fele náluk van, de van egy ennél is bizarrabb dolog. Van egy popénekes, aki egy hazafias dalt ad elő, bejön valaki a színpadra, behoz egy ilyen bőröndöt, hatalmas vörös gomb van rajta, és a koncert csúcspontján megnyomja a gombot. A közönség öröng. No comment.

Kardos Julianna Ne feledjük, hogy a II. világháborút az atombomba zárta le. Ezért szűrt szemet az, hogy az oroszok a háború, az ukrajnai invázió legelején azonnal elfoglalták a zaporizzsjai legnagyobb atomreaktort, ami nemcsak Ukrajnát látja el energiával, de ha az fölrobban, akkor Csernobilhoz hasonló vagy még sokkal nagyobb katasztrófa lehetséges. És ha lesz egy pont, amikor el-

fogy az oroszok pénze, már tényleg nincs más lehetőség... A vesztesnek, a magát vesztesnek érző embernek semmi sem drága. És akkor biztos, hogy csönd lesz egy darabig.

Gyarmati Az atomfegyvernek addig van értelme, amíg nem használják őket. Amikor használják őket, elveszti az értelmét. Nem tudom, hogy Medvegyev teljesen megőrült-e, vagy csak megjártssza magát, de rajta kívül senki sem gondolja Oroszországban komolyan, hogy atomfegyvereket használjanak. Oroszország, ha vereséget fog szenvedni, az lesz, hogy nem éri el a céljait. Oroszország létét nem fogja senki sem fenyegetni akkor, hogyha Ukrajnában vereséget szenved, ergo Oroszország nem fog rákényszerülni atomfegyver használatára, mert azt is tudja egyébként, hogy akkor megsemmisül. Biztos, hogy nemcsak Putyin nem éli túl, hanem Oroszország sem. Igaz, hogy Putyin már 2018-ban egyszer egy interjúban azt mondta, hogyha Oroszország nem győz, akkor nincs értelme az egész világnak, és akkor inkább dögöljön meg mindenki. De ezt valószínűleg inkább propagandának tekinthetjük. Nem kell félni az atomfegyvertől ezekben a kezekben. Máshol igen, terroristák kezében igen, esetleg Pakisztán kezében lehet, Észak-Korea kezében lehet, hogy félelmetes az atomfegyver, mert felelőtlenek, lehet, hogy alkalmazzák. Az oroszok nem fogják alkalmazni. Amikor az amerikaiak alkalmazták Japánban, akkor más volt a világ, nem mondta senki, hogy az atomfegyvert nem szabad alkalmazni. Truman is azt gondolta, hogy az atomfegyver olyan, mint a rendes bomba, csak nagyobb hatása van. Kiderült,

hogy nem úgy van. Meg ugye akkor az volt az első, azt ki kellett próbálni valahogy. Most már nem kell kipróbálni az atomfegyvert, tudjuk, hogy milyen. Utolsó megjegyzés: két olyan alkalomról tudunk, hogy a szovjet politikai vezetés kiadta a parancsot nukleáris fegyver alkalmazására, és a katonák nem hajtották végre. Az alezredes, aki a végén meghiúsította a rakétaindítást a tengeralattjárón, utána boldogan élt Moszkvában, míg meg nem halt katonai nyugdíjasként. Szóval a dolog nem is olyan egyszerű. Az amerikai parancsnoki rendszer sokkal egyszerűbb, mint az orosz. Az amerikai elnök parancsát nagyon nehéz megtagadni. Fizikailag nagyon kevesen vannak. Az orosz parancsnoki láncolat – azért, mert az orosz rendszer mindenkivel, a katonáival szemben is bizalmatlan – nagyon bonyolult. Nem úgy van, hogy megnyomom a gombot, és indul a rakéta. Öt-hat olyan szint van, ahol ezt végre kell hajtani. Biztosítékok vannak benne. Nem az van, amit a filmekben látunk, hogy elfordítják a kulcsot, vagy lenyomják a gombot. Két gombot, két kulcsot kell elfordítani, és két gombot kell egyszerre megnyomni, és a két gomb olyan messze van egymástól, hogy egy ember nem tudja elérni a két kezével, tehát két alezredes kell hozzá. Ebből az egyik megtagadta a parancsot a kubai válság idején. Az a baj, hogy a Nyugat másképp gondolkodik. Egyrészt a nyugati demokráciákban megegyezési kényszer van. Úgy érezzük, hogy nekünk meg kell egyezni, és a közvélemény nyomása is erre irányul. Az a legfontosabb, hogy megszüntessük a vérontást. Hát nem az a legfontosabb, hogy megszüntessük a vérontást, mert ha megszüntetjük a vérontást, és ezzel az agresszor

győz, akkor a következő vérontást beprogramoztuk, ahogy ez már rengetegszer előfordult. A másik dolog, hogy engedjünk már valamit. Hát úgy fair a dolog, hogyha engedünk. És ebben a helyzetben, amikor Oroszország megtámadja Ukrajnát, ugye, ha bármit engedünk, az már az agresszort jutalmazza. Még egy megjegyzésem volna. Az elmúlt évtizedekben, talán nem veszik szerénytelenségnek, kettő kérdésben tévedtem rohadtnagyot. Az azért jó arány, de két nagyon fontos kérdésben. Sosem hittem el, az utolsó éjszakáig, hogy Donald Trump elnök lesz. Egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy az amerikaiak ilyen buták legyenek, mint ahogy nem tudtam azt sem elképzelni, hogy a britek olyan buták legyenek, hogy kilépjenek az Európai Unióból. Hát azért van potenciálja a butaságnak a világban, mondhatom... A végén egy zsidó viccel szolgálhatok. Édesanyám mindig mondta, hogy nekem szabad. Kohn és Grün beszélget, és Kohn megkérdezi, hogy mi lesz itt ebben és abban a dologban? Azt mondja Grün, nem az a kérdés, hogy mi lesz, hanem hogy addig mi lesz.

P. Szűcs Köszönjük. Ezek után persze joggal kérdezhetik, hogy egy kulturális, helyel-közzel irodalmi lap miért foglalkozik külpolitikával ennyire kiemelt módon. A válasz frivolán egyszerű is lehetne: kínkerülésből. Addig sem kell Magyarországgal foglalkozni. Persze mi mindannyian tudjuk jól: ebben a felfordult nagyvilágban édes hazánk is bőven érintett. Meg aztán, átalakítva a Szöktetés a szerájból híres fináléjának mondatát: akinek ennyi rossz kevés, azt érje gáncs és megvetés.

Cigányút

Iványi Gábor

Amúgy mi egy nagyon szép család lehattunk volna

Orsós Erzsébet beszél az életéről

16

Kaposvár, belváros. A díszes, régi kapun túl gondozott kiskertes udvar. Lakások jobbra, balra és hátul, ahol Erzsébet lakik albérletben a hétéves kislányával. Takarítóként dolgozik a városi kórház szülészetén. Vonzó, csinos asszony. Sajátos kanyarokkal nehezített, hosszú utat járt be, mígnem maradt egy fél családja. Rajongva szeretett, talpraesett, okos kislánya most készül az iskolába. Valamikori férje fegyházbüntetését tölti sokféle bűncselekmény miatt. Még csak két év telt el a tizből, de Erzsébetet máris nyomasztja, hogy mi lesz, amikor kiszabadul. Aggodalma nem alaptalan. A jelenben azonban a kislány jövője a legfontosabb, és hogy Erzsébet rendbe tegye az önkormányzati lakást, ahová ebből az ízléssel berendezett, ragyogóan tiszta albérletből végre elköltözhetnek.

– *Milyen családba született, Erzsike? A szülei kaposváriak?*

– Igen, kaposváriak, és hála istennek, élnek a mai napig. Apukám Orsós István, az anyukám leánykori neve Bogdán Zsuzsanna. Itt élnek Kaposváron huzamosabb ideje, de anyu Tapolcán született, apu meg Nagyatádon... nem is tudom, lehet, hogy ott csak az intézet volt, mert

apu nem is ismeri a szüleit. Egész kicsi korában elhagyta az anyja, nevelőintézetbe adták, onnan meg nevelőszülőkhöz került, ide, Kaposvárra. Több gyerek is volt, és velük úgy nőtt föl, mintha testvérek volnának.

– *Édesapja szerzett valami szakmát?*

– Édesapám igazából segédmunkás, és anyukámnak sincsen végzettsége, csak a nyolc általános.

– *Hol ismerkedtek meg?*

– Közös udvari albérletben laktak, ott jöttek össze.

– *Van testvére, Erzsike?*

– Igen. Hárman vagyunk testvérek. A nővérem harminchárom éves, egy évvel idősebb, mint én, az öcsém pedig idén töltötte be a harmincat, február 14-én.

– *Családosak?*

– A nővérem igen, a tesóm, az nem. Nem sikerült a kapcsolata, és hát... Az öcsém itthon él Kaposváron. Festő a szakmája, vállalkozó. A nővéremnek sincsen szakmája, ott hagyta az iskolát, Olaszországban él. Annyi idős kislánya van, mint az én Rubikám, és van egy hároméves kislfia.

– *Egy olasz férfihoz ment feleségül?*

– Igen.

– *Hogy került Olaszországba?*

– Hát, ez elég hosszú történet. Kaposváron összejött egy fiatalemberrel, aki belevitte egy olyan életvitelbe, ami nem éppen jellemző a neveltetésünkre, és ott kint elkezdte a pályafutását, és tönkrement a kapcsolatuk az első párjával, azzal a magyar fiúval, aki belevitte a rossz életbe, és a munkája által megismerte odakint a férjét, akiktől a gyerekek vannak.

– *Mit szólt a család ahhoz, hogy elment?*

– Anyu nagyon rosszul viselte, az édesapám viszont, aki egy szerényes, halk ember, ő úgy volt világ életében, hogy ami nekünk jó, az neki is jó, még ha rossz, akkor is. Édesanyám mindig is talpraesettebb volt, és ha úgy adódott, oda is csapott nekünk, de hát igazából nem tudott minket kezelni.

– *Magát nem csábították, hogy menjen Olaszországba?*

– Az az igazság, hogy a nővéremnek, hála istennek, teljesen megváltozott az élete meg minden, nagyon szép életet élnek, és én a védett anyaotthonra se lettem volna rákényszerülve, mert a nővérem kivihetett volna maga mellé a kislánnyal együtt, csak hát nem olyan a viszonyunk. Az öcsémel viszont igen.

– *Térjünk vissza oda, hogy itt Kaposváron nőtt fel, itt járt iskolába.*

– A Kodály Zoltán Általános Iskolába jártam ének-zenei tagozatra, a középiskolát elkezdtem, de pár hónap után otthagytam, mert tizen-

öt évesen összejöttem a gyerekem édesapjával, és hát ő azóta több időt töltött börtönben, mint amennyit együtt voltunk. Annak idején választás elé tett, hogy vagy ő, vagy az iskola, és én őt választottam.

– *Hány éves volt akkor?*

– Huszonnyolc. Tizenkét év van köztünk.

– *Neki is ez az első házassága?*

– Nem. Volt neki egy előző. Amikor velem összejött, akkor benne volt az előző házasságában. Ott két gyerek volt, egy fiú és egy lány.

– *Mi ragadta meg magát abban a férfiban tizenöt évesen? És mit szóltak a szülők, hogy fogadták a dolgot?*

– Eleinte titokban ment az egész, mert anyutól félttem, tőle félttem egyedül. Hogy mi fogott meg? Tetstett a stílusa. Én olyan elnyomottnak éreztem magamat otthon... A nővérem csak egy évvel idősebb, mint én. Ő elmehetett sulibuliba, engem viszont nem engedtek. Én sokkal háziasabb voltam, előbb megtaláltam a söprűt, előbb feltettem egy paprikás krumplit, igaz, az első elég vizes lett, meg színtelen meg íztelen, de legalább megpróbálkoztam. Én csináltam a házi munkát, míg anyu dolgozott, mégse volt nekem annyi minden megengedve, mint a nővéremnek. És emlékszem, még egész kicsi voltam, és elhangzott olyasmi, hogy anyu nem örült a születésének. Aztán ahogy elkezdtem nőni, egyre jobban megszeretett, és... De kis koromban volt, hogy közelítettem felé, és elhúzódott, elment onnét.

– *Túl hamar jött az első gyerek után?*

– Nem tudom, nem derült ki, nem is értettem, csak bántott nagyon. Meg igazából tényleg bármit is szerettem volna, én ilyen elnyomott voltam. Szerintem én voltam meg én is vagyok mai napig a fekete bárány a családban. Az öcsém nyilván kedvenc volt, mert fiúgyerek. A Reni meg azért, mert ő az első. Én meg ugye a második és lány. És örültem, hogy a volt férjem az elején még meghallgatott, szólt egy-két jó szót, meg erősített, meg ilyenek.

– *Hogy ismerték meg egymást?*

– A nővére meg mi az Ady Endre utcában laktunk önkormányzati lakásban, és anyuék barátnők voltak, a leendő férjem is kiskorunktól fogva ismert bennünket, a férjem családja is, meg ugyanúgy a férjem is, és így átjárnak. Először állítólag a nővérem volt oda érte, de ő szólt édesanyámnak, hogy állítsa le a nővéremet, mert tiszteli, becsüli őket, és nem akarja, hogy gond legyen. Rá egy évre viszont velem már összejött a Zoli. Amikor anyu ezt megtudta, pofon vágott és rettenetesen megordibált, merthogy tőlem alacsonyabb édesanyám, de akkora szája van amúgy, hogy jaj istenem!... És nem...

– *Hogy mondta el neki?*

– A volt férjem mondta el, és anyu meg azt mondta, hogy mostantól be ne tegye a lábát, megpofozott engem, meg minden. Akkor én sajnos nekimentem anyukámnak, és azt mondtam neki, hogy nem érdekel, ne szóljal bele az életembe, ki milyen virágot szakított, olyat szagoljon. És ezt mai napig hozzám vágja. Mai napig.

– *És akkor elköltözött otthonról Zoltánhoz?*

– Nem. Ugyanúgy járkált hozzánk. Az az igazság, hogy ő egy nagyon öntörvényű ember.

– *Mivel foglalkozott?*

– Pék a szakmája amúgy, de azt is a börtönben tanulta ki. Hát, mondjam azt, hogy lopással, lehúzással meg ilyenekkel foglalkozott? Bűncselekményekkel.

– *Amikor összejöttetek, már túl volt börtönbüntetésen?*

– Persze.

– *És ezt maga tudta?*

– Tudtam, mert az édesanyjának, sőt még a feleségének is én voltam a kedvence a családbunkból.

– *Nem zavarta a múltja?*

– Nem fogtam fel, és ilyen mellékes dolgokkal én nem foglalkoztam.

– *Mit szólt a felesége?*

– Hát, tudja, más roma asszony, de akár magyar is, szerintem a helyében nagyon megvert volna. De az a kis hölgy jött, és könyörgött, hogy ne álljak le a Zolival, mert fiatal, szép lány vagyok, és nem ismerem a Zolit, de neki elhihetem: különbet érdemlek.

– *Tehát barátságos volt, és segíteni akart, de maga annyira szerelmes volt, hogy se látott, se hallott.*

– Igen. Nem érdekelt.

– *És mikor mentek el otthonról?*

– Az az igazság, hogy soha nem éltünk kettesben, külön albérletben. Mi mindig az édesanyáméknál laktunk, vagy az ő testvérénél, vagy az

ő édesanyjánál. Szóval mi külön akkor voltunk, amikor... Amikor már letartóztatás előtt volt, igazából már ítélete lett volna, és elszöktünk Hollandiába, ott telepedtünk le. Mert partner voltam abban, hogy bujkálok vele, nem hagyom cserben.

– *Mit csináltak Hollandiában?*

– Volt egy Opel Astrája, azzal indultunk útnak. Meg volt pénze, mert talált egy fiatal gyereket, eladatta vele a lakását, és elvette a pénz nagy részét. Fullra betankolta a kocsit, és húsz-harmincezer forinttal nekiindultunk. Nem Hollandiába indultunk, hanem csak el Magyarországról. És menet közben ment el a tank, ment el a pénz, és én kéregettem a boltoknál, hogy ehessünk, cigizhessünk, továbbmehessünk. A Zoli mondta, hogy ha ő állna ki a bolt elé, nem sok pénzt tudna összeszedni, viszont énnekem van egy kislányos kisugárzásom, úgyhogy biztos nagyobb szerencsével járunk, És igaza is lett.

– *Hány éves volt akkor?*

– Tizenkilenc-húsz. És a kislányos kisugárzással végig szerencsés voltam. Így értünk Hollandiába. Ugyanolyan link voltam, mint ő. Soha nem dolgoztam életemben egy napot se, mint ahogy ő sem. Nyilván nem azt a neveltetést kaptuk, hogy lopjunk, csaljunk, hazudjunk, de engem belevitt, és nő létemre mindent utánacsináltam. Vagy lány létemre akkor.

– *Nehezére esik, hogy példát mondjon?*

– Hát, vele drogoztam. És amit szégyellek nagyon: életemben egyszer és utoljára kiraboltam egy em-

bert. Ez még itt volt Kaposváron. Nem volt pénzünk, és a Zoli kiszúrta, hogy egy részeg bácsinak ott a pénztárcája a hátsó zsebében. Megmutatta, hogy hogy csináljam, hogy ne vegye észre, és én megcsináltam. Húszezer forint volt a pénztárcában meg nagyon sok apró.

– *Az lopás volt, nem rablás, mert bántani nem bántotta azt a részeg embert. Külföldön is...*

– ...nem, nem, soha többé! Hollandiában azért akadtunk meg, mert ott legális volt a drogozás. A kéregetést viszont büntették, de arról mi nyilván nem tudtunk. Kéregettem, és kaptuk a büntetéseket, először nem is értettük, hogy most mi van, de a csekkokról aztán rájöttünk, és akkor beleálltam a zenélésbe. Én ugye zenei általánosba jártam, a Kodályba, tanultunk furulyázni, és három zenét el tudtam játszani, a Titanicot, egy Jim Carey-számot meg az Ó, ha cinke volnékot. Kiültem nagy boltok elé, és sok pénzt megkerestem. Rengeteget. Volt úgy, hogy még épp csak leguggoltam, és már kaptam is ötven eurót. Csak hát ott nyilván a nyár sem igazi nyár, mert mindig esik az eső, télen meg nyirkos hideg van, és a földön ültem, és kesztyűt sem húzhattam, mert nyilván úgy nem tudom a hangokat befogni.

– *Hol laktak?*

– Sokáig autóban. De ugye csak addig volt meleg, amíg ment a motor. Aztán elromlott valami, és nagyon sokba került volna a csináltatás, és a Zoli száz-százötven euróért eladta az autót. Amszterdamtól kijebb volt egy domboldal, aminek a másik oldalán autópálya volt, és ott találtunk mindenféle faelemeket. Istálló lehe-

tett, mert szalmaszálak ragadtak a deszkákhoz. Nagy nehezen mindent felhordtunk a domboldal tetejére, és eszkábáltunk magunknak egy házfélét. Nomád életmódot éltünk.

– *Hogy fűtöttek?*

– Odakint úgy nevezik, hogy etalon. Szagtalan, méregtelen fűtőanyag, vasvödörbe öntöttük, begyűjtöttük, és jó meleget adott.

– *Ott aludtak, és napközben visszajártak muzikálni?*

– Igen, Csak hát ott nagyon védik a környezetet, és ha azt nézzük, mi nyilván rongáltuk. És hát a Zoli körözés alatt volt, európai körözés alatt, amit mi nem tudtunk, csak sejtettünk. És ünnepek előtt beleestünk egy igazoltatásba, ahogy jöttünk le a domboldalból, és amikor a Zoli bement az adatait, rögtön le is tartóztatták.

– *És maga ott volt egyedül?*

– Igen.

– *És mi történt?*

– Van egy napközbeni melegedő hajléktalanoknak, ott adtak teát, kávé, reggelit, ebédet, és délutánig ott lehetett maradni. És amit összeszedtem pénzt a furulyázásból, azt már korábban is náluk tartottuk, nem magunknál. Mer mi is hajléktalanok voltunk, csak én annyi pénzt megkerestem, hogy úgy éltünk, mintha turizmusos világjában lettünk volna. És amikor a Zolit tartóztatták, egyedül is bementem, és az egyik vezető hölgy magához fogadott egy hétre. Utána pedig egy hostelben fizettem magamnak szobát. De ugyanúgy jártam furulyázni, és látogattam Zolit a börtönben.

– *Mennyi időre zárták be?*

– Egy hónap után adta ki Hollandia, és ott egy hónapot volt. És amíg ő ott volt kint egy hónapot, addig én is kint voltam, annyi a különbség, hogy őt nyilván repülővel hozták Pestre, én meg ilyen eurolinesos busszal jöttem. Akkor tizenegy hónapot ült összességében.

– *Maga pedig hazajött a szülőkhöz?*

– Nem. A nővérénél laktam. Nem engedte, hogy édesanyáméknál lakjak, mert primitív szinten volt féltékeny ember, és úgy volt velem, hogyha kedvem támadna bulizgatni vagy fiúztatni, akkor a családom nem adna ki, mert mégis a gyerekük vagyok, viszont ha a nővérénél vagyok, nem követhetek el hibát.

– *Mit csinált az alatt a tíz hónap alatt, amíg Zoltán a börtönbüntetését töltötte?*

– Mindennap levelet írtam. És havonta beszélőre mentem.

– *Hol ült?*

– Baracsán.

– *És válaszolt a leveleire?*

– Válaszolt, de én nem mindennaposan kaptam levelet, ő viszont tőlem elvárta a mindennapos levélírást.

– *Miket írt a levélben?*

– A napomat. Hogy mi történt a nap. Monoton levelek voltak, de abba is bele szokott kötni, hogy miért nem írok többet. Igazából az egy olyan elszámoltatás volt, de akkor úgy éreztem, hogy törődés, foglalkozás.

– *Miből volt pénze? Mert itthon furulyázásból nem nagyon lehet keresni.*

– Nem dolgozhattam. Eltartott a nővére, de ennek fejébe anyuékhoz csak úgy mehettem, találkozni is csak úgy találkozhattam velük, hogy „jaj, meg ne tudja a Zoli!”.

– *És eltelt a tíz hónap...*

– Kiszabadult, elmentünk érte, és akkor vagy a nővérénél blokkoltunk le, vagy hazamentünk anyuékhoz.

– *Édesanyjáék szívesen fogadták?*

– Nem. Volt, hogy könyörögtem anyuékna, hogy legalább csak egy estére adjanak nekünk helyet, máskülönben az utcán töltöm az éjszakát, és anyu nem engedett be. Mert már ismerte a Zolit. Csak hát néhanapján az öcsém meg a barátnője is ott lakott anyuéknál, és nyilván adott le pénzt, és amikor jöttek az ünnepek, a tesóm felszólalt, hogy „ha azt szeretnéd, hogy az Erzsi az ünnepekben lejöj-jön, akkor engedd be a Zolit is. És mindaddig, amíg én is leteszek az asztalra pénzt, addig nekem is van beleszólásom, hogy bejöhet a Zoli.” Csak hát ha az ember a Zolinak a kisujját nyújtotta, abból baj lett. Mert hálátlan volt, és letelepedett, és átvette az uralmat.

– *Durva lett? Fenyegetőzött?*

– Anyu erélyes volt, apu nem, de nyilván még anyu is tartott tőle. És ha valamiben ellentmondott, akkor igen, akkor a Zolinak állt feljebb, és nagyobb hanggal beszélt. Akkor még csúnya szavakkal nem dobálózott annyira, de olyan hangnemben beszélt anyuval, hogy anyu is inkább bólintott, hogy „jó, legyen!”.

– *Közben összeházasodtak?*

– Igen.

– *Mikor?*

– Azt hiszem, 2014-ben. Az évben nem vagyok biztos, csak abban, hogy szeptember 11-én.

– *Hogy vált el a feleségétől?*

– Hát, a felesége igazából ugyanúgy elmenekült, ahogy jelenleg én. Sokáig úgy éltünk, hogy „hárman párban”: volt a felesége is, meg voltam én is. Ha nem nálam töltötte az éjszakát, akkor hazament a családjához. Bekerült a börtönbe, és akkor a felesége félrelépett, meg eljárkált bulizgatni, ami kiderült. És amikor kiszabadult, olyan szinten megverte, hogy a felesége beleunt a verésbe, és már le akarta volna szúrni a Zolit, de félt, hogy nem fog összejönni, ezért inkább saját magába vágta bele a kést. És amikor kiengedték a kórházból, véletlenül összetalálkoztak azzal a fiatalemberrel, akivel megcsalta, és a Zoli megint megverte, de úgy, hogy a friss hegek felszakadtak. És akkor már szólt a családsegítősnak, hogy el szeretné magát vitetni a gyerekekkel együtt. Arra ért haza a Zoli az albérletükbe, hogy már a liftben volt a családsegítőssel és a cuccaikkal, mindennel együtt. És elvitette magát egy védett anyaoththonba. Azt hiszem, Tevelre kerültek. Szóval hasonló a helyzet.

– *Magát mikor bántotta először?*

– Tizenöt évesen. Fejbe rúgott. Meg lánccal kergetett.

– *Miért?*

– Ez akkor volt, amikor anyu pofon vágott. Egy lány elárulta anyu-nak, hogy találkoztam náluk a Zolival, és volt az a bizonyos veszekedés meg az anyai pofon. Nagyon sírtam, és elvitt a Zoli, de én csak sírtam tovább, és ő rám szólt háromszor-

négyszer, hogy „fejezd be a sírást!”. Pedig nem is hangosan sírtam, csak folytak a könnyeim, és mondtam a magamét, hogy anyu megütött, és miért nem nekem hitt, hanem egy idegennek, és hogy ha nem úgy lett volna, ahogy a lány előadta, akkor is előbb hisz egy idegennek, mint a saját lányának? „Fejezd be a sírást!”, nem fejeztem be, és a plázánál megfordult és fejbe rúgott. Megszédültem, de nem estem össze, hanem elkezdtem futni. És ahogy elkezdtem futni, ő a kezére csavarta a láncot, olyat, amilyennel a kutyákat szokták kikötni, láncot, avval kergetett.

– *Hová menekült?*

– Haza. Nem jött utánam, szerintem megijedt, hogy elárulom.

22

– *Fejbe rúgta, kutyalánccal kergette, mégis úgy érezte, hogy van értelme kitartani mellette. Annyira szerette?*

– Nagyon szerelmes voltam belé, igen.

– *Később jött a hollandiai út, a tíz plusz egy hónapos börtönbüntetés, Zoltán kiszabadult, és kezdődött minden előlről?*

– Hát, voltak nehézségek, igen. A Zoli ugye világéletében fogyasztotta a drogot, és amikor nem volt, mindenért elővett. Ha nem volt egy szál cigink, vagy nem tudott megkávézni reggel, azért is én voltam a hibás. Én se kávéztam, én se cigiztem, vagy én se ettem éppenséggel, de őt az nem érdekelte, mindenért engem vont felölősségre, és verés lett a vége.

– *Mennyi ideig volt szabadon?*

– Nyolc hónap, fél év, egy-két hónap... Egy évet nem volt kint sose.

– *És valahányszor visszakerült a börtönbe, magának oda kellett kölötnie a nővéréhez?*

– Igen.

– *Amikor szabadlábbon volt, akkor sem mehetett el dolgozni?*

– Nem.

– *Nem merült fel, hogy esetleg továbbtanulna?*

– Nem. Semmi ilyesmi. Csak vártam. Általában csak pár hónapot. Aztán amikor hat hónapos terhes voltam, és megint bekerült, akkor három évet. Hároméves volt a kislányom, mire kiszabadult, 2019 augusztusában szabadult azzal a lábbilincessel, illetve hát nyomkövetővel, és 2019. december 1-jén vették le róla.

– *Mit szólt a kislányához?*

– Háromhetes kora óta vittem a kislányt havi látogatásra. Amíg bent volt a börtönben, a lányom nagyon szerette. Olyan puszikat, csókokat adott neki, hogy olyat én nem kaptam a lányomtól. Viszont attól fogva, hogy kiszabadult, Zolinak hívta. Pusztit nem tudott kicsalogatni tőle, és nem ülhetett mellém, mert jött a kislány, és húzott el, hogy „ne üljél mellé!”.

– *Miért?*

– Talán mert alapból úgy nőtt fel, hogy nem volt mellettünk az édesapja, és nem tudta kezelni ezt a helyzetet.

Rubina (átsétál a szobán): Féltékeny voltam.

– Akkor igen, féltékeny volt. Tudta, hogy van apukája, de azt nem, hogy milyen, amikor együtt élünk. Szóval, hogy egy ágyban aludtunk,

de nekem kellett középen aludni, mert ő biztos, hogy nem alszik az édesapja mellett.

– *Őt soha nem bántotta?*

– Nem, hála istennek!

– *Mikor érezte úgy először, hogy be kell fejezni?*

– Én elfogadtam őt olyannak, amilyen. Tudtam ezzel együtt élni. Aztán a kislányom születése teljesen átforgalmazta. Másképp látom azóta az életet. Másfél éves volt a Rubikám, amikor elmentem dolgozni. Azóta dolgozom.

– *De ő akkor még börtönben volt. Nem a nővérénél laktak?*

– Nem, akkor már édesanyáméknál.

– *És ebbe ő belenyugodott?*

– Az az igazság, hogy a testvére nem is fogadott volna oda gyerekekkel. De belenyugodott. Meg úgy volt velem, ha már gyereke van, nyilván nem fogok bulizni, és nem fogok fiúzni se. Úgyhogy igen, belement.

– *Hol dolgozott?*

– A fitneszteremben voltam takarító. Este nyolcra jártam dolgozni nyolcórás munkaidőben, de ha elvégeztem négy óra alatt, akkor hazajöhettem. És napközben vittem a kislányomat babaklubba, ami délig tartott, és utána hazamentem, kitalarítottam, esetleg mostam saját magunk után, ennyi volt otthon a dolgom, nem kellett főzniek, mert azt anyuék mindig megcsinálták. És azelőtt én elfogadtam az édesapját olyannak, amilyen. De amióta meglett a lányom, egészen más az életről való felfogásom. Nem lehetek olyan

link lány, amilyen voltam őmellette. Dolgoznom kell, mert van egy gyereke, akit el kell tartasak, akinek meg kell adnom mindent, ami tőlem telhető. Ebben a világban nem lehet úgy élni, hogy az ember nem dolgozik.

– *Nem dolgozott bent? Nem küldött pénzt a gyerekekre?*

– Nem. Én tartottam el odabent is. Szóval én küldözgettem pénzt telefonra, meg hogy tudjon bent vásárolni. És küldtem csomagot mindaddig, amíg lehetett.

– *Morgott, amiért maga dolgozik?*

– Akkor nem. Csak miután kijött. Akkor morgolódtott igazából, hogy „na ja, fitneszterem!”. Mert nyilván inkább a férfiak járnak edzeni. De megmondtam neki, hogy „bármikor bejöhetsz, ellenőrizhetsz, amúgy pedig, ahogy eddig soha nem hallottál rólam egyetlen rossz szót sem, most se fogsz”. És ezt még el is fogadta, de azt mondta nekem, hogy én rontottam el a kapcsolatunkat. Mivelhogy nem szerettem, nem foglalkoztam vele. És ebben volt igazság. Három évig vártam, kívártam, izgultam, és kíváncsi voltam, hogy milyen lesz így, hogy most már családunk van. Esélyt adtam neki, hogy hátha megváltoztatta az a sok idő is, amíg börtönben volt, és hogy közös gyereke van. De sajnos nem változtatta meg. Azt mondta, hogy azért kezdett bele újból a drogozásba, mert megromlott köztünk a kapcsolat, és ez belőlem indult. Pedig én mindennap írtam levelet. Még húszoldalasat is, A4-es lapon. Mindennap kapott levelet, csak szombat, vasárnap nem. Mert ugye nyilván nincsen posta meg semmi. De hétfőn már úgy

kezdte a napot, hogy levelet kapott. Amíg nem dolgoztam, összekéregtettem a pénzt az elsőbbségis borítékra. A száznegyven vagy százhetven forintokat. Fiataloktól.

– *De hát, gondolom, sokan ismerték magát a városban.*

– Az még jobb volt, mert akkor meg azért kértem, mert ismerjük egymást, és nem idegent kell leszólítsak.

– *Maga is drogozott?*

– Hogyne.

– *Hogy tudott lejönni róla?*

– Szerintem hülyeség, hogy az ember függő lesz... illetve szerintem ez fejben dől el. Amikor Zoli bekerült a börtönbe, nem csináltam. És nem is hiányoltam, pedig ugyanúgy füveztem, és volt minden, bogyó is, kristály is, azt amúgy nagyon megbántam, mert pár nap alatt olyan csontsoványra fogytam tőle, hogy a bolti próbababákon is jobban állt a ruha, mint rajtam. Egy tükörben megnéztem magam, és sírva fakadtam.

– *Honnan volt pénz a drogra?*

– Zoli átverte a dílert, hogy „mindjárt jövök, egy óra múlva hozom a pénzt”, vagy kemény stílusban megfenyegette, megzsarolta. Vagy valahonnan előkerítette rá a pénzt, abban ő rutinos volt.

– *A férje igényelte, hogy együtt csinálják?*

– Nem is az, hogy igényelte, de mindig mondta, hogy „gyere, szívjunk egyet”, meg minden ilyesmi.

– *És kijött három év után, maga pedig dolgozott.*

– Igen. És az az igazság, hogy amikor megszületett a kislányom, minden visszacsökkent őfelé. Szóval már nem írtam mindennap levelet. Úgy voltam vele, hogy azt az imádatot, azt az önzetlenséget, azt a mindenséget, amit őiránta éreztem, azt átvette a Rubikám. Vártam a Zolit, szerettem, izgultam, hogy kiszabaduljon, mégis minden más megváltozott bennem. Kijött, örültem, hogy együtt vagyunk, de az az igazság, hogy jobban tetszett az az élet, amikor ketten voltunk a kislánnyal. Hogy dolgozom, babaclubba járunk, oda megyünk, ahova akarunk, senkinek nem tartozunk elszámolással. És a Zoli észrevette, hogy a törődésem nagyobb formában megy a kislány felé, mint őiránta. És azzal indokolta, hogy újból beleállt a drogozásba, hogy látta rajtam az elhidegülést. Drogozott, letagadta, bevallotta, de igazából annyira belemerült, hogy utána már Pécsre járkált, hozta a hatóanyagot, és árulta. A tévében is benne volt anno ez a bika nevű anyag, amitől az emberek kikelnek önmagukból, levetkőznek meztelenre, olyanok, mint a zombik. Sokan meg is haltak tőle. Na ezt a hatóanyagot hozta ő el. Árulta és fogyasztotta. Volt, hogy tényleg úgy jött haza, mint egy zombi. Kisujjal, ha meglöktem volna, összeesik. A falnak támaszkodott, úgy jutott az ágyig, és beleborult. Háromévesen azt mondta a kislányom: „Anyá, hazajött a Zoli, be van állva.” Vittem óvodába, de félve, mert a gyerekek maguktól elmondják, hogy mi a helyzet, és ha megszólalt volna, tőlem is elvették volna a kislányt, hiába dolgoztam, hiába neveltem szépen, mert én is felelős vagyok. Zoli nagyon sok pénzt megcsinált, rengeteg

pénzt megcsinált a dílerkedésből, annyit, hogy simán ki tudott volna venni egy albérletet magának, és én könyörögtem is, hogy vegyen ki egy szobát, csinálja ott a hülyeségeit, bármikor hazajöhet, idehazára tiszta állapotban jöjjön, hogy a kislány ne ilyen állapotban lássa, és ne otthon folyjon ez az egész. De hiába, nem használt a jó szó.

– *Olyankor is fenyegetőzött?*

– Nem. Akkor elbirtam vele, nagyon sokszor kidobtam. De késő este beosont, és reggel azt vettem észre, hogy ott alszik a földön. Öntörvényű volt, de amúgy kettőt nem szólt nekem akkor. A kislányom előtt egyszer ütött meg, amikor már nagyon ráálltak a rendőrök. Az volt a szerencséje, hogy besúgója volt egy rendőrnek, aki figyelmeztette, hogy most egy kicsit állítsa le magát. A pécsiek be is buktak, és nem volt az az erős anyag, amihez hozzászokott a szervezete, ezért elvonása volt. Az idegeire mentek a dolgok, és elég csúnyán viselkedett, egyszer a kocsiban szájon vágott a kislány előtt. Tudta, hogy bármikor bebukhat, és ettől meg az elvonástól kivoltak az idegei. Hogy ne legyen probléma, állatokat vett. Kecskét, disznót, tyúkakat.

– *Hol tartotta őket?*

– Egy ideig nálunk. Anyuéknál, az udvaron. De olyan városrészben lakunk, ahol tilos állományt tartani, és szóltak a szomszédok anyuéknak, hogy feljelentést tesznek. Na most a Zoli nagymamájának Somogygesztiben volt egy kis háza, szoba-konyha, azt a nagymama halála után az örökösök eladták hollandoknak. De azok a hollandok csak megvették

azt a kis lakást, és nem érdekelte őket, nem csináltak semmit se vele, és Zoli oda vitte ki az állatait. Nyilván az már nem az ő tulajdona volt, de feltörte a lakatot, és odavitte az állatait. Elvonási tünetei voltak, de közben ment valahová kecskét venni, és megkérdezte, hogy mennék-e vele. Mondtam, hogy nem, vigyél minket haza. De a kislány felszólalt, hogy ő akar menni. Mert hát milyenek a gyerekek? Szeretik az állatokat. És a Zoli engem betalált, hogy miért akarok hazamenni, miért nem vele, nézzem meg, a kislány, az menne, mit akarok én otthon csinálni? Én addig kitakarítok, mondtam, és minden kifogást kitaláltam, csak hogy ne kelljen menni, és ő ugye már alapból ideges volt, és ahogy hátranézett, lendületből szájon vágott. És a kislány akkor látott ilyet először.

– *Hogy reagált?*

– Megrémült. Kiabált, sírt is, elmondhatatlan, amit leadott, én meg azt mondtam, hogy légy volt az arcomon, és apa lecsapta, de nem hitte el, és csak sírt, sírt. És a Zolit ez még jobban felidegesítette, és azt mondta, hogy „ha nem fogod be a pofádat, kiszakítom a gyomrodat”. Meg hogy kidobja a kocsiból, vagy ilyesmi. És erre a kislány még jobban elkezdett sírni, az apja meg le akarta köpni az én lábnyomat, csak szerencsére reflexszerűen elé hajoltam, és így a vállamat érte a köpés. Ha nem tudok odahajolni, akkor telibe találja a kis arcát. Az, hogy engem elátkoz, az nem érdekel. De a saját vérét is velem együtt átkozta, átkozott minket a kocsiban, hogy „végbélrákban legyen a halálotok, mint a nagyanyádnak, ámen, ámen”, és megcsókolta a rózsafüzérét. Én akkor elhatároztam magamban,

hogya ha egyszer lesz két perc menekülési lehetőségem, én megfogom a gyerekeket, és kimentem ebből. Mert jó, én elfogadtam, és ebben az életben éltem tizenöt évet. De nem azért szültem a gyerekeket, hogy félelemben, rettegésben neveljem. Ha valaki szerelmes volt, hát én az voltam, én szerelmes voltam, én amúgy egy nagyon lelkes nő vagyok mostanra, de lány is voltam, és amikor bekerült a börtönbe, nem volt szívem elhagyni, sajnáltam, viszont jött az az időszak, amikor a szerelmet és sajnálatot átvette a félelem. Félelemből nem hagytam el. Amúgy régóta nem bántott, és annál a szájba vágásnál kaptam én nagyobb verést is. Fejbe rúgott, alám rúgott, tízszer is, amiért elszöktem tőle, mert bántott, de tízszer visszamentem hozzá, és olyan fekete belső vérzésem volt igazából, mint a nadrágom. Se ülni, se állni nem tudtam. Volt, hogy a cigi belém égette. Vagy feltekerte a hajamat az ujjára, és tépte ki. Vagy Hollandiában meg megcsonkított: fiúszra levágta a hajamat. Nem azért a szájba vágásért hagytam el, hanem mert ebben a gyerekem nem nőhet fel. Nem erre szültem őt.

– *Elhatározta, hogy mihelyt tud, elszökik.*

– Igen. Nehéz volt, mert hozzám a családom nagyon közel áll. Tudtam, hogy ha kimentem a gyerekeket, ők veszélybe kerülnek, mert itt maradnak. De muszáj volt a döntést meghoznom. Volt dugi ötezer forintom. Terhes voltam. Aznap, amikor elmenekültem a családsegítőhöz segítséget kérni, aznap kellett volna a kórházba mennem, megtudni, hogy mennyi idős terhes vagyok. Nyilván nem is szerettem volna megtartani, meg semmi ilyesmi.

– *Ki mondta, hogy a családsegítőhöz lehet fordulni?*

– Én ezt tudtam a felesége által.

– *Tehát az első felesége világosította föl magát, hogy ő is ezt csinálta?*

– Nem világosított fel, csak mivel benne éltem, tudtam mindenről, hogy mi hogy történt köztük, és hogy hogyan zajlanak ezek a dolgok. Jól jött ki, hogy aznap kellett vizsgálatra mennem. Mert ő olyan, hogyha összeveszünk, vagy meg is ver, akkor nem hagy magamra, akkor visz mindenhova. Tudja, hogy ilyenkor menekülni akarok. Eljártszottam, hogy nem történt semmi, így szeretem, úgy szeretem, pedig már nagyon nehéz volt, hogy ne keltsek benne semmi kérdőjelet. Két napomba telt a felkészülés a menekülésre. Volt egy kis táskám, most is megvan, abba beletettem az összes hivatalos papírunkat. A kislány oltási kiskönyvét meg nyolc cumit, mind a nyolcat összeszedtem, meg egyetlenegy babát vettünk magunkhoz, meg volt dugi ötezer forintom. Mondtam Zolinak, menjen ki Somogygesztibe, etesse meg az állatokat, de délre érjen vissza, vigyen el orvoshoz, közben majd ő vigyáz a kislányra. Mert nem engedte a kislányt óvodába, nehogy elmesélje, hogy mik történtek. És mikor elment állatot etetni, én egyből taxit hívtam, és bevitettem magam ide a kaposvári családsegítőbe, és segítséget kértem. „Védelmet kérek, vigyenek el!”

– *Hogy fogadták?*

– Ismertek, mert az az igazság, hogy amikor szültem, semmim nem volt egy szatyor használt bébiruhán kívül, amit az öcsémtől kaptam. Nagyon jó védőnőm volt, és a szülésem

előtt kijött másodmagával, és látták, hogy nincs semmi, de még csak egy tisztasági meszelés sincs. Azt hazudtam, hogy nálunk, romáknál az a szokás, hogy mindent az utolsó pillanatokban kell csinálni, nem lehet előre vásárolni a gyerekeknek, de a Zoli kint dolgozik külföldön, és majd jön, és hoz mindent. Holott közben már börtönben volt. Megszültem, és anyu felhívta a tesómat, aki a barátnőjével együtt Németországban dolgozott, és mondta neki, hogy így fél, úgy fél, mert, hogy nem biztos, hogy megkapjuk a kislányt, merthogy semmink nincs, meg a higiéniai állapotok meg minden. És az öcsém elkéretőzött a főnökségétől. Hadd jöjjön haza soron kívül, mivelhogy a nővére megsült, és segítenie kell. És azt mondta neki a főnöke, hogy „figyelj ide, Márk! Most voltál otthon nemrég. Vagy kivárod a három hónapot, hogy újra hazamehessél, vagy ha most elmész, akkor felbontjuk a hároméves szerződésedet.” És azt mondta az öcsém, hogy „jó, rendben van, nekem a nővérem és a kislánya mindentől fontosabb, köszönöm szépen, hogy eddig itt dolgozhattam”. És hazajött. A kislánynak ruhától elkezdve mindent megvett, és a védőnő azt mondta, hogy legyen meg a higiéniai meszelés és a babaágy, a többi őt nem érdekli. És kijött a családsegítő is, megnézték, hogy van-e elegendő fa télre, és onnantól kezdve semmi probléma nem volt, mindene megvolt a kislánynak. De ismertek nyilván, meg a Zolit is ismerte az a hölgy, aki foglalkozott velem, és segítette, hogy anyaotthonba menjek, ő ismerte a Zolit a felesége által, mert ők is voltak ugyanilyen helyzetben: védett anyaotthon, meg minden. Szóval, hogy ismertek,

voltunk a családsegítőben, és mondtam, hogy nincs időm kint várakozni, mert bármikor lebukhatok, pláne hogy szemben lakott a nővére albérletben, és féltem, hogy meglátnak. És ugye egyből fogadtak, elmondtam, mi a helyzet, és a rendőröket is felhívtuk. Kihangosított telefonon beszéltem velük: ez és ez van, elvónási tünete van, kikattant, jelenleg menekülök a négyéves kislányommal, és félek, hogy a családomon fog bosszúskodni, és elmondtam, hogy egy malacvágó késsel járkal, és hogy a kocsiiban hol tartja. És azt mondta erre a rendőrség, hogy „ne haragudjon, hölgyem, de nincsen arra kapacitásunk, hogy a férjét letartóztassuk, mivelhogy nem történt tettelegesség”. „Jó, de akkor mit csináljak? – mondom. – Várjam meg, míg valamelyik családtagomban kárt tesz?” Ne haragudjak, nem tudnak segíteni, a családom tegyen feljelentést, ha esetlegesen bármivel próbálkozik. Na akkor a családsegítők felhívták a CSÁO-t...

– *A Családok Átmeneti Otthonát, a mi intézményünket...*

– Igen, és végül is ott, Erdőkertesen kaptam helyet a kislányommal.

– *Hogy jutott el Erdőkertesre? A férje...*

– A férjem akkor még nem tudta, hogy hol vagyok, csak hazaérkezett. És nem voltunk otthon. Nem tudott telefonálni, mert nem volt pénz a kártyáján, csak ilyen visszahívókat küldött, de én nem hívtam fel. Hanem taxival lementem a vasútállomásra. Pesten a CSÁO vezetőjének a lánya átkísért a Nyugatiba, és Erdőkertesen meg már várt engemet a Gabi néni a vasútállomásonál.

Az otthonban szépen fogadtak bennünket, a többi család is kedves volt velünk. Könnyen alkalmazkodtunk, főleg én, aki már a nomád életet is el tudtam fogadni Hollandiában, de a kislányom lelkét persze megviselték, amiket otthon átélt.

Két hónapot voltunk a krízisben, azalatt nem dolgozhattam, a krízis, az egy ilyen burok, kapja az ember az ellátást, a főznievalót, a tisztítószereket, a tisztasági szereket. Tudtunk alkalmazkodni, nem voltunk problémásak, ezért megengedték, hogy krízis után maradhassunk rendes otthonosokként. Hosszabbítottak velünk, és sikerült elhelyezkednem a veresi paradicsomgyárban csomagolóként, a kislány óvodába járt, be tudtunk illeszkedni. Otthonban voltunk, de azt a magunk otthonának tudhattuk, csak hát sajnos ez nem tartott hosszú ideig.

28

– *Milyen volt a kapcsolat az ott lévővel?*

– Mindenkinek megvolt a saját története, de igazából olyanok voltunk, mint egy család. Nem veszekedtem senkivel, jó volt, a kislányomat is nagyon szerették. És nagyon sokat segítettek, mert én egészen odáig csak takarítottam meg mostam magunk után, de főznöm nem kellett. Nyilván tudtam, hogy hogy kell egy pörköltet feltenni, vagy bármit, viszont nem volt tapasztalatom, és az otthonban rákényszerültem az önállóságra.

– *Gondolkodott a jövőjén, a sorsán? Tizenöt éves kora óta együtt él valakivel. Eljut most oda, hogy el kell engedni ezt a kapcsolatot? Mi lesz? Így éli le az életét, vagy lesz valaki, aki majd szereti magát és az egész családot?*

– Nem. És akár hiszi, akár nem, már két éve bent van a Zoli a börtönben, és mai napig nincsen kapcsolatomban. Van, hogy úgy érzem: bár csak lenne egy társam! Hiányzik, hogy valaki átöleljen, aki mellé oda tudnék bújni, de nem tudom elképzelni, hogy mással legyek. Minden nap eszemben van a gyerekeim apja. Tudom, hogy nem érdemli meg. Tudom, hogy a gondolatomban se volna szabad benne lennie, mégis az jár a fejemben, hogy vajon most büszke lenne rám? Mondjuk, ha főzök. Mert nem volt részem abban, hogy főzzek neki. Vagy vajon büszke lenne, hogy egymagam elértem, hogy albérletben lakom a gyerekekkel, és dolgozom, és fenn tudom tartani magunkat, és hála a jó istenkémnek, nem szenved hiányt a gyerekeim, és nem vagyok az édesanyámékra, se az öcsémre rászorulva, nem kell segítsenek anyagilag? Vagy hogyha csinosabban felöltözök, eszembe jut, hogy vajon mit szólna, ha így látna engem. Nagyon nehéz nekem az elengedés. Bár nem érdemli meg. Meg nem kéne.

– *Formálisan elváltak?*

– Igen.

– *Maga adta be a válókeresetet?*

– Igen.

– *És simán sikerült?*

– Simán. De akkor már előzetesen volt. Előtte Erdőkertesről felvettem vele telefonon a kapcsolatot, mert mindennap a családomra járt, és az öcsém felhívott, hogy „Erzsi, soha nem kérnék tőled ilyet, de vedd fel vele a kapcsolatot, hátha sikerül beszélned a fejével, mert hát olyan, amilyen, de nem egy buta ember, és hát nem hiszi el, hogy már eltelt

három-négy hét, és még mindig mi sem tudjuk, hogy hol vagytok”. Szóval felvettem a Zolival a kapcsolatot, hogy ne anyuékát nyaggassa, de közben megtudta a gyámhivaltaltól, hogy hol vagyok, és...

– *Hogy tudta meg a gyámhivaltaltól? Ezt nem szokás elárulni!*

– Úgy történt, hogy mondtam a Zolinak: „Csak azért tartom veled a kapcsolatot, hogy hagyjál békét a családomnak, de én nem akarok találkozni veled. Ha látni akarsz a kislányt, ahhoz jogod van, menjél be a gyámhivatalba, és intézkedjél magadtól!” Közben anyuék kijelentették a lakcímról, és így a Zolinak nem volt állandó tartózkodási helye, még egy levelezési címe se. Én meg Erdőkertesen kaptam levelet a gyámhivaltaltól arról, hogy a Zoli elindította a folyamatot, hogy láthassa a kislányt. És a hülye fejemmel ezt megmondtam Zolinak, mire ő megkért, hogy fényképezzem le azt a levelet, és Viberen küldjem el a nővérének, hadd lássa ő is. És én nem néztem meg alaposan, hanem csak átfutottam a levelet, lefényképeztem, és nem vettem észre, hogy rajta van az erdőkeresi cím... Ja, de előtte már tudta a gyámhivaltaltól, hogy hol vagyunk, mert aki intézte a dolgokat, kiadta a címünket...

– *Pedig minden ilyen esetben rá kell írni az iratokra, hogy kérjük az adatok zárt kezelését.*

– És ő kiadta. Egyik délután hazaértem a munkából Erdőkertesre, elszívtam egy cigit, megittam egy kávé, és indultam a kislányért. És fölfelé az úton már ott várt kocsi. Megijedtem, lehibernálódtam, százhuszszal vert a szívem. De min-

den rendben volt, szedett egy csokor orgonát a kislánynak, adott nekem ötezer forintot, és csak annyit kért, hogy hadd láthassa a kislányt, hadd jöjjön el az oviba. És beültem a kocsiba, elmentem vele, nagyon féltem, hogy valami baj lesz, de nem, kellemsen csalódtam, mert nem történt semmi. Megcsókolta a kislányt, és fogta magát, elment. De persze én megmondtam neki, hogy többet ne jöjjön úgy, hogy nem tudok róla, mert akkor el fogom vitetni magamat innét. És azt mondta, hogy jó, rendben van, de hát Németországba indult a testvére fiával dolgozni, és nem tudott volna úgy elmenni, hogy nem köszön el a kislányától. Aztán két hét se telt el, összevesztünk telefonon, mert féltékeny volt, és idő előtt hazajött, és egy hajnalban már ott várt minket, és várta, hogy kilépünk az otthonból.

– *Akkor még nem voltak elválva?*

– Nem, de már beadtuk a keresetet... Bocsánat, előtte volt az, hogy elmentünk a rendőrségre Gödöllőre, mert folyamatosan zaklatta a családomat. És elmondtam, hogy besúgója a rendőröknek, illetve hát van egy rendőr, aki mindenben együttműködik vele. És azt a tanácsot kaptam, hogy ne a kaposvári városi kapitányságnak küldjük a feljelentést, menjenek anyuék eggyel följebb, a megyeire, ott biztos fognak segíteni. Mert hiába éltek anyuék bezárt kapunál, átmászta a kaput, anyut is, aput is leköpködté. Egy hónapon keresztül nem is mertek otthon lakni. Nagyon csúnya, trágár szavakkal illette anyut, meg hogy gyereket csinál neki, meg minden, szóval nagyon gusztustalanul viselkedett a családommal, és nyilván féltettem őket.

Muszáj volt felvennem a telefont, ha hívott, mert különben a családomat zaklatta, ha meg felvettem, akkor féltékenykedett, hogy biztos van valakim, meg hogy ahol dolgozom, ott is lehet valakim, és mondta, hogy tegyek átkot a kislányomra, úgy esküdjek, és semmi báter...

– ...*semmi báter?*

– Igen: semmi báter. Azt jelenti, hogy nincs visszaszívás. Ha kimondom, hogy semmi báter, akkor igazat mondok. De én nem tettem átkot a kislányomra, ő pedig emiatt elkönyvelte, hogy van valakim. Hazajött Németországból idő előtt, és reggel, amikor mentünk az óvodába, én meg utána mentem volna dolgozni, ott lesett ránk az otthon közelében, ugyanúgy a nővére fiával, mint az előző alkalommal. Feketébe volt öltözve tetőtől talpig. A kislány odafutott, örült neki, ő meg mondta, hogy „gyertek, elviszlek titeket az óvodába”. „Nem kell – mondom –, nincs messze az óvoda.” Mire ő: „Erzsi! Látnod, hogy vagyok felöltözve? Ha most nem ülsz be a kocsiba, akkor délután ünneplünk.” Mármint hogy temetés lesz. Azért van feketébe. A testvére fia vezetett, ő hátra ült velünk, én ültem középen. Copfban volt a hajam, feltekerte, és ennyit mondott: „Jól van, öcsikém, mehetünk haza Kaposvárra.” Én hadakoztam, ki akartam ugrani, ez még Erdőkertesen volt, sikerült is kinyitnom az ajtót, de ő visszarántotta, és utána ránk zárták mind a négy ajtót, a Zoli ledugta a torkomba a kezét, hogy ne üvöltsek, majdnem megfulladtam, meg beleharapott a szemöldökömbé. Fülemből a fülbevalót úgy kirántotta, hogy vérezett, rettenetes hangzavar volt, a kislány is sírt, kiabált,

minden. És akkor Pest környékén megálltunk egy benzinkútnál, az unokaöccse bement a kislánnyal, mi meg együtt voltunk, ahogy egy férj és egy feleség, utána elmondott mindennek, minden undorítónak, leköpött, meg hogy már nagyon bánja, hogy hozzám nyúlt, meg ilyenek, és mentünk tovább haza, de közben fel kellett hívnom az Erzsike nénit, a szociális munkásomat, és azt kellett mondanom, hogy ma nem mentem dolgozni, és a kislányt se vittem óvodába, eljött a Zoli, szeretnék vele tölteni egy kis időt, legkésőbb este hétre visszaérünk az otthonba. Leérkeztünk Kaposvárra. Újból fel kellett hívnom az Erzsike nénit, de már akkor azt kellett mondanom, hogy nem megyek vissza az otthonba, mert esélyt adok a Zolinak, megpróbálok bízni benne, itthon maradunk. Akkor a Zoli elvette a telefonomat, és összetörte, de onnantól kezdve már nem nyúlt hozzám, nem bánzott, és mindenkinek előadta, hogy eljött értünk, hazahozta a családot. A kislány nagyon szereti anyut, hát ugye együtt neveltük, ott akart maradni náluk. Ott is hagytuk, de mire a Zoli nővéréhez értünk, anyu már telefonált, hogy a kislány velünk szeretne lenni, menjünk érte. Csakhogy közben a nővérem hazatelefonált anyuéknak Messengeren, és látta a kislányt. Meglepődött, hogy mit keres a Rubi anyuéknál, mért nem az otthonban van. És a kislány elmondta, hogy „eljött értünk apa, apa megverte anyát”. A nővérem nagy nehezen megtalálta az erdőkertesi CSÁO elérhetőségét, és másnap felhívta az otthont, és elmondta, hogy hát valójában nem úgy van, ahogy én azt előadtam, mert ott állt mellett a Zoli, és kényszerített, hogy azt

mondjam, amit mondtam. És akkor a CSÁO e-mailt írt mindkét rendőr-ségnek... most lett jelentősége annak, amit Gödöllőn mondtak, hogy a megyének is megírni, ne csak a városnak. Ott aludtunk a nővérénél, és a Zoli tényleg nem bántott, semmi ilyesmi nem volt, de persze én azon voltam, hogy minél előbb újra megszabaduljak tőle, mert tudtam, hogy úgylis feljön benne minden, és előbb-utóbb úgylis bántani fog. Aznap ott töltöttük azt az éjszakát, és másnap az a rendőr, aki segítette őt, telefonált, hogy azonnal menjen be, mert beszélniük kell. Igazából a Zolinak pénzbüntetése volt, és készültek körözést kiadni ellene, csak ez az illető rendőr úr visszafogta az eljárást, hogy kapjon érte egy kis pénzt a Zolitól.

Délután, ahogy Zoli végzett a rendőrségen, kimentünk anyuékhoz, hogy portalanítsak, takarítsak, addig ő játsszon a kislánnyal. És nem telt el egy fél óra, a szobaablakunkon már kopogott a családsegítő. Az a hölgy, aki segített, hogy Erdőkertesre meneküljek. Jött vele egy fiatal úr is. És mi előadtuk, hogy ilyen-olyan boldogok vagyunk, meg hogy újból megadtam az esélyt a férjemnek. De a szememmel tudtam jelezni, hogy nem úgy van, ahogy előadjuk, a családsegítő hölgy pedig bólintott, mint hogyha elhitte volna, hogy tényleg önszándékból jöttem haza. „Jó, rendben van – mondta –, innentől kezdve a kislányt védelem alá helyezzük, mivel az anya visszajött a bántalmazóhoz”, meg hogy a nyilatkozatom ellenére furcsának találják azt a módot, ahogy hazakerültünk, merthogy a cuccaink, a hivatalos papírjaink, minden ott maradt Erdőkertesben. Közölték, hogy a családsegítő intéz-

ményében eljárást indítanak a Zoli ellen, kivizsgálják, hogy valóban önszántunkból jöttünk-e. Azzal távoztak, de három-négy perc múlva már ott voltak a nyomozók, hárman vagy négyen, nem is tudom, és egyikük azt mondta, hogy „na, Mecseki, hazahoztad a családot?”. „Igen, igen.” „Akkor nagy a boldogság?” És mondtuk, hogy igen, nagyon nagy. Erre a nyomozó: „Ide figyelj, Zoli! Mi azt a bejelentést kaptuk, hogy erőszakkal hoztad haza a családot.” És a Zoli mondta, hogy dehogyis, ez nem igaz. „Jó, akkor van ennek egy hivatalos oldala is, nekünk a feleségedet be kell vinnünk egy fél órára, hogy hivatalosan jegyzőkönyvre vegyük, hogy nem történt erőszakkal való elhozatal.” Kérdezi a Zoli: „Én is mehetek önökkel?” „Persze, a saját autóddal jöhetsz, és kint a parkolóban megvárhatod, de nekünk hivatalosan a mi autónkkal kell vinnünk a feleségedet.” És ahogy beültem a kocsiba a Rubikámmal, már ott elkezdtem mondani, hogy mi történt. Annyit mondott a nyomozó: „Figyelj ide, Erzs! Látjuk, hogy nagy bajban vagy. Ha most megteszed a feljelentést, max három év, amire el tudjuk zárni. Ha letelik, szembe kell nézned a Zolival. Ha viszont nem teszed meg a feljelentést, lehet, hogy tragédiával végződik. Jól gondold meg!” Mondtam, hogy jó, meggondoltam, tegyük meg a feljelentést. Így is lett. Éjfél voltam bent, és menet közben nyilván rájött az ember, hogy már több mint fél óra eltelt, és biztos elárultam. Úgyhogy lelépett. És azért tartottak bent éjfélig minket, hogy nyilván őt előkerítsék, elő is kerítették, és hetvenkét órára őrizetbe vették, és minket csak utána vittek haza a Nyugatvánfa utcába édesanyámékhoz.

Másnap visszamentem Erdőker-tesre, de a rá következő napon sajnos el kellett hagynom az otthont, mivel ha a háromnapos előzetesből kiengedték volna, valószínű, hogy ott keresett volna leelőször. Elkerültünk Szolnokra, az ökömenikusok full kamerás anyaothtonába. Ott is dolgoztam, de nehéz volt, nagyon szigorú szabályok voltak. Rengeteg a munkalehetőség, de az óvodának megfelelő időbeosztás szinte lehetetlen. És ott azért olyan családokkal, anyukákkal éltünk együtt, hogy még ha lehetett volna, se hagytam volna senkire se a kislányt. Nem tudtam elhelyezkedni, de sokat segített a tesóm, segítettek édesanyámék is. Meg a plazma. Abból tartottam fent magamat.

– *Mi az a plazma?*

– Vért ad az ember, és kivonják a fehér sejteket, vagy nem is tudom, miket. Kicentrizik, ami kell nekik, és utána visszaadják a vért. Viszonylag jól fizetnek. Háromnaponta lehet menni, szóval hetente max kétszer, de meg kell lenni ötven kilónak, és nekem jó sok ruhát kellett fölvennem, hogy meglegyen a súly.

– *Mennyi vért vesznek le egyszerre?*

– Tőlem hétszáz millilitert vettek le. Sokszor rosszul voltam, de hétezer meg nyolcezer forintokat kaptam. Egy évben negyvenszer lehet plazmát adni, én meg már a harmincvalahányadiknál tartottam, végül már csont és bőr voltam, de saját felelősségre még mindig eljártam plazmázni, mert a hirdetésből tudtam, hogy éves szinten kijön háromszázezer forint. A családi pótlékon kívül ez volt a bevételi forrásunk. Ebből tartottam el magunkat, és

képzeld, kaptam lakhatási hosszabbítást, ami lejárt volna május környékén, mert úgy számították az egy évet Szolnokon, hogy beszámították az erdőkertesi időmet is, azt a négy-öt hónapot. Beleszámították, pedig állítólag minden helynél újra kell kezdeni. De mivelhogy a kislány óvoda volt, kaptam úgymond hosszabbítást a tanév végéig, és egy hónappal az előtt, hogy ki kellett volna költözni az otthonból, találtam munkalehetőséget Albertirsán. Szolnokon, a vasútállomáson felvettek, meg haza is hoztak bennünket.

– *Mi volt a munka?*

– Melegágyas fűszernövény-kerteszetben voltunk napi béresek. Kaptunk előleget is, és pénteken rendszeren megkaptuk a bért. Sajnos az utolsó egy hónapomban találtam ezt a lehetőséget, és hiába dolgoztam, nem kaptam hosszabbítást, hogy hadd maradhassunk. Merthogy nem dolgoztam eleinte. És nyáron amúgy is be van zárva az óvoda, legalábbis ezt mondták. Hogy úgyse tudom a gyereket hová tenni. Ami nem volt igaz, mert van ügyeletes óvoda Szolnokon, csak ezt nem mondták. Jó, hozzátartozik az igazsághoz, hogy én ugyan roma származású vagyok, de odafigyelek arra, hogy a kislányom milyen óvodában van, hol végzi a tanulmányait. Én nem ítélek el senkit, és szeretem, hogy cigány vagyok, nem szégyellem, de hogy a kislányom milyen közegben van, arra nagyon is odafigyelek. Szolnokon van egy körzeti óvoda, ami az otthonhoz tartozik, ott a gyerekek kilencven százaléka roma származású volt. Alapjáratból a szolnoki gyerekek is meg az anyaothtonos gyerekek. És én azt mondtam, hogy még ha elve-

Polgár Miklós: Jóbarátok

szik is tőlem a tizenháromezer-hét-száz forintot, vagy megbüntetnek, az én gyerekem, az biztos, hogy egy fél napot nem tölthet egy ilyen óvodában.

– *Miért?*

– Mert nem engedem olyan közösségbe, ahol a java roma származású.

– *Mi a baj a romákkal?*

– Nézze! Én is cigány vagyok, Rubi is cigány kislány, de vannak olyasfajta romák, akik nem tudnak viselkedni, nem tudnak kulturáltan beszélni, semmit nem tudnak, mégis egy kalap alá vagyunk véve velük. Próbálok a tőlem telhetőt megtenni a kislányomért, és úgy nevelni, hogy méltóságban éljen, ne legyen lenézve, amiért nem tud szépen beszélni, viselkedni. Magamból is kiindulva: ha olyan viselkedést lát az ember, ami szerinte hú, de vagány, ez kell nekem, akkor azt veszi át. Ez megvan magyarnál

is, de azért egy románál nagyon trágár szavak is elmennek, meg minden. Nézett rám furcsán az igazgató ott Szolnokon, és azt mondta: „Jól van, anyuka! Rajta, nézzen városi óvodát, de maguknak, mivel nincsen szolnoki lakhatósági címük, nem sok esélyt adok, hogy fölveszik a gyereket.” Hát én kerestem, és három hely közül választhattam. És egyedül az én gyerekem nem járt otthonos óvodába az otthonból, ő városi óvodába járt. Csak hát sajnos lejárt a szerződése az otthonban, és nem maradhattam, hazajöttem Kaposvárra.

– *És közben elváltak a férjétől?*

– El. Már a börtönben volt. Tíz évet kapott mint többszörös visszaeső, és nyilván az ő paragrafusa nem nulláról kezdődik, hanem feljebb, és tíz év fegyházat kapott, amit csontokra le kell ülnie, nincsen benne kedvezmény jó magaviseletért, vagy ha dolgozik.

– *Hol van?*

– Szombathelyen.

– *Korábban mindennap kellett levelet írnia. És most? Hány levelet ír?*

– Egyet se. Tőle három levelet kaptam, amióta itthon vagyok.

– *Próbálkozott a levélben, hogy még összejöhetnének?*

– Nem. Hanem kaptam egy olyat, hogy vegyem fel vele a kapcsolatot, mert a lányáról nem mond le, és igenis joga van hozzá. Pedig pont hogy nincs. Mert elvették tőle az apai jogát, úgyhogy köze nincsen az én lányomhoz, hála istennek!

– *Nem volt fenyegetés a levelekben?*

– Ahogy vesszük. A leveleket ugye elolvassák a nevelők. És azt írta, hogy „egyet soha ne felejsél el, te az én végzetem vagy, én meg a tied. Ámen, ámen.” Ezt régen is mondogatta, és volt, hogy hozzátette: ha mi egyszer elmaradunk egymástól, ő búcsúzóul örök mosolyt tesz az arcomra. Vagyis felvágja az arcomat. Amikor még előzetesben volt, kaptam egy üzenetet, hogy „Erzsi, ha kell, a föld alól is előveszlek, és megöllek tégedet is, meg magamat is, mert érted nem ülök a börtönben, de nyugodt szívvel fogok megdöglenni, mert te sem leszel az élők sorában. A Rubit felneveli a mama, a papa vagy az intézet, nem érdekel, de neked meg kell halni.” És azt, hogy „te az én végzetem, én a tiéd, ámen, ámen”, én ezt erre értettem.

– *Mit szolt a rendőrség vagy a bíróság?*

– Semmit.

– *De hát ez tíz év múlva is veszélyt jelenthet!*

– Igen, és ettől félek a legjobban.

– *Nem kéne jelezni a hatóságoknak?*

– És megint mit érek el? Most azt fogják mondani, hogy mit akarok, van még nyolc évem.

– *Ez a fenyegetés nem gyerekjáték. És nyolc év múlva előállni vele, sokkal gyengébb, mint most azt mondani, hogy szóltam idejében, nem akarok nyolc év múlva menekülni. Mert az biztos, hogy bent a börtönben fortyog, eszi a méreg...*

– ...a bosszú élteti. Tudja, csúnya dolog azt mondani, hogy... Én soha senkinek nem kívántam a halálát, viszont az övét igen. És ez csúnya dolog. De csak akkor élhetek nyugodt életet, ott, ahol akarok, ha nem kell többé félnem tőle.

– *Mi lett a másik házasságából való két gyerekével?*

– Pesten élnek, a felesége elég hamar férjhez ment, tőle is lett egy gyereke.

– *Őket nem piszkálja, nem fenyegeti?*

– Lemondott róluk.

– *Nem akar maga is újra férjhez menni?*

– Ahhoz, hogy nyolc év múlva ne kelljen menekülnöm innen, és a családomnak se kelljen félnie, hasonló kategóriájú embert kellene keresnem, mint a Zoli. De ha találok, az mitől lenne jobb, mint a volt férjem? Meg aztán itt Kaposváron mindenki ismer bennünket. És hiába váltam már el, rám nem úgy néznek, mint Orsós Erzsire, én a Mecseki Zoli asszonya vagyok. Vagy a volt asz-

szonya. Mindenki tud mindenkiről mindent. Nem is értem, hogy mit keresek itt. Nekem igazából külföldre kéne mennem. Itt, Kaposváron csak a megélhetésünket tudom fenntartani, de nem tudok félretenni, nem tudok továbblépni a kislánnyal az életben.

– *A nővére nem segítene?*

– Nem.

– *Nem is akarná igénybe venni a segítségét?*

– Amíg otthonban voltam, addig sem kaptam meg tőle, hogy Erzsi, hagyd ott az otthont, gyere ki Olaszországba, itt aztán kereshet a Zoli, nagy Olaszország, itt nem fog megtalálni. Én a jég hátán is megélek, és megtehetném, hogy úgy, ahogy vagyunk, semmi nélkül, minden nélkül, csak a hivatalos papírokkal, kimegyek a kislánnyal külföldre. De a családomat nagyon féltem, hogy mi lesz, amikor kiszabadul. Úgyhogy nem tudom. Sokan azt mondják, hogy Erzsi, ne gondolkozz, mert még nyolc év rengeteg idő, bármi történhet, férjhez is mehetsz, meg satöbbi, satöbbi, de nekünk idekint nagyon hamar el fog menni a nyolc év. Két év eltelt, hogy bekerült a börtönbe. És olyan, mint hogyha tavaly történt volna ez az egész. Belezavarodok néha, hogy most akkor hol is tartunk? Hány évnél tartunk? Van, amikor alszik a kislány, és én még fenn vagyok esténként, és gondolkozok, hogy istenem, ennek a kislánynak min kell még végigmennie éni miattam, az én hibám végett? Nem bánom, mert a tizenöt éves szenvedésemnek ő volt a jutalma. De őszintén megmondom: ha tudtam volna, hogy erre szülöm meg, nem tartom meg.

– *Mondta, hogy volt egy másik terhessége...*

– Igen, terhesen szöktem Erdőkereszre. Gödöllőn lett elvetetve. Úgy kellett mérlegelnem a babavarást, hogy egyedül képes vagyok-e kettőt felnevelni. És nem. Arra jutottam, hogy örülök, ha a kislánnyal meg tudok adni mindent, a tőlem telhetőt.

– *Maga értelmes asszony, Erzsike. Tanulnia kellene még, ez nem jutott eszébe?*

– Szeretnék jogosítványt. Meg tanulni is szeretnék. Csak nagyon nehéz. A kórháznál dolgozom, ugye, a nőgyógyászatot takarítok, a múltban. Szeretek ott lenni. Császárszülésnél bementem, és megnéztem, hogyan emelik ki a kisbabát. De hát mikor tanuljak? Hajnal négykor ébreszt az ébresztőm, nagy nehezen felkelek háromnegyed ötkor. Iszom egy kávét, elszívok egy cigit, és elkészülődök, hat órakor keltem fel a kislányt. Hat ötvenhatkor már megy innen az Anna péktől a buszunk, viszem óvodába. Onnan gyalogolok vissza a kórházhoz. Nyolctól fél ötig dolgozom, megyek a kislányért. Itthon álljak neki, fűtsek be. Cserép-kályha. Sokáig tart, mire átmelegszik. De időben csináljak vacsorát, fürdessem meg, de már melegben, és fektessem le idejében, mert szegénykém korán kel. Azt szoktam viccesen mondani, hogy napközben, mikor dolgozom, akkor emberkedek. Amikor itthon vagyok, akkor asszonykodom. Férfinak, asszonynak, anyának, lánynak, gyereknek lenni nehéz. És amúgy nagyon gyors volt, sok volt, hogy hazaköltözni, albérletbe jönni... egy hetet voltam, azt hiszem, otthon anyuéknál, míg rend-

be vágtuk ezt a lakást, mert nagyon ramatyul nézett ki. És még mentek a tárgyalások, és visszahívtak a gyerektartás miatt, mert először gavallérosan negyvenezret felajánlott az apuka, de utána visszavonta, én meg vagányan bementem a bíróságra, és megmondtam: igazából vicc, amiért itt vagyunk, mert nem húsz- és negyven ezer forintot alapszik egy gyerek nevelése. Nekem az állam három évre megelőlegezte, hogy negyven ezer gyerektartást kapjak a kislányom után, ezért élek ezzel a lehetőséggel, és nem érem be húszezerrel.

A negyvenezret még a tárgyalása előtt ajánlotta fel, hogy ezzel is bizonyítsa, mennyire jó velünk. De hiába gavalléroskodott, tíz évet kapott személyi szabadság korlátozása, kiskorú veszélyeztetése és szexuális erőszak miatt. Én kiálltam mellette, hogy nem történt szexuális erőszak. És mindazok ellenére, amit művelt velünk, e-mailt írtam a bírónőnek, hogy nem történt erőszak.

– *De hiszen amikor elhozta magukat Erdőkertesről, a benzinkútnál az erőszak volt!*

– Igen. Az az igazság, hogy én nem is beszéltem arról, hogy ott mi együtt voltunk, ő hozta fel, hogy „dehogyan, én nem erőszakkal hoztam haza az Erzsit, hát mi együtt is voltunk, nem is egy alkalommal!”. És egy következő meghallgatásnál felkérdeztek engem, amire nyilván elmondtam, hogy igen, együtt voltunk, de nem úgy, mint egy normál párkapcsolatban, mert én csak azért feküdtem le vele, mert félttem, hogy bántani fog. Ezért az ügyészség és a bíróság úgy vette, hogy ha ellenkeztem volna, valószínűleg erőszak és bántalmazás lett volna a kimenetel. De pedig

én kiálltam érte, és megmondtam, hogy nem történt erőszak. Mégis elítélték, a Zoli meg engem hibáztat, hogy nem tettem eleget érte.

Volt egy rendőrőrnő a megyei kapitányságról, a nyomozó hölgy, aki foglalkozott az ügyvel. Tápler Violetta. Ő jött Gödöllőre is a meghallgatásokra, nagyon aranyos volt, mindenben segített, hozott nekem a konyhára mindenfélét, meg két szatyor játékot a kislányomnak, és velünk sírt. Megkérdezte tőlem Gödöllőn az első meghallgatáson, hogy hogyan bántalmazott a férjem a kocsiiban, és nem én válaszoltam, hanem a kislány. Utána pszichológusi terápiára kellett a kislányommal járni, és az utolsó, az ötödik alkalommal azt mondta nekem a pszichológus hölgy, hogy annak ellenére, hogy a kislány ennyi idősen mi mindenen átment, Rubina nagyon erős kislány, burookban élte meg, és sokat számít, hogy én jól kezeltem benne ezeket a dolgokat, és nem kell aggódnak, mert a későbbiekben nem fog a kislányon kijönni ez az egész.

Mostanában nem sokszor beszél az érzéseiről, de van, amikor hiányzik neki az apja. Én nem beszélek csúnyán róla, és senkinek nem engedem meg, hogy a jelenlétében egy rossz szó elhangozzon az apjáról. Tiszteletben tartom a kis érzését, és abban is benne lennék, hogy tartsák a kapcsolatot. Nem akarom tiltani, de nem tudom, hogy mivel tennék jót. Hozzátartozik az igazsághoz, hogy azután is beszélünk vele telefonon, hogy megkapta az ítéletet. A nővére eljött hozzám, így kaptam meg a leveleket is. És volt, hogy beszélünk. A mi beszélgetésünk nyilván arról szólt, hogy ő továbbviszi az ügyet akár a Kúriáig is. Nem hagyja, hogy az erőszak megálljon, és ezt én is ta-

núsítsam. Hiába mondtam, hogy én már tanúsítottam, annak ellenére ítélték el... Mindegy, bonyolult...

Beszélt a kislánnyal is. De hamar lejárt a perce, és megszakadt a vonal. Sírt a kislány, hogy igazából el se tudott köszönni tőle, merthogy hallotta az apjától, hogy „hiányzol, szeretlek”, és lehet, hogy ő is ki-mondta volna hogy „énnekem is”, de rám nézett, és nem tudta, hogy nem leszek-e ideges. Amúgy nem lettem volna. Utána meg mondta, hogy „figyelj ide, anya, beszéljünk egy kicsikét úgy, mint ha nagylány lennék!”. Mondom, jó, rendben. „Anya, nem szeretem a Zolit, de azért szeretem.” És: „Szerinted, amikor megkérdezik az oviban, hogy az én apukám miért nem jön értem, akkor mit mondjak? Azt, hogy megvert minket, és börtönben van? Inkább nem szólok semmit, inkább elmegyek, és ott hagyom a többieket.”

– *Nagyon okos kislány. Örökölte az édesanyja okosságát.*

– Hát, ha én tényleg okos lennék, akkor nem itt tartanánk.

– *De maga is ilyen kettősségben van, ha jól látom.*

– Igen. Tudom, hogy nem volna szabad gondolnom rá, mert nem érdemli meg, de a nyomozó hatóságnak is elmondtam: ha nem volna gyerekem, én a mai napig ővele lennék... De gyerekem van, és ilyen életben nem éltethetem a gyereke-met. És tudja, hogy vagyok ve-le? Szenvedek lelkileg, szívügyileg, hogy így alakult, de inkább szenved-

jek én százsorta, mint hogy a gyere-
kerekem a mindennapjaiban egyszer is átélje, amiket nem volna szabad. Én őt már nem szeretem. De sajnálom nagyon, hogy így alakult az életünk, mert amúgy mi egy nagyon szép család lehetünk volna. Ha tehetném, újrakezdeném vele, de tudom jól, hogy nem szabad és nem lehet, mert ő nem fog megváltozni. Meg szerintem őbenne tényleg csak a bosszú van. Szóval hiába is képzelem azt, hogy mindennek ellenére el tudnám vele képzelni az életünket. Nem szeretem, nem érzem, hogy szeretném. De a gondolatom mégis mindennapos felé. Főzök, és bennem van, hogy vajon ő mit szólna hozzá. A szívemben mindenféle gondolatok és érzések vannak, de tudom, hogy az eszemet kell használnom, mert mindig a szívemre fáztam rá, ezért tartott tizenöt évig ez az egész. Most jó minden, folyamatosan érzem a Jóisten segítségét, és kaptam önkormányzati lakást is, csak még a vagyonkezelőségre kell várni, hogy visszategyék a villanyórát és a gázórát, utána kapok kulcsot, és csak egy higiéniai meszelés kell.

– *Van egy tetoválás a kezén, mi van odaírva?*

– A kislányom neve. „Rubinám, életkém.” Viszont itt fent, itt meg a teljes neve van az édesapjának. Én csak annyit szerettem volna, hogy „Zoli”. De azt mondta, hogy „Zoli lehet bárki, de Mecseki Zoli csak egy van”. Úgyhogy az van odaírva, hogy „Mecseki Zoli forever”. Azt le akarom műttetni, nem maradhat ott.

Vasra-vert ígélet

„Szabadság: vasra-vert ígélet,
szemünk láttára hervadsz,
a rozsdát-vétekező láncok közt...”
Bari Károly: Jannisz Ritszosz

Megjelent egy fontos könyv, melynek nyomán végigkövethetjük a szabadság ígéletének vasra veretését és hervadását a magyarországi cigányságra nézve. Ránézhetünk a tévutak, hibák és bűnök láncolatára, mely a hatalmas kutató, szervező, jogvédő, politikai és alkotómunka ellenére oda juttatta a cigányságot, a magyarországi társadalmat és a kettő viszonyát, ahol most van. A leg-szerényebb reményeket is megcsúfolva. A könyv Daróczi Ágnes memoárja, amely Kóczé Angélával folytatott hosszú beszélgetésein alapul. (Daróczi Ágnes: *Hosszú az út előttem*, Tények és Tanúk, Magvető, 2023, 424 o.)

A tévutak sorát a magaméval kezdem.

A cigányságnak el kell tűnnie. Ezt gondoltam egyetemista koromig. Holott nem hoztam magammal otthonról semmilyen ellenérzést cigányokkal szemben. Nem is volt bennem ilyesmi, csupán a kispolgári-kommunista szüleim által belém nevelt meggyőződés arról, hogy miként élnek a rendes emberek. És hogy azok, akik nem úgy élnek, nem valók ebbe a világba. Mert ebben a „felszabadított világban” mindenki élhetne úgy, ahogy mi. Akik mégsem, azok a múlt maradványai, és azokkal valaminek történnie kell. Olyasminek, ami maradványokkal történni szokott. Semmi rosszra nem gondoltam, csak arra, hogy ne legyenek olyanok, amilyenek. Mert az nekik sem jó, nekünk sem jó. Beláttatjuk, belátják, és kész. Ahogy majd minden honfitársunkkal is beláttatjuk, hogy műveltebbnek kell lenniük, mint amilyenek, szeretniük kell a művészeteket. Ezért mentem népművelés szakra. A cigányok is aufklérista idealizmusom tárgyai voltak.

Jó voltam történelemből, tudtam egy csomó népről, amely eltűnt. Nem kiirtva, nem tragikusan, hanem békésen és konszolidáltan átalakulva. Nem történhetett más, mivel ahogy éltek, úgy a társadalom adott fejlődési fokán már nem lehetett élni. Megszűnt a létjoguk. Ha belátják a cigányok, hogy nekik sem jó cigánynak lenni, akkor minden rendben lesz.

Csak egy ember zavarta ezt a legkevésbé sem eredeti nézetemet. Egy ifjú ember, aki csodáltam. Bari Károly. Hogy egy korombéli fiúból milyen félelmetes, nagy költészet tud kiáradni! Hogy ennek a fiúnak a magyarja ezerszer gazdagabb és kifejezőbb, mint az én magyarom!

A 16-17 éves korában írt verseit hozó 1970-es kötete, a *Holtak arca fölé* az elit gimnáziumom irodalmi érdeklődésű közegében is terjedt, mint a tűzvész. Megszerezhetetlen volt. Kölcsönkapott példányból másoltam ki magamnak kézzel az egészet. A felét meg is tanultam. Bennem éltek a sorok, amelyek

ahhoz a fekete-szivárványos világhoz láncolódnak, amelyről azt vallottam, meg kell semmisülnie. Az értelem parancsára. Csak hát: „Ráncokkal szíjazta arcunkat / e földhöz az idő; e csontokkal-kártyázó / temetőhöz ráncokkal kötött, nem jön / tavasz, nem jön tél sem, hogy eloldozzon, / szívünket éjszánkánként álom-ékekkel szántja körbe / a sötétség, ideszülettünk virággyökerek étkeül; [...] ez hát / a hazánk, ez a káromkodásainkra-feszített / szegénység, dobravert életünkért a nyomorúsággal-alkudó / kalmár...” (*Hazánk*). Mire katonának vittek, már ez a Kormos Istvánnak ajánlott vers is megjelent Bari második kötetében, az *Elfelejtett tüzekben*.

Egészen felvillanyozott, amikor megtudtam, hogy a költő is ott van a vásárhelyi laktanyában egy vagy két emelettel fölöttem. El akartam mondani neki, hogy mit gondolok a cigányok dolgáról. Képzem, hová küldött volna. Még gyűjtöttem a bátorságot, amikor elvitték felvágott – a laktanyában azt híresztelték, kamuból, épp csak ott, ahol nem veszélyes, felvágott – erekkel. Eltűnt, és a bebörtönzéséről már nem tudtunk semmit. „...fölmetszett csuklóm nagy pólyáját bilincs-bölcsőben ringatta a vád” – olvashattam már szabad diákként 1976 nyarán az *Élet és Irodalomban* megjelent nagy versében, a *Száműzetésben*. Akkor már restelltem, amit másfél évvel azelőtt a „cigánykérdésről” gondoltam. Ahhoz bőven elég volt egy év a kiváló és minden aufklérista illúziót szétoszlató pesti népművelés szakon, ahová Daróczi Ágnes is járt két évvel fölöttem.

Amit 18 éves koromban gondoltam, azt gondolta és gondolja mindmáig Magyarországon a nagy többség. Csak nem olyan ártatlanul, a történelmi lépték semlegességével, vád nélkül, naiv jóakarattal. Hanem csak úgy, hogy tűnjenek el. Akárhová és akárhogy. Mert menthetetlenek. És kár beléjük minden fillér. Legyenek ott, ahol nem látjuk őket. Ne zavarjanak a sorsukkal és az életükkel. Ne legyenek tétel semmilyen költségvetés kiadási oldalán. És erről gondoskodjanak a kormányok, a rendőrök, a bőrfejúek. Azok beszéljenek a nevükben, akik nem beszélnek, csak a saját köreikben kavarrják a szart.

Ehhez az állapothoz sohasem voltunk közelebb, mint most.

És soha nem volt elevenebb a remény, hogy ez másképp lesz, hogy ez csak másképp lehet, mint a rendszerváltás idején.

A hagyományörzés feltétele a hagyományokkal való szakítás. Ez a paradoxon határozta meg Daróczi Ágnes életét. A szülei szakítottak a hagyománnyal, amikor hagyták őt kilépni a roma nők tradicionális szerepéből, hogy a hagyományörzés protagonistája lehessen, és ehhez egyetemi diplomát szerezhessen az elsők között cigány anyanyelvű nőként. Az anyja az iskolából nagyon korán kikényszerült. Télen az iskolába menetelhez a cipőért az unokatestvérével megküzdő és alulmaradó anya magánéleti lázadása, kis családja függetlenségének, a saját szoba-konyhás háznak a kiharcolója nyitott teret lánya közéleti lázadásának. A cipőcsatát megnyert Choli Daróczi József harcostársaként, olykor ellenfeleként.

Az őt (és a cigány kultúra és közélet több jelentős személyiségét, Choli Daróczi Józsefen kívül Daróczi Jánost, Daróczi Dávidot) kibocsátó nagy bedői családját és annak környezetét rögvest úgy jellemzi, mint amelynek hagyó-

mányos volta részleges és relatív: olyan anyósközpontú, matriarchális rend, amely egyáltalán nem jellemző valamennyi roma közösségre, másrészt történelmileg nagyon is új jelenség. Akkor alakult ki, amikor a világháború, a deportálás, a kényszermunka, az ingázó életmód távolba – ha nem a sírba – vitte a cigány férfiakat, akik nem lehettek jelen a család mindennapjaiban.

Az a cigány közösség, amelyben Daróczy Ágnes mozgott, egyszerre volt matriarchális és nőelnyomó, macsó.

„A roma társadalom alapjaiban véve matriarchális, mert a nők felelősek a hagyományok továbbadásáért, a család fönntartásáért, a család megtartásáért. [...] Ugyanakkor ez egy erősen macsó társadalom is, ami nem azt jelenti, hogy mindig és feltétlenül a férfiak döntenek. A látszat viszont ez kell legyen: a férfiak diktálnak, és a nők nem szólalnak meg.” Daróczy Ágnes szerint női mivolta hátrányt jelentett számára a cigány közéleti küzdelmekben – és ezek szerint a hagyományos életmódból kiszakadt, értelmiségi cigány közegben – is.

No de mi ebben a speciálisan cigány? A macsó jelleg nyilván kevésbé, mint a matriarchális. A hagyományos gádzsó család patriarchális: a macsó vonás benne van, a matriarchális nincs. Csak éppen a hagyományos családi viszonyok annál nagyobb mértékben szorulnak vissza társadalmi rétegekben és származási csoportokban, minél polgárosodottabb rétegről, csoportról van szó.

Egy nagyon kedves, liberális és demokrata barátomban az a kép él Daróczy Ágnesről, hogy ő az, aki azt próbálja elhittetni az emberekkel, hogy a cigány nő úgy boldog, hogy három lépéssel az ura mögött lépdelhet az utcán. Ha jól sejtem, ez a torzult emlék a Deák Ferenc téri Gödörben lezajlott egyik régi beszélgetés nyomán tapadhatott meg olvasott és felvilágosult barátom fejében, ahol magam is vitába keveredtem Daróczy Ágnessel a hagyomány és a polgárosodás viszonyáról. Ágnes nyilván azt magyarázta, hogy az a kép az ura mögött menő cigány asszonyról nem tükrözi a valóságos hatalmi viszonyokat a cigány családban. A vita hevében a mondandó egyensúlya nyilván megbillent, a befogadó fül tovább és a homályosodó emlékezet még tovább billentette.

Az mindenesetre igaz marad és nem mindig könnyű igazság azoknak, akik szerint a népi hagyományok, alkotások fontosak, hogy a hagyomány csak az eredeti közegéből, a hagyományos életmódból kiemelve őrizhető meg, mert valamennyi hagyományos életforma kivet a jelenből, a gyorsuló történelmi időből. Ez a magyar, a székely, a zsidó és mindenféle hagyománnyal így van. Nincs értéktelen hagyomány, és nincs megőrzésre alkalmas hagyományos életmód. Azokból csak a külvilág kegyelméből fenntartott gettóéletek lehetnek, mint az ámisoké Amerikában vagy az ortodox szektáké Izraelben.

„Akkor ott eltört valami 56-ban” – véli az emlékező. Ama törés mögött súlyos etikai dilemma rejlik, ami a memoárban elsüllyed. Bizonyára a családi emlékezetében is elsüllyedt, amelyből Daróczy Ágnes merített, hiszen ő maga még csak kétéves volt akkor.

A memoár szerint a bedői cigányok 1956-ban, a forradalom kitörése után azt tapasztalták, hogy széthordják a téeszt, mindenki viszi, ami mozdítható, és akkor ők is megpróbálták elvinni, ami maradt, a disznókat, amelyekkel ők

dolgoztak. A falubeliek kíséretében megérkeztek a pufajkások, akik emiatt és még valamilyen fegyver miatt behajtották a cigányokat kötésig a kanális jéghideg vizébe. „Az addigi bizalom helyébe gyanakvás került. Ha képesek fegyvert fogni rájuk... megtagadni tőlük a jogos járandóságot.”

A leírásból egy alapvető információ hiányzik. A cigányok és a többiek azt vitték ki a térszövből, amit bevettek, vagy sem? A szövetkezetek felosztására és a kilépésre már a forradalom előtti években is volt lehetőség, és akkor a kikerülők visszakapták természetben vagy értékben (persze többnyire leromlott állapotban vagy leértékelve), amit bevettek. Ahogy az a *Körhinta* című filmben is megtörtént. A forradalom idején ez a folyamat felgyorsult. A kérdés az, hogy ki vitte azt (vagy annak az értékét), amit bevitt, ami tehát az övé volt, és ki vitte azt, ami nem volt az övé, amivel „csak” dolgozott, ami a munkalehetőséget jelentette a számára. Egy tulajdonos – gádzsó vagy cigány – nyilván akkor is rendőrért rohan, ha teheti, ha egy gádzsó viszi el a disznót, amit ő vitt be. A tulajdonközpontú, polgárosodó parasztság szempontjából ez a döntő kérdés. Ké volt a disznó? Antikapitalista, prekapitalista, szocialista felfogásban természetesen nem ez a döntő kérdés, hanem az, hogy ki dolgozott a disznókkal. A valamivel bíró (bírt) parasztok számára csak az első, a munkaerejükön kívül semmivel nem rendelkezők számára csak az utóbbi felfogás jöhet szóba. Ez is, az is érthető és méltányolható, csak nem egyeztethető össze. Aztán a karhatalom (akár igazi pufajkások voltak, akár csak rendőrök) mindenkitől mindent visszavett, különbség csak a bánásmódban volt, amelyből persze a legkiszolgáltatottabbak, legalacsonyabb presztízsűek kapták a legrosszabbat, noha gádzsókat is behajtottak a jéghideg vízbe a forradalom után, ahogy a *Tíz-ezer napban* látjuk. Mindenesetre ezekből a leírásokból, a törések értelmezéséből nem lehet kihagyni a valóságos értékrendi ütközést, amelyben benne van a polgárosodáshoz való viszony, aminek a lehetőségéből persze sokféleképpen kizárták a cigányok jelentős részét, már a földosztásnál is.

Lehet állást foglalni különbözőképpen, de nem lehet a történetet egy releváns mozzanat kihagyásával érvényesen előadni.

Daróczi Ágnes azokban az években nőtt fel, amikor a cigány nyelvet és népet kvázi betiltották. A forradalom után a véres megtorlást ellentételező társadalmi engedmények körében világra engedett cigány nemzetiségi szervezetet, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét 1961-ben fölszámolták azaz az indokkal, hogy nem érhetett el eredményt a cigányok „átnevelésében”, mert nemzetiségként viszonyult ehhez az „embercsoporthoz”, amely „ma már teljesen szétszóródott, elvesztette nemzetiségi jellegét.” (*Valóság*, 1962/1.)

Ebben a helyzetben lett ő iskolás évei végére országos szavalóverseny győzteseként, majd a TV 1972-es *Ki mit tud?*-jének döntőseként, negyedik helyeztekként a cigány nyelv és a cigány sorsról szóló versek nagy hatású, karizmatikus megjelenítője: országosan ismert arc 18 éves korára. Őt ugyan bántotta, hogy Sulyok Mária a *Ki mit tud?* zsűrijében prófétának nevezte, nem is volt az egészen helyénvaló kifejezés, de mindenesetre jelezte a személyiség, a tehetség és az elkötelezettség erejét, amellyel a cigány kultúra feltárásának, nyilvános művelésének, összegyűjtésének, feldolgozásának motorja

lehetett Daróczi Ágnes a 70-es évek elejétől. Már diákként is, aztán a Népművelési Intézet munkatársaként is döntő szerepe volt abban, hogy országszerte autentikus és (nem átnevelő, „fogmosást tanító”) cigány klubok nyíltak, együttesek alakultak, cigány képzőművészek hosszú sora vált ismertté; alkotásaik nyilvánosságra kerültek, nagy kiállításokon revelációkén hatottak; cigány festők és cigány népzenei játszó együttesek nemzetközi sikereket arattak. Ő készítette az első cigány nyelvű iskolai segédanyagot cigány anyanyelvű tanulók számára még egyetemi hallgatóként.

Ő volt a zászlóvivője annak az egész folyamatnak, amelyben a cigányság – ily módon elérhető része – találkozott önmaga kultúrájával mint értékkel, és ezáltal önmagára is értékként tekinthetett.

Daróczi Ágnest az Isten is animátornak teremtette.

A cigánykutatások nagyjából akkor kezdődtek, amikor Daróczi Ágnes előadóként feltűnt a nyilvánosságban. A könyv szerint a kutatók „hiába állították, hogy mintegy egymillióra tehető a szegénységben vergődők száma, a tény, hogy ezt egy cigányvizsgálattal mutatták be, megerősítette a '61-es párhatózat gondolkodásmódját, hogy a cigányság egy megszüntetendő lumpenréteg.”

Ez nem így van. 1969-ben Kemény első jelentős szegénységkutatása valóban szegénység- és nem cigánykutatás volt. Erről tartott 1970-ben nagy felzúdulást keltő előadás-sorozatot, amelyben a betiltott szegény szót használta. Ezt követte 1971-ben az első cigánykutatás. A szegénységet tehát nem cigányvizsgálattal mutatták be, és ezek a kutatások semmiképp nem támasztották alá azt, hogy a cigányság megszüntetendő lumpenréteg lenne, már csak azért sem, mert a kutatók a szegényeket egyáltalán nem azonosították a lumpen réteggel. Az viszont igaz, hogy Kemény 1971-ben – az 1961-es párhatózathoz hasonlóan, bár attól teljesen függetlenül – tagadta, hogy lenne sajátos cigány kultúra. De ez nem a kutatásából következett. Havas Gábor ezt mondja erről egy interjújában: „Kemény '71-ben hangsúlyozta, hogy szociális problémaként kezeli a cigánykérdést és nem kulturális kérdésként, sőt még az a mondat is szerepelt a zárótanulmányban, hogy sajátos cigány kultúra nincs, hanem a magyar szegénységen belül vannak a cigányoknak speciális színekkel rendelkező szubkultúrái. [...] Kemény nem revideálhatta a nézeteit, mert '77-ben kiment, de a tanítványai erről a pontról elmozdultak. Többek között én is.” (Esély, 1999/6.) 1975-ben egyenesen a Kemény Istvánhoz igen közel álló Solt Ottilia kérte fel Daróczit a fent említett cigány nyelvű iskolai segédlet megírására.

Daróczi Ágnes felidézi a cigánykutatás tárgyának meghatározásával kapcsolatos vitát. Kemény István a kutatás szempontjából azt tekintette cigánynak, akit a környezete annak tartott. Daróczi pedig „tűrhetetlenek” mondja, hogy „a környezet döntse el, ki a cigány”. Ez valóban tűrhetetlen, ha arról lenne szó, ki tarthatja magát cigánynak, kinek van joga a cigány identitásra. A szabad identitásválasztásra azonban szociológiai kutatást építeni nem lehet. A társadalom azokat kezeli cigányként, akiket annak tart, és azoknak határozza meg az életét, hogy cigányként kezeli őket. Ők a kárvallottjai mindan-

Polgár Miklós: Dancsa néni dédunokájával

nak a hátránynak, elnyomásnak, üldöztetésnek, ami ebből következik. Hogy mi minden következik ebből, ennek vizsgálatára hivatott a szociológia.

A zsidó és a cigány holokauszt kutatásának is azokra kell kiterjedniük, akiket a környezet, adott esetben a magyar állam zsidónak vagy cigánynak tartott függetlenül attól, hogy annak tartották-e magukat. (Kikeresztelkedettek százezrei nem tartották magukat zsidónak.)

A cigány identitás vállalása vagy nem vállalása emberi jog, ezzel a joggal pedig nem él dokumentálható, tehát kutatásban felhasználható formában a magukat egyébként magától értetődően cigánynak tekintő, életüket cigánynaként élő emberek jelentős része sem, amint azt mindenféle regisztráció eredménye bizonyítja a népszámlálástól a választói névjegyzékekig.

A probléma csak az, ha a kutatók azonosnak tekintik a környezet által cigányoknak tartott emberek csoportját a cigánysággal. Az egybeesés jelentős, de nem teljes, és elvileg sem tekinthető annak.

Éppen Havas Gábor hívta fel a figyelmet egyik kutatásában arra, hogy egy egészében cigánynak tekintett, úgy kezelt, a bűnözési statisztikákban is úgy szerepeltetett közösségben élőknek majdnem a harmada nem is cigány szülőktől származott.

Mindenekelőtt Daróczi Ágnes, Bársony János, valamint vitapartnerük, Karsai László érdeme, hogy a cigány holokausztról annyit is tudunk, amennyit. Karsai publikálta erről az első monográfiát 1992-ben, a Daróczi-Bársony házaspár pedig 2005 és 2015 között jelentetett meg erről könyveket magyar és idegen nyelveken. Karsai érdeme elsősorban a levéltári anyagok jelentős részének feltárása, Darócziék legnagyobb érdeme, hogy felhozták a

mélyből a cigány holokauszt, a porrajmos emlékezetét a cigány közösségekben, feltárták annak szóbeli emlékezetét, bevitték a köztudatba – már amennyire ezt a köztudat engedte – a porrajmost. Kezdeményezték és elérték a cigány áldozatok emlékműveinek felállítását. A megoldhatatlan probléma az, hogy a cigány holokausztot sem a dokumentumok, sem a szóbeli emlékezet alapján nem lehet feltárni úgy, ahogy a zsidó holokausztot, és úgy sem, hogy annak méreteiről megbízható becsléseket lehessen adni. Az erre irányuló kísérletek szükségképpen zsákutcába és olykor elmérgesedő vitákba torkollnak. A megoldhatatlan probléma az, hogy a cigány holokausztot sem a dokumentumok, sem a szóbeli emlékezet alapján nem lehet feltárni úgy, ahogy a zsidó holokausztot, és úgy sem, hogy annak méreteiről megbízható becsléseket lehessen adni. Az erre irányuló kísérletek szükségképpen zsákutcába és olykor elmérgesedő vitákba torkollnak.

Erdős Kamill, a fiatalon, 1962-ben meghalt autodidakta cigánykutató ötvenezres becslése a cigány halálos áldozatok számáról a legkevésbé sem tűnik reálisnak, nem is tudható, mire alapul. Az a 28 ezer nevet tartalmazó lista, amelyet László Mária, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének elnöke 1957-ben beküldött a Nácizmus Üldözötteinek Bizottságához, elveszett, és különben sem a halálos áldozatok, hanem a jóvátételre jogosultak neveit tartalmazta, tehát a túlélőket is. Ezekkel nem lehet mit kezdeni.

44

Az írásos dokumentumok részlegesek, a szóbeli források egyrészt szintén azok, másrészt mindig bizonytalanok. Nem kétséges, hogy mély fájdalomokban gyökereznek, véres és tragikus valóság van mögöttük, de annak a valósághoz való viszonya pontosan nem állapítható meg írott források nélkül. Ez minden esetben így van, nem a cigány szóbeli források sajátossága egyáltalán. Például Eörsi Lászlónak az 1956-os harcokról szóló grandiózus könyvsorozata tele van a szóbeli források kétségbevonhatatlanul dokumentált cáfolataival. Ráadásul a porrajmos esetében időben távolabbi események emlékezetéről van szó, amelyek gyakran sajátos szabadulástörténetekként jelennek meg.

Ezt Daróczi Ágnes pontosan meg is fogalmazza: „Ezért nagyon sajátosan ez a csodák történetébe kapcsolódik, miközben nagyon is valóságos az alapja. De a bevésődés, a megőrzés nem ugyanolyan, mint mondjuk a zsidó közösségeknél, ahol évszámokkal, nevekkkel, települések neveivel támasztják alá a történetet. [...] Ez a különbség a szájhagyományra és az írásbeli kultúrára, annak hagyományaira alapozó történelem között.”

Ennél több is igaz, mert a zsidó holokausztot mindenekelőtt a gyilkosok oldaláról dokumentálták alaposan, a porrajmost pedig arról az oldalról sem.

Itt van egy érzelmileg nehezen összeilleszthető kettős igazság. A zsidó holokauszt nyilvános megjelenítése, megjeleníthetősége is erősen visszafogott, korlátozott volt a pártállam idején, különösen a 70-es évek közepéig, de mégsem rekesztődött ki a nyilvánosságból olyan totálisan, mint a porrajmos. A cigányság – és a magyar társadalom – elemi érdeke, hogy a cigány holokauszt emlékezete a holokauszt emlékezetének egyenértékű része legyen, és ne érezzenek, éreztessenek különbséget egy elveszett zsidó élet és egy elveszett cigány élet között. Ez különösképp fontos egy olyan országban, ahol a cigányellenesség minden felmérés szerint sokkal elterjedtebb és erőteljesebb, mint

az antiszemitizmus, és az érintettek mindennapi életét is sokkal inkább befolyásolja.

Ezt viszont nem annak eltakarásával, hanem annak tudatában kell elérni, hogy a zsidó holokauszt mögött sokkal hatalmasabb irtási akarat, szervezetség és motiváció állt, mint a porrajmos mögött. Ennek három oka van: Krisztus, a kommunizmus-kapitalizmus és az „őrségváltás”.

Krisztus tagadása és meggyilkolása, az antijudaizmus kétezer éve ható tényező, Krisztus tagadóinak jelenléte: botránykő. Két uralkodó vagy uralomra törő világrendszert, a kommunizmust és a kapitalizmust külön-külön is, együtt is igen széles körben a zsidók művének, a zsidó szellem megtestesülésének tulajdonítják, az ellenük folytatott harcot a zsidók elleni harccal azonosítják. A zsidókat úgy kell legyőzni, mint a leghatalmasabb világrendszereket. A vagyont és a gazdasági, valamint a kulturális-szellemi életben elfoglalt pozíciókat a zsidók kiiktatásával járó „őrségváltás” keretében lehet újraosztani a többség javára.

Ezek mind olyan tényezők, amelyek a cigányságot nem érintették. A faji alapú üldözés a zsidó és a cigány holokauszt közös és alapvető fontosságú eleme, de a fenti tényezők, amelyek meghatározták a népiirtás mértékét és szervezettségét, nem azok.

Viszont – a zsidókkal ellentétben – a második világháborúban besorozott fegyveres katonaként is meghaltak cigányok. Ők a harcok többi katona áldozatával tartoznak egy csoportba.

Mindezeket a tényeket és tényezőket együtt kellene megtartani a – leegyszerűsítésre hajló – közemlékezetben...

Daróczi Ágnes az ellenzék és a jogaikért fellépő cigány értelmiségiek viszonyát így jellemzi: „Az ellenzéki mozgalom kívülről empátiával szemlélt bennünket, de nem avatkoztak be ezekbe a politikai küzdelmekbe, mint például az OCT és az MCKSZ körül kialakult vitába. Legfeljebb érzelmileg támaszkodhatunk rájuk, de megértő szövetségesnek nem mondanám őket. Az ellenzéki szamizdat irodalomban ugyan megjelent ennek a dolognak a leírása évekkel később, 1988-ban, elég sajátos interpretációban. Havas Gábor írt erről (Fülöp Endre fedőnéven) a *Beszélő*-ben: pellengérré állította azt a levelet, amit 1984. november 2-án... írtunk Aczél Györgynek az egy hónappal korábbi Agitprop-határozat kapcsán.”

A 80-as évek derekán felülről létrehoztak két szervezetet a cigányság számára azzal a céllal, hogy valamit föl lehessen mutatni, valamivel kiszúrják a szemüket, de ez a valami ne rendelkezzen tényleges jogosítványokkal, ne legyen alkalmas hatékony érdekvédelemre, kisebbségi jogok követelésére, és csak a hatalom intencióinak megfelelően működhessen. Ez a két szervezet volt az idézetben említett Országos Cigány Tanács (OCT) és a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ). Az utóbbi alakuló ülésén, 1986. június 12-én Daróczi Ágnes felelős és történelmi jelentőségű beszédet tartott, amelyben kisebbségi jogok gyakorlására és kivívására hivatott, a többi nemzetiségi szövetséggel egyenrangú cigány tömegszervezet, a Cigány Szövetség megalakítását követelte, és a cigányság fölemelkedé-

sének feltételeiről és az ezzel kapcsolatos társadalmi felelősségről beszélt. Ez volt a „radikálisok” (Daróczy Ágnes mellett Zsigó Jenő és Bari Károly) platformja.

A jelen lévő oportunista többség lehurrogta Daróczy Ágnest. Őt és szövetségeseit, akiktől megtagadták a hozzászólás lehetőségét, botrányos jelenetek után kiutasították. Havas Gábornak a fenti idézetben utalt cikke így kezdődött: „A ’80-as évek elejére egyértelművé vált, hogy a durván húsz év óta változatlan elvek alapján működő hivatalos »cigánypolitika« teljes csődállapothoz vezetett. Ez a politika, miközben sikerült tökéletesen szétvernie a hagyományos közösségi szervezőerőket, az »asszimiláció«, az »integráció«, a »beilleszkedés« és a »felemelkedés« szépen hangzó és sűrűn hangoztatott célkitűzéseiből gyakorlatilag semmit sem tudott megvalósítani. A magyarországi cigányok túlnyomó többségét ma nagyobb szakadék választja el a nem cigány társadalomtól, mint a probléma megoldását célul kitűző párthatározatok megszületése idején, a ’60-as évek első felében. A mobilitás korábban is rendkívül szűkös csatornái teljesen bedugultak, és a szakadék túloldalán rekedt százezrek a romló gazdasági feltételek közepette kilátástalan helyzetbe kerültek. Ez a több százezres embertömeg katasztrófális állapotok között él, és reménye sincs a kilábalásra. Annál is inkább, mert a súlyosbodó gazdasági és társadalmi válság közepette a társadalom egyre türelmetlenebbül, sőt egyre ellenségesebben reagál a cigányság állapotából és létfeltételeiből eredő válságtünetekre.” Ez lenne az a szöveg, melynek szerzőjét és az ezzel azonosuló ellenzéki közeget, a *Beszélő* körét „nem mondaná” Daróczy Ágnes „megértő szövetségesnek”. Havas igen részletesen leírja az OCT és az MCKSZ megalakításának előtörténetét, és a két szervezet működésének első időszakát, amely teljes mértékben igazolta a jogtudatos „radikálisok” feltevéseit. 1987 végéig követi az eseményeket az 1988/1. számban megjelent cikk, amely tehát így korábban meg sem jelenhetett volna.

46

Havas Gábor egyáltalán nem „állította pellengérré” azt a levelet, amelyet Daróczy Ágnes és Lakatos Menyhért 1984 novemberében írt Aczél Györgynek, hanem egy két évvel későbbi eseményről számolt be: „A magára maradt »radikális triász« felkereste Aczél Györgyöt, hogy föltárja a Szövetség szervezése körül uralkodó tarthatatlan állapotokat, és a segítségét kérje ezek fölszámolásához. Aczél megígérte, hogy közvetíti panaszukat az illetékesekhez, de a beszélgetésnek nem lett semmiféle kézzelfogható eredménye.” Ez a szöveg ott is van a kötet egyik lábjegyzetében.

Egyébiránt Daróczy Ágnes és Bari Károly teljes mértékben vállalható leveleket írtak Aczélnek (az egyik olvasható is a kötet mellékletei között), amelyekben természetesen nem ütnek meg ellenzéki hangot, de keményen követelik a cigányellenes megnyilvánulások elleni fellépést, az önálló cigány múzeumot, a Vekerdi–Várnagy-féle cigányellenes „tankönyv” visszavonását stb. A korábban bebörtönzött, a sajtóban megrágalmazott, szilenciummal sújtott Bari Károly ekkorra már szívélyes viszonyba került Aczéllal, aki igen nagy elismeréssel nyilatkozott a műveiről.

A „megértő szövetségesnek” „nem mondható” demokratikus ellenzék 1985 októberében felhívást intézett az Európai Kulturális Fórumhoz, amelyben

kifogásolta, hogy a cigányságtól megtagadják az etnikai alapon való szervezkedés jogát.

A demokratikus ellenzék oszlopos tagjai alakították meg és működtették 1979 óta a SZETÁ-t (Szegényeket Támogató Alap), a *Beszélő*ben a cigányság ügye folyamatosan jelen volt, a Létminimum alatt című rovat számról számra hozta a cigány sorstörténeteket. A memoár egyéb részeiből egyébként is kiderül, mennyire „megértő” és tevékeny szövetséges volt Havas Gábor, Csalog Zsolt, Solt Ottilia...

A *Mozgó Világ* 1988 októberében kerekasztal-beszélgetést szervezett a jövőről: merre menjen, merre ne menjen az ország. A beszélgetésen részt vett két leendő miniszterelnök, Medgyessy Péter és Orbán Viktor, valamint különböző pártok és politikai erők képviselői: Andics Jenő, Bihari Mihály, Miszlivetz Ferenc. A hosszú beszélgetésben az ország előtt álló egyik legsúlyosabb kérdésről szó sem esett, a cigány szó a beszélgetésben elő sem fordult. A szerkesztőség felajánlotta az írásbeli hozzászólás lehetőségét. Ezzel élt Daróczi Ágnes. A lap 1989/1. számában megjelent szöveg ebben a kötetben is benne van: „A kiutat keresők egyik csoportja a gazdasági liberalizációban és a politikai demokratizmusban látja a megoldást. [...] Nekem cigányként kétféle kötődésem van: a többségnek és a kisebbségnek egyszerre elkötelezve vagyok magyar és cigány; aggodom az országért s e Hazában nemzetiségem sorsáért. És bár számomra ezek a célkitűzések rokonszenvesek, mélységesen aggaszt az a kérdés, vajon akad-e hely az én népem számára is ebben a remélt új demokráciában, liberalizmusban, nemzeti közmegegyezésben? Akad-e szövetséges gondjaink megoldásában? Kiszolgáltatottjai vagy egyenrangú partnerei leszünk-e a megoldást keresőknek? [...] A gazdasági liberalizmus sikere csak akkor garantált, ha a lemaradó társadalmi csoportok kompenzáló érdekérvényesítési és felzárkózási lehetőségét politikai programmá emeli. A nemzeti egység vagy közmegegyezés megteremtésénél óhatatlanul felvetődik a kérdés: Mire teremtünk egységet a cigányokkal kapcsolatban? A velük közös országépítésre vagy a jövőből való kizárásukra?” Egy kutatás adatai szerint „a válaszadók több mint kétharmada mereven elutasító, előítéletes a cigányokkal szemben. [...] Kézenfekvőnek és egyszerűnek tűnhet [a hatalom gyakorlóinak számára – R. S.] ... cigányellenes nemzeti egységet teremteni.” (*Mozgó Világ*, 1989/1.)

A ma élő cigányok többsége a fenti mondatok megjelenésének idején, a rendszerváltás reményteljes pillanatában még nem is élt, vagy kicsi gyerekek voltak. És most, három és fél évtizeddel később demokrácia sincs, liberalizmus nincs, csak a cigányellenes konszenzus megteremtésében sikerült hatalmas eredményeket elérni. A cigányság elszigeteltebb, szegregáltabb, mint a rendszerváltás éveiben, és a lehető legtávolabb vagyunk attól, hogy a cigányság emancipációját szolgáló távlatos programnak bármiféle esélye, fajsúlyos politikai képviselője lenne. A legkiszolgáltatottabb cigányok szövatai pedig azokat erősítik, akik a cigányság mai helyzetéért a legsúlyosabb felelősséget viselik (noha politikai versenytársaik felelőssége is éppen eléggé súlyos).

A rendszerváltás idején sokunk számára evidencia volt, hogy a cigányok által szabadon választott, komoly jogosítványokkal rendelkező legitim szervezetnek, kisebbségi önkormányzatnak kell a végre nemzetiségként elismert cigányok ügyét képviselniük, s ha lesz ilyen szervezet, az alapvetően megváltoztatja a helyzetet, és megnyitja a cigányság társadalmi emancipációjának lehetőségét. A kisebbségi törvény lett volna hivatott arra, hogy ilyen önkormányzat létrehozását lehetővé tegye.

Daróczi Ágnes súlyos szavakkal ítéli el azokat, akik elfogadták azt a kisebbségi törvényt, amely ebben a tekintetben (is) kudarcot vallott. Ebben az ügyben e sorok írójának a lelkiismerete sem jó.

Ahogy Daróczi Ágnes írja: létezett egy sokkal jobb, több garanciát biztosító, komoly intézményes lehetőségeket és anyagi alapot garantáló kisebbségi törvénytervezet, amelyet Bársony János és Kaltenbach Jenő dolgozott ki, amelyet a nemzetiségek kerekasztala is elfogadott, a kormány azonban elvetett. Hiába tiltakoztak, írja Daróczi, elárulták őket. Megszavaztak egy olyan kisebbségi törvényt, amely „biztosította a többségnek is jogot, hogy szavazzon kisebbségi listára, vezetőt válasszon a kisebbségeknek!”

Voltunk, akik elmondtuk, megírtuk, hogy a Kisebbségi Kerekasztalban elfogadott eredeti törvény a jó, de a helyzet úgy áll, hogy az elfogadott törvény alternatívája a semmi, mert másmilyen elfogadására nincs esély. A törvény rossz, de a semminél több. Rosszul gondoltuk, kevesebb volt a semminél, mert megszüntetett egy kínos hiányt anélkül, hogy használt volna bármit is a legnagyobb magyarországi nemzetiségnek.

48

Azoknak a nemzetiségeknek jobban megfelelt, akiknek csak olyan ügyeik voltak, amelyek a többség érdekeit nem érintették (bár anyagilag azoknak az önkormányzatai is a helyi vagy központi hatalom kegyére voltak utalva). A cigányság szempontjából a törvény katasztrofális volt, a mai változata pedig még inkább az. Volt olyan nemzetiség – például a szerb –, amely kifejezetten kampányolt a környezetükben élő nem szerbek körében, hogy szavazzanak a listájukra, mert így több helyi önkormányzatuk lehet.

A helyzet azonban az, hogy az adott nemzetiséghez tartozókat nem lehet semmilyen törvénnyel körülhatárolni. A legjobbal sem. Senkit nem lehet megfosztani attól a jogától, hogy egy adott nemzetiséghez tartozónak vallja magát, és senkit nem is lehet erre kötelezni. Nem lehet a szabad identitásválasztás jogától megfosztani senkit. Nincsenek objektív kritériumok. A nyelv nem lehet az, más nemzetiségek esetében sem, hiszen a nyelv gyorsabban vész el, mint az identitás, de a túlnyomórészt magyar anyanyelvű cigányok esetében végképp nem lehet az identitást nyelvhez kötni. Akkor például a beásoknak román önkormányzatokra kellene szavazniuk. Az életmód, az élethelyzet sem lehet kritérium, mert a tipikusnak tekintett cigány életmódokon, élethelyzeteken kívül is élnek cigányok, és azokon belül is élnek nem cigányok.

Hatósági jogosítványokkal rendelkező nemzetiségi önkormányzatokat nemzetiségi állampolgárok tiszta választása alapján demokratikus módon létrehozni nem lehet. Annak tehát, hogy a többség (is) választhasson vezetőket a cigányságnak, csak az az alternatívája, hogy ilyeneket állami keretekben ne válasszanak.

Nem álltunk készen rá pár évvel a rendszerváltás után, hogy amiben annyira hittünk, az nem lehetséges. Csak civil polgárjogi mozgalmak lehetségesek. Sokan máig sem jutottak el erre a belátásra.

Amikor a rendszerváltás sodrában megalakult cigányszervezetek ernyőszervezetéként létrejött a Roma Parlament, engedve a „politika” nyomásának, mely egy tárgyalófelet kívánt a cigányság oldaláról, Daróczy Ágnes kiszállt a cigány politikából. Legalábbis a politikacsináló cigány szervezetekből, mindenekelőtt a leghitelesebbként és legszínvonalasabbként induló Phralipéből. „Ebben a fázisban ott hagyom a Phralipét és a politizálást, újabb sokk és elárultatás.”

Teljesen igaza volt. A Phralipe akkori vezetői úgy gondolták, hogy a sok hiteltelen, kegyfüggő és kegykereső, a korábbi népfrontos, állampárti szervezetekhez hasonló vagy egészen komolytalan szervezetek együttesét a legnagyobb hitellel és legerősebb szellemi háttérrel rendelkező Phralipe a befolyása alatt tartja majd, és a Roma Parlament olyan lesz, mint a Phralipe, csak sokkal erősebb, mert a többi szervezet is beleadja az erejét, és azokkal együtt lehet majd egyetlen legitim partnere a hatalomnak.

Tragikus vétek volt, hogy a Phralipe összeadta magát morálisan s intellektuálisan hozzá méltatlan szervezetekkel. Akkor még én is részt vettem a Phralipe munkájában, és pontosan azt gondoltam és mondtam, mint Daróczy Ágnes, de ennek nem volt jelentősége ott, ahol Daróczy Ágnes és több nálam sokkal fontosabb és érdemesebb ember szavát is figyelmen kívül lehetett hagyni. Nem is lett a dolognak jó vége valóban. A Roma Parlament szétesett, ami ezen a néven tovább működött, a Phralipe sokkal rosszabb kiadása volt, a hatalom pedig a még sokkal rosszabb cigány szervezeteket támogatta, amelyeket lehetett és elég is volt korrumpálni.

Daróczy Ágnes felidézi, hogy amikor Göncz Árpádot megválasztották köztársasági elnöknek, és megüresedett a budapesti listán szerzett helye az SZDSZ frakciójában, „Pető Iván egy nyilvános nagyrendezvényen elmondta, hogy az SZDSZ nemcsak hogy bevitt már két roma embert a Parlamentbe, de a következő a budapesti listán szereplő Daróczy Ági lesz. Hatalmas öröm futott végig a termen.” Ebben az örömben én is osztoztam. Az Almási téri szabadidőközpontban egy roma rendezvényen hangzottak el ezek a szavak. Nem egészen így, mert Pető azt mondta, hogy a budapesti listán Daróczy Ági következik a sorban. Formálisan tehát nem kötelezte el magát, de gyakorlatilag igen. Nagyon-nagyon sokat jelentett volna, ha a karizmatikus Daróczy Ágnes éven keresztül jelen lett volna az Országgyűlésben, szólott volna az ország népéhez (amely akkor még figyelhette és figyelte az Országgyűlés üléseit) azzal a lendülettel, kompetenciával, szónoki képességgel, amellyel rendelkezik. Az SZDSZ igen nagy lehetőségétől fosztotta meg nem csak a cigányságot, de az egész országot. A kodifikációban, törvénytervezetek elemzésében, módosító indítványok szerkesztésében valóban jól alkalmazható szürke eminenciás, akit helyette beültettek a patkóba, mindezen képességeit a háttérben, a frakció szakértőjeként is ugyanúgy hasznosíthatta volna.

Igaz viszont, hogy ha Daróczi Ágnes képviselő lett volna, akkor nem indulhatott volna el az ő vezetésével és arcával, cigányokból álló stábjával a televízió roma magazinja, a *Patrin*, amely a cigány média történetének kiemelkedő csúcspontja. Nagyon színvonalas, következetesen szerkesztett kulturális és közéleti műsor volt, amely fölöttébb népszerű is lett a cigányság körében, amíg át nem tolták nézhetetlen időpontba. 1998-ban pedig, amint az első Orbán-kormány átvette a hatalmat a köztévében, azonnal be is darálták, Daróczi Ágnes pedig kirúgták.

Daróczi Ágnes súlyos szavakkal bélyegzi meg az SZDSZ-t, amely feladta eredeti, legalább annyira szociális, mint liberális elveit, háttérbe szorította azokat, akik távlatos szociálpolitikát és cigánypolitikát képviseltek, akik a cigányok ügyét hordozták. A belső viták során elsőprő győzelmet arattak azok, akik az ehhez szükséges forrásokat gazdasági okokra hivatkozva megtagadták. Ez bizony így volt. (És még sok minden volt azon túl is, ami a könyvben olvasható. Magyar Bálintnak a kilakoltatást igazoló fellépése, részvétel a miskolci összpárti tüntetésen a cigánygyalázó rendőrfőnök mellett stb.)

Csak az nem derül ki a könyvből, hogy más pártokban még ígybbül volt. Pedig hát a szürkének is vannak árnyalatai, a bűnnek is vannak fokozatai. Egyetlen más párt sem vállalt volna föl olyan deszegregációs oktatáspolitikát például, amelyet az SZDSZ képviselt, és egy SZDSZ-es miniszter törekedett végrehajtani. (Az is Magyar Bálint volt.)

50

Azért van aközött különbség, hogy pártok, kormányok elszabotálnak szinte mindent, amit a cigányság ügyében meg kellett volna tenniük, vagy pedig olyan aktív cigányellenes politikát folytatnak, amelynek különösen 2010 óta vagyunk tanúi:

A szegregáció mértékét növelik, amennyire csak tudják, a miniszterelnök naplopó népségnek gyalazza az esélyt adó oktatásból kiszorított, ezért kárpótlásra jogosult cigányokat, megfojtják az Egyenlő Bánásmód Bizottságot, kiüresítik az ombudsman intézményét, üldözik azokat az emberi jogi szervezeteket, amelyek cigány ügyeket is felvállalnak, bátorító tétlenséggel nézik neonáci hordák grasszálását cigánytelepeken, cigányellenes, rasszista cikkekkel töltik meg a sajtójukat, minden alanyi jogon járó juttatást megvonnak a legszegényebektől, amit csak lehet, a helyi, települési hatalmak önkényének szolgáltatják ki a romákat a kegyként adható közmunkához kötve a létezés minimális feltételeit biztosító ellátásokat is, eltapossák Iványi Gábor egyházának iskoláit és szociális intézményeit, következetesen szegényellenes, gazdagpárti állami újraelosztást valósítanak meg stb. stb.

Ez lett a szabadság ígéréteiből, mely szemünk láttára hervadt el...

Daróczi Ágnes a pályájának emlékezetében megáll 2012-ben. Annál a pontnál, amikor kitétték az egykor Népművelési Intézetnek, azután sokféleképpen hívott munkahelyéről, ahol a Magyar Televíziónál töltött éveket leszámítva egész életében dolgozott. Hiányzik még ebből a könyvből egy fejezet. Reméljük, hogy Daróczi Ágnes munkásságának is lesznek még további fejezetei. Legyen még hosszú az út előtte.

Magyar-roma együttélés – a gyakorlatban

2018-ban ismertem meg B. T.-t, a 41 esztendőes oláh cigány asszonyt, aki építési vállalkozó férjével és örökbe fogadott nagyfiával a Nyírség peremén található, etnikailag vegyes lakosságú kisvárosban élt.¹ A kiemelkedően jómódú háztartásbeli nő saját elhatározásából és a hagyományokkal szemben – „a cigány asszonyoknak otthon van a helyük” – meggyőzte férjét és környezetét arról, hogy szeretne munkát vállalni. A helyi szegregátum peremén található általános iskolában helyezkedett el pedagógiai asszisztensként, ahova szinte kizárólag a telepről érkező romungró gyerekek járnak. A személyes életút tragédiáin felülemelkedve – mindkét gyermeke másfél éves kora előtt meghalt – szeretett volna hasznos munkát végezni. Ehhez szakképesítésre volt szüksége, ezért felvételizett a Debreceni Egyetemre, 2022-ben szociálpedagógusként végzett. Azóta is az általános iskolában dolgozik, alsó tagozatban, segíti a halmozottan hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű, mélyszegény környezetből származó gyerekeket abban, hogy legalább a nyolc osztályt el tudják végezni.

Az eset mintaképző ereje meghökentető. Azon kezdtem tünődni, hogy a roma társadalom integrációjának

kérdését általános szinten nem lehet sem tárgyiasítani, sem pedig kezelni. B. T., az anyanyelvű oláh cigány asszony, aki az egyetemi tanulmányait 41 évesen saját elhatározásából kezdte meg, most gyakorló szociálpedagógus, az általános szempontokat figyelembe véve valójában nem létezhetne. Egészen egyszerűen azért, mert a környezet általános viszonyai erre predestinálják. Eleve szokatlan nőként, nemhogy középkorú asszonyként tanulni, köznevelési intézményben munkát vállalni, eljárni az egyetemre, az otthontól napokra távol lenni. A jelenség megértésében az általános társadalomtudományi megközelítés nem nagyon segít. Ahhoz, hogy B. T. személyes története értelmezhetővé váljon, perspektívaváltásra van szükség. A többségi társadalommal együtt élő roma közösségek integrációjának kérdését nem kezelhetjük csak és kizárólag generáltézisek mentén.

Két nézőpont

Magyarország társadalomszerkezetének szemünk előtt lejátszódó átalakulási folyamatai, különös tekintettel a roma népesség helyzetére, sokkal több figyelmet követelnének a közvélemény részéről. A témával foglalkozó társadalomkutatók évtizedek óta igyekeznek rámutatni azokra a tendenciákra, amelyek az ország legnagyobb nemzeti kisebbségének társadalmi integrációját, az együttélés kérdését és az ország

¹ Lásd Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Fehér Holló* – Tímea filmje. *A Kik vagyunk... és miért?* dokumentumfilm-sorozat epizódja (48'50"). <https://gygyk.unideb.hu/node/506>

középtávú jövőjét alapvetően befolyásolják.

Statisztikai tény, hogy a roma népesség aránya az ország lakosságán belül exponenciálisan, bár lassuló ütemben növekszik.² A rendelkezésre álló és egyébként nagy szórást mutató számítások, elsősorban szakértői becslési módszerrel generált adatok alapján hozzávetőlegesen 800 ezer főre tehető a nemzeti kisebbségi közösség lélekszáma.³ Az előreszámítá-

sok alapján az arányok a közeljövőben jelentősen módosulnak, a roma népesség aránya tovább növekedhet. A népszámlálási adatokból kiinduló következtetések is azt jelzik, hogy 2050-re a 8 milliós népességen belül várhatóan a lakosság 12,5 százaléka lehet roma kötődésű.⁴ De léteznek a szakértői becslésekre alapozó és a radikálisan fogyó magyar népességszámmal kalkuláló számítások között olyanok is, amelyek ennél gyökerebb fordulatot vizionálnak, és bombasztikus túlzással ugyan, de az alapvető trendekből következtetve egy 7,5 milliós népességen belüli 1,8 milliós roma népességet feltételeznek.⁵

A statisztikán túl a hazai roma közösség általános nézőpontból tanulmányozott másik figyelemre méltó aspektusa a roma népesség térbeli elhelyezkedése. Az ugyancsak sokat kutatott összefüggés a népességszám növekedésével összhangban álló folyamatokat tükröz.

A társadalomtudományok különböző területein jártas szakemberek által sokat elemzett térképekről leolvasható adatok önmagukért beszélnek. Egyrészt a perifériákon, tehát az északi, az északkeleti, a keleti és a délnyugati határvidéken az elmúlt évtizedekben ugrásszerűen megnőtt a roma népesség aránya. További érdekes tény a belső perifériák etnikai viszonyainak átalakulása, kifejezet-

---

lakost prognosztizált. (Vö. Habcsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. In: Demográfia, 2007. 50. évf. 1. szám, 7–54.)

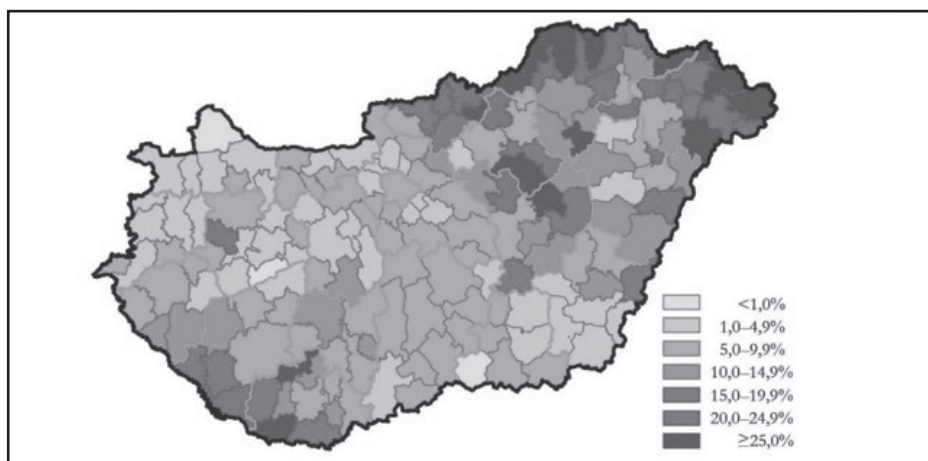
⁴ Vö. Obádovics Csilla: Magyarországi, „roma kötődésű” népesség előreszámítása 2050-ig. In: Demográfia, 2022. 65. évf. 2–3. szám, 279–309.

⁵ Pokol Béla: *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei.* Kairosz, Budapest, 2011.

---

² A roma népesség pontos statisztikai létszámának meghatározása mind módszertani, mind elméleti szempontból évtizedes viták tárgya. A hivatalos népszámlálások adatai az etnikai önbesorolás elvének alkalmazási gyakorlata és többnyire a magyar anyanyelvű romák bizonytalan válaszadásai – elsősorban az etnikai és a nyelvi identitás közötti határok elmosódása – miatt pontatlanok. A problémára Kemény István szociológus kutatásai mutattak rá, akinek vezetésével 1971-ben készült országos reprezentatív cigányvizsgálat. Ekkor alkalmazták először azt az adatfelvételi eljárást, hogy nem az önbevallás alapján, hanem a közvetlen környezet állásfoglalása alapján minősült valaki romának. Ennek eredményeként az 1970-es hivatalos népszámlálási adatok során 35 ezer önmagát romának valló személlyel szemben Keményék 320 ezer cigány származású személyt azonosítottak. (Vö. Havas Gábor: A Kemény István vezette 1971-es országos reprezentatív cigányvizsgálat keretében készült interjúk. In: Socio, 2016/2. 271–276.; Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003.* Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.)

³ A legutóbbi vizsgálatok közül nagy vihart kavart a 2010–2013 között a Debreceni Egyetem által végzett felmérés. Az úgynevezett szakértői becslési módszert alkalmazó kutatócsoport a cigányság számát 876 ezer főben állapította meg. (Vö. Péntes János – Tátrai Patrik – Pásztor István Zoltán: A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In: Területi Statisztika, 2018, 58(1): 3–26.) Az eredmények egybecsengtek az időszak egyik legjelesebb népességkutatója, Habcsek László etnodemográfiai alapokon nyugvó, részben a magyar és roma származású nők reprodukciós rátájának a különbségéből levezethető tendenciákból következő adataival. A kutató 2007-ben 2021-re 733–814 ezer roma

(Forrás: Pénzes–Tátrai–Pásztor 2018.)

ten a Közép-Tiszavidék járásainak helyzete. Az is egyértelmű, hogy a roma népesség számának növekedése a két vizsgálat között eltelt szűk három évtizedben az ország minden térségében megfigyelhető jelenség.

Ugyancsak jól belátható összefüggés, hogy a változásoknak leginkább kitett térségek elsősorban a kisebb lélekszámú településekkel rendelkező járások. Magyarországon közel 3200 település található, amelyből 2350-ben kétezer főnél kevesebben élnek, és közel ezer faluban a lakosság lélekszáma nem éri el az ötszáz lelket sem. A roma népesség elsősorban olyan területeken koncentrálódik, ahol a munkavállalói rétegek elvándorlása miatt általános az elöregedő magyar és a helyben maradó fiatalabb korösszetételű roma közösségek együttélése.⁶ A jelenségnek távolba mutató és összetett hatásai vannak. Amint azt elsősorban Babusik Ferenc kutatásaiból tudhatjuk, már 2003-ban az álta-

lános iskolák közel 25 százalékában a roma gyerekek aránya 63 százalék feletti volt.⁷ Az összefüggést tovább árnyalja, hogy ugyanekkor az 500 fő alatti lakosságszámú települések 46 százalékában a roma gyermekek aránya a helyi általános iskolákban szintén meghaladta a 63 százalékot. Papp Z. Attila vizsgálataiból tudjuk, hogy 2011-ben több olyan megye volt, ahol az általános iskolások teljes korcsoportjában a roma tanulók aránya több volt 25 százaléknál.⁸

Az etnikai arányok átalakulása talán még szembeötlőbb a kisgyermek-kori intézményi szocializáció első színterét képező óvodahálózatban. Már az ezredforduló táján végzett több vizsgálat rámutatott arra az

⁷ Babusik Ferenc: Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában. In: Új Pedagógiai Szemle, 2003. október.

⁸ Papp Z. Attila: Roma Tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Argumentum, Budapest, 2011. 227–264.

⁶ Vö. KSH, 2011. népszámlálási adatok.

összefüggésre, hogy a roma gyerekeket is nevelő óvodák 40 százalékában a cigány származású óvodások száma magasabb, mint 40 százalék, illetve minél kisebb lélekszámú településen működő intézményről van szó, az etnikai arányokat tekintve a kisebbség annál gyakrabban válik többséggé.⁹

Az olvasót megkímélve a magyarországi roma társadalom jellemzőire vonatkozó további általános adatoktól, feltételezzük, hogy így is egyértelműek a tendenciák. Cseppet sem túlzó állítás, hogy ezek összetársadalmi jelentőségűek. Könnyű belátni, hogy a hátrányos helyzetű mélyszegény családokban és nevezett térségekben élő kisgyermek tanulási karrierútjának nagy valószínűséggel megíósolható sikertelensége eleve kódolt. Hasonlóan nehéz sorsú óvodástársaikkal készülnek az általános iskolára, ahol aztán a hozott hátrányokkal való megküzdés gyakorlatilag kizárja a tanulmányi sikerességet. Számptalan kutatás azt vizsgálja, hogy hogyan lehet kitörni a szegénységből. Többsen hangsúlyozzák az integrált környezet meghatározó szerepét a tanulási eredményességben, lényegében kijelölve az utat a szakpolitika, az oktatáspolitikai és a fejlesztéspolitikai számára. Tudjuk, látjuk, hogy a döntéseknél ezeket a tapasztalatokat kevésbé veszik figyelembe. Babusik Ferenc más szakértőkkel összhangban több mint másfél évtizede leszögezte: „*A helyzet tehát igen komoly. A roma népesség harmadik világot idéző szegénysége és az e szegénységből kö-*

vetkező eltérő demográfiai szerkezete azzal a következménnyel jár, hogy amennyiben a jelen folyamatok nem vesznek száznyolcvan fokos fordulatot, úgy pár évtizeden belül a magyar társadalom jóval nagyobb hányada él majd mélyszegénységben, mint jelenleg.”¹⁰

Adódik tehát a lényegi kérdés: mi az oka annak, hogy az együtt élő magyarországi roma közösség beilleszkedésének problémáját – a témában érintettek teljes spektrumát figyelembe véve – nem kezelik kellő felelősséggel és súllyal.

Az egyik ok az, hogy a csendes többségnek az a része, amelyik a folyamatok természetéről vagy tényeszerű összefüggéseiről bármilyen tudással bír, de az együttélésben közvetlenül nem érintett, fizikai tapasztalatok híján érdektelenné vált. Passzív kívülállóként veszi tudomásul a távolinak tűnő eseményeket. Az általános nézőpontból felvázolt – cigánysággal kapcsolatos – absztrakt következtetések nem érik el az ingerküszöbét. Ezzel szemben a többségnek azok az egyre nagyobb számú csoportjai, amelyek a roma kisebbségi közösségekkel közvetlen együttélési kapcsolatviszonyban állnak, többnyire két stratégiát követnek. Egyrészt a leggyakoribb eljárás, hogy a többség a kisebbség irányába mutatott szegregatív, önelhatároló, a sztereotípiákból indul ki és azok fenntartásán alapuló kollektív elutasítással él. Esetleg elköltözik, gyermekét az etnikai interakciótól nem érintett iskolába íratja át.

⁹ Babusik Ferenc (szerk.): *Roma óvodáskorúak óvodáztatási helyzete*. Delphoi Consulting, 2002. 4–5.

¹⁰ Babusik Ferenc: Magyarországi cigányság – strukturális csapda és kirekesztés. In: Esély, 2007/1. 4–23.

Ugyanakkor az is egyre gyakoribb, hogy a helyben maradó, mobilitásra nem képes, kisebbségbe szoruló magyar közösségek a többségi roma társadalommal kényszerkooperációs helyzetbe kerülnek. Ennek talán leglátványosabb megnyilvánulása, hogy a beszűkülő házassági „piac” felgyorsítja a transz-etnikus párkapcsolatok elterjedését, a vegyes házasságok egyre gyakoribbá válását.¹¹ A vegyes házasságban született gyermekeket pedig a többség és a kisebbség az elterjedt társadalmi gyakorlat szerint túlnyomórészt romaként könyveli el.

Általános megközelítés, hogy a hazai roma közösség általános nézőpontból történő megközelítése alkalmas ugyan arra, hogy átfogó tendenciákat vázoljon, de ennek gyakorlati cselekvési értéke korlátozott. A távlatos nézőpontból megrajzolt általános kijelentések sajátossága, hogy a többség számára egyébként is távolinak tetsző témát és annak jelentőségét távol tartja.

A lokális szituatív megközelítés jelentősége

A magyar–roma együttélés értelmezésében és gyakorlati kezelésében egyre fontosabb szerepet játszanak azok a megközelítések, amelyek nézőpontja a mikroperspektíva élményközei szemléletét tekintik kiindulópontnak. A mikroperspektíva lényege a szituáció. Az együttélés és az ebben érintett szereplők csak a maguk lokális valóságában és autonóm integritásában válnak tényleges tényezőkké.

Be kell látni, hogy olyan, mint „roma ügy”, ebben a formában tulajdonképpen nem létezik. A magyarországi roma közösség ugyanis kulturálisan, történetileg, társadalmi viszonyaitak tekintve rendkívül diverzifikált és heterogén. Maga az etnonim, roma (cigány) klasszifikáló „címke” is roppant sokoldalú, kultúrájában és világképében sokszínűen gazdag csoport általános homogenizáló megnevezése. Például a nyírségi romani anyanyelvű oláh-cigány csoportok együttélési kapcsolatai a többséggel tradícióik, értékviláguk, szokásaik és normáik rendkívül különböző tulajdonságai miatt összehasonlíthatatlanul mások, mint egy archaikus dialektust beszélő beás vagy a budapesti Mátyás téren élő többgenerációs romungró zenész család helyzete.

Úgy tűnik, ahhoz, hogy a magyar–roma együttélés sikeres gyakorlati kezelése létrejöjjön, megkerülhetetlen szituatív stratégiára építeni. Minden együttélési reláció, legyen az települési szintű, munkahelyi vagy iskolai interakciós helyzetekhez kapcsolódó eset, alapvetően különbözik minden más helyzettől. A sikeres együttélés alapját képező árnyalt értelmezői megközelítés, az esetszerű értelmezés jelentősége melletti érvelés szerencsére manapság már nem holmi üres közhely.

A gyakorlati társadalomtudományi kísérletek közül kiemelkednek az alkalmazott antropológiai szemléletű vizsgálatok. A kisközösségek tanulmányozására szakosodott antropológiát módszertana teszi alkalmassá arra, hogy a szenzitív, gyakran átpolitizált etnikai együttélési helyzeteket eseti valóságukban értsük meg. A modern antropológia terepmunka-centrikus tudásterület, amelynek lényege,

¹¹ Vö. Szabó Henriett: *Variációk az együttélés-re*. L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Budapest. 191–197.

hogy a kutató elsősorban azokat az ismereteket tekinti egy-egy társadalmi szituáció értelmezése szempontjából hitelesnek, amelyeket közvetlenül megtapasztal. Az antropológia nézőpontja tehát alapvetően szituatív. A társadalmi helyzet megítélésének alapját az képezi, hogy miként tudjuk megérteni és leképezni azt a nézőpontot, ahonnan a tanulmányozott alany (személy vagy közösség) látja saját helyzetét. Az antropológia szaknyelvén énikus tudásnak nevezett tapasztalat forrása tehát az a személy vagy közösség, akire a kívülálló (vagyis az antropológus) éppen ennek az ismeretnek a birtokában érvényes megállapításokat tehet.

A Tanodák és a Biztos Kezdet Gyermekházak például olyan lokális sajátosságokhoz alkalmazkodó – alkalmazkodni kénytelen – intézmények, amelyeknek lényege, hogy eredményességük érdekében a hely sajátosságaihoz igazodva működnek. A szituáció, az együttélési helyzet minőségének és adottságainak mérlegelése, valamint a következtetések alkalmazása maga válik a gyakorlati munka sikerének alapjává. A terepen dolgozó szakember nézőpontja feltételezi a generáltézisek teljes figyelmen kívül hagyását. Például az alföldi járásközpont szegregátumában működő óvodában felnőttek számára megszervezett írás- és olvasásórákon ahhoz, hogy a többségi társadalomhoz tartozó oktató elérje a romungró és oláh cigány „tanulók” közös részvételét, netán együttműködését, rendkívüli pedagógiai és alkalmazott társadalomtudományi tudást igényel.¹² A történelmi múltú nyírségi kisváros

általános iskolájában elérni azt, hogy a szegregátumból érkező és mélyszegénységben élő, gyakran rosszul táplált gyerekek a számukra kínált ingyenes étkezési lehetőséget elfogadják, és ne egymást stigmatizálva és terrorizálva utasítsák el a meleg ebédet, rendkívüli pszichológiai és konfliktuskezelési tudást feltételez.¹³

Felbecsülhetetlen a szituatív látásmóddal rendelkező gyakorlati szakemberek munkájának értéke. A terepen tevékenykedve ők azok, akik az együttélés minőségének javítását, az integrációt megalapozó bizalomerősítő munkát hatékonyan elvégezhetik. Az ilyen képességekkel rendelkező szakemberek képzésének kitüntetett helyei a magyarországi roma szakkollégiumok hálózatának intézményei.

A roma szakkollégiumok és a *halfies*

A roma szakkollégiumi hálózat a cigány származású és/vagy hátrányos helyzetű fiatalok értelmiségivé válását és ezzel a társadalmi integrációt támogató egyik legsikeresebb intézményként eredményeivel méltán vívott ki az elmúlt évtizedben elismerést. A 11 magyarországi szakkollégiumban végzett közel 600 egyetemi hallgató fontos hozzájárulás a hazai roma származású diplomások számának növekedéséhez. Amint az köztudott, a 15–24 éves korosztályban a cigány fiatalok csupán alig több mint 1 százaléka vesz részt a felsőoktatásban, míg a teljes népességre vetítve ugyanez közel 20 százaléka.¹⁴

¹² Biczó Gábor – Dallos Csaba: *Kincskeresők*, dokumentumfilm (29'30").

¹³ Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Hídon túl*. A *Kisvilágok* dokumentumfilm-sorozat epizódja (41'30"). <https://gygyk.unideb.hu/node/507>

¹⁴ A pontos adatok 1,3% és 19,8%. KSH, 2021. népszámlálás.

Az elsősorban a felsőoktatási lemorzsolódás megakadályozására szerveződött roma szakkollégiumok olyan tehetségműhelyek, amelyek sikerét elsősorban az egyetemisták és az itt végzett diplomások száma fémjelzi. Ugyanakkor a csoport számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, ami társadalmi szerepvállalásuk lehetőségét tekintve messze túlmutat a diplomát szerzettek számából levonható következtetéseken. A szakkollégiumokba érkező diákok földrajzi rekrutációs hátterét figyelembe véve elmondható, hogy a hálózat tanulóinak többsége azokból a hátrányos helyzetű térségekből jut be az egyetemekre, ahol a roma népesség aránya az országos átlagnál magasabb, vagyis túlnyomóan az északkeleti és a délnyugati országrész községeiből érkeznek a felsőoktatásba.

Igaz, a kutatási adatokból az is látszik, hogy az ezer főnél alacsonyabb népességszámú településekről gyakorlatilag alig érkeznek fiatalok. Miután az ország településeiből 1700 ebbe a kategóriába sorolódik, ez figyelemre méltó jelenség és feladat.

A hálózatban tanuló fiatal egyetemisták társadalmi szerepvállalásának értelmezésekor további fontos körülmény, hogy a hallgatók gyakorlatilag a teljes magyarországi felsőoktatási képzési palettát lefedik.

Elismerésre méltó, hogy az évente átlagosan 300 roma szakkollégista a hazai felsőoktatás minden területén és minden szintjén jelen van. Feltűnő az is, hogy a tanár- és pedagógusképzésben tanuló szakkollégisták száma kiemelkedően magas.

A társadalmi integráció előmozdítása szempontjából nagyon fontosak a pedagógiai szakterületek. Az első hallásra idegen és körülményes meghatározás – relevanciamegfelelés – csupán annyit jelent, hogy a szakkollégisták többségének a végzést követően olyan szakmája lesz, amellyel hozzájárulhatnak az integráció elmélyítéséhez. A magyarországi hátrányos helyzetű térségek legnagyobb problémája, hogy a szociális, a köznevelési és egészségügyi feladatokat ellátó intézmények szakemberhálózata túlnyomórészt kiüregedett, elvándorolt vagy elhagyta a pályát.

A roma szakkollégista múlttal rendelkező pedagógusok társadalmi szerepvállalása hivatásuk végzése mellett két szempontból kiemelkedően fontos. Egyrészt az alumni, tehát a szakkollégiumok öregdiákjainak módszeres nyomon követése alapján tudható, hogy a kibocsátó környezetükbe visszatérők közvetlen környezetükben erőteljes mintaképző szerepet töltenek be.¹⁵ A tanulási siker, a diplomaszerezés ösztönzőleg hat a családban és a kortársi közösségekben, például az a tény, hogy 2022-ben az év óvónője díjat egy volt roma szakkollégista nyerte el. Másfelől a magyar és roma közösségek együttélési folyamatainak megértésében és előmozdításában a szakkollégiumi múlttal rendelkező fiatal roma értelmiségiek jelentős szerepet játszhatnak.

A *halfies* a modern antropológiából ismert fogalom. Az angol *half* (fél) szóból képzett kifejezés azokat

¹⁵ Vö. Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Sokat tanulhatunk egymástól. A Kisvilágok dokumentumfilm-sorozat epizódja (52'11")*. <https://gygyk.unideb.hu/node/507>

a személyeket jelöli, akik akadémiai ismeretekkel és képzettséggel felvértezve visszatérnek „kibocsátó” közösségükbe, mégpedig azért, hogy ott tudományos kutatómunkát folytassanak. A tapasztalatok szerint az ilyen háttérrel rendelkező szakemberek előnyben vannak azokkal szemben, akik idegenként lépnek be kutatási színterükre. A roma szakkollégisták *halfies* szerepe kézenfekvő. Az otthonosság biztonságával mozognak saját terepükön, és rendelkeznek azzal a gyakorlati – például pedagógiai – tudással és felkészültséggel, hogy szakszerűen járuljanak az együttélési helyzetekhez.

A *halfies* szerep felvállalásának különös módja, amikor a tanult értelmiségi saját példáját tudatosan állítja a közössége elé. Például jelentőségét a társadalmi integráció szempontjából hangsúlyozza a tanulás. R. T. a nyírbátori járás egyik községéből származó, ugyancsak anyanyelvű családból kiemelkedett fiatal óvónő, aki települése első roma diplomása lett. Egykori iskolájába visszatérve felső tagozatos diákoknak egy osztályfőnöki órán arról beszélt, hogy mit jelent példaképpé válni, és felelősséggel elfogadni azt a szerepet, hogy értelmiségiként tennie kell közösségéért. Az iskolásoknak megfogalmazott hitvallása jól tükrözi a roma származású értelmiségi szakemberek jelentőségét. „Én emlékszem, hogy nekem nagyon sok olyan ember volt az életemben anno, akik mindig lebeszéltek arról, hogy az adott céljaim jók, vagy azzal az adott céllal én majd elérek valamit [...]. De hála a jó Istennek, meg ugye hála az olyan embereknek, mint például a tanár-

nő, vagy a szüleim, akik segítettek ebben [...]. És most azért vagyok itt, mert ha most nem lennék óvodapedagógus hallgató, [...] akkor most nem állnék itt és nem beszélnék nektek.”¹⁶

B. T. oláh cigány származású szociálpedagógiai végzettségű és pedagógiai asszisztensi munkát végző középkorú asszony, egykori roma szakkollégista esete a *halfies* szerep szép és hatásos példája. A kisváros roma társadalmának olyan vetületeit ismeri, amelyek elsajátítására egy kívülről érkező szakember esetében semmilyen esély sincs. Munkájában a helyzetek eseti szintű kezelésének képessége a „terep” és társadalmának pontos ismeretére épül. Hitvallását és munkájának társadalmi jelentőségét pontosan összefoglalja az életútjáról készült dokumentumfilmben elmesélt egyik történet.

„Nekem az is sikerélmény, amikor [egy] harmadikos kislánnyal volt dolgom. Ő is SNI-s volt, nem is SNI-s, attól súlyosabb, fogyatékos volt. [Emlékszem rá], amikor megtanítottam őt ötből elvonni, kivonni, nekem az olyan sikerélmény volt, mert akárhogy magyaráztam szegénynek, nem értette... belém kapaszkodott órán... Folyamatosan hívott, hogy segítsek. És akkor mondtam neki, hogy megeszed, ha van öt almád, és megeszel kettőt. És az olyan szinten bevillant neki, hogy ha megeszem, akkor azzal kevesebb lesz? Mondtam, igen. Másképp nem értette, akárhogy mondtam, kivo-

¹⁶ Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Hagyomány árnyékában. A Kik vagyunk... és miért?* dokumentumfilm-sorozat epizódja (40'10"). <https://gygyk.unideb.hu/node/506>

nod, elveszed és akkor utána könnyörgött, hogy kivonást írjon nekem, írjon nekem! És most hetedikes, és a mai napig úgy mondja, hogy a kivonás az megeszem. Nekem az olyan sikerélmény volt, és mentem haza, és mondtam boldogan a páromnak, hogy megtanítottam Natikát ötből kivonni. Rám nézett a párom, és azt mondta, Timi, nálad is baj van. Mondtam, nem baj, én nagyon örülök ennek, mert én tudom, hogy hány hét kellett ehhez, meg talán hónap is, mire eljutottunk oda, hogy ne mondja már mindenre azt, hogy ne mondja már mindenre azt, hogy nem tudom. Hanem ezt tudta, és annyira örült neki! És pont ugyanezt a kislányt megtanítottam a nevét leírni. Ez szerintem legalább akkora sikerélmény volt nekem, mint neki. Apró dolgok, kis lépések, de szerintem sokat jelent. Lehet, nem mindenkinek, nekem igen. Mert belegondolok abba, hogy majd mikor már nagy lesz, és ha el is fog mindent felejteni, de talán a nevét le fogja tudni írni. És az életben az már nagyon sokat fog neki jelenteni, hogy leírom a nevemet. De ha meg több lesz, az csak plusz.”¹⁷

Vagyünk egy másik példát, ez a valóság szintén tanulságos és egyben megrendítő. Az ugyancsak roma származású R. G. esete szintén figyelemre méltó példája annak, hogy a saját közösségéből kiemelkedő aktív értelmiségi szerepet vállaló fiatal szakemberek tevékenységükkel hatékonyan képesek hozzájárulni a békés együttélés elmélyítésé-

hez. Az északkelet-magyarországi szegregátumi környezetben felnőtt, majd onnan kiemelkedő oláh cigány óvónő lakóhelye óvodájában dolgozva fogalmazta meg, hogy a személyében képviselt szerep miként segíti elő az együtt élő közösségek közötti elfogadó kapcsolatok kialakulását.

„Csoportom nagyon heterogén, hiszen többségében romungró és oláh cigány gyerekek járnak hozzánk, és hat gyerekem van, aki magyar származású. Nagyon fogékonyak, minden érdeklőket, nagyon kreatívak, és az együttműködés, az egymás elfogadása már nagyon szépen kialakult náluk. Van egy konkrét kisfiam, aki azt mondta, hogy azt, hogy én cigány óvó néni vagyok, először nem nagyon fogta fel. Én meg mondtam neki, hogy én ugyanolyan óvó néni vagyok, mint a Sárika óvónéni. Aztán egy beszélgetés során azt mondta nekem, hogy szeretlek, óvó néni attól, hogy cigány vagy. És aztán fogta fel, hogy neki van egy cigány barátja is, vagy barátai, és azt, hogy a cigány szó, az nem rossz, hanem az csak egy ember, egy jelzés. Már kisgyerekkorban nem alakul ki bennük az, hogy most az, hogy cigány, rossz dolog, hanem ő egy ember, ő egy óvónő, ő egy kisfű, ő egy kislány. És ez már nagyon szépen kialakult a csoportunkban. Nagyon büszke vagyok rá, hogy ez már kisgyerekkorban kialakul bennük, és ezt felnőttkorban továbbvihetik és továbbadhatják majd a gyermekeiknek.”¹⁸

¹⁷ Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Fehér Hollo – Tímea filmje. A Kik vagyunk... és miért?* dokumentumfilm-sorozat epizódja (48'50"). <https://gygyk.unideb.hu/node/506>

¹⁸ Biczó Gábor – Szabó Henriett: *Sokat tanulhatunk egymástól. A Kisvilágok* dokumentumfilm-sorozat epizódja (52'10"). <https://gygyk.unideb.hu/node/507>

Ki lettünk söpörve a társadalomból

Horváth Aladárral beszélget Rab László

– *A roma ügyek mogulját tiszteljük önben, aki tulajdonképpen a rendszerváltás óta aktívan élte meg a cigánysággal kapcsolatos törvényhozási, társadalmi gyötrelmeket. Sokan nem élnek már, meghalt Setét Jenő és Bogdán László, elment Choli-Daróczi József is. Hogy lehetne ezt az időszakot összefoglalni? Ha nem én kérdezném, hanem mondjuk egy amerikai szakfolyóirat riportere, akkor hogyan tudná összefoglalni ezt a hömpölygő konfliktusfolyamot?*

– Neki is ugyanazt mondanám, amit magának. Nem kellene módosítani a retorikán sem. A lényeg, hogy a magyar politika, a magyar történelem szörnyű medrében úszva mi is partvonalra kerültünk, minket is kivetett magából, hogy úgy mondjam, az a változás, amit rendszerváltásnak, rendszerváltoztatásnak, hatalomváltásnak és végül orbáni visszarendeződésnek lehetne nevezni. Abban a szerencsében volt részünk, hogy átélhettük a rendszerváltás ethoszát, hangulatát. Rendkívül boldog időszak volt '88 vége, '89 eleje, majd a 90-es esztendő. Mondhatni, „ingyen kegyelem”: kevés embernek adatik meg, hogy megélje a forradalmi hangulatot, egy vér nélküli forradalom győzelmét, az államszocialista rendszer lebomlását és a szabad demokratikus jogállam kiépülését. Ez még annak ellenére is euforikus érzés volt, hogy magával hozott egy csomó mocskot, a szélsőjobboldali nacionalizmust, a bőrfejűek támadásait a cigányok ellen, az iszonyatos munkanélküliséget.

A mélyben súlyos társadalmi folyamatok zajlottak. A rendszerváltás eufóriája mögött ott volt az a félelmetes ellentmondás, hogy a másfél millió megszűnő magyar munkahelyből a cigányok elveszítették a munkalehetőségeik 70-80 százalékát. Gazdasági-társadalmi cunamiként éltük meg a nyolcvanas évek végétől a kilencvenes évek elejéig tartó időszakot. A '93-as, '94-es kutatásnál Kemény Istvánék már azt mérték, hogy csak minden ötödik cigány háztartásban van munka és stabil munkavállaló, miközben a nyolcvanas évek végén közel 90 százalékos volt a férfiak foglalkoztatottsága. Még a nők fele is dolgozott. Minden második cigány asszonynak rendszeres, állandó, bejelentett munkahelye volt! Ez '93–'94-re lezuhant 20 százalékra, férfiak esetében 28 százalékra. Ez olyan változás volt, amit csak katasztrófaaként lehet leírni. De úgy gondoltuk, hogy a demokratikus Magyarország képes lesz arra, hogy azokat a társadalmi, gazdasági, kulturális egyenlőtlenségeket, amelyeket történelmileg hordoztunk, kiegyenlítsük, hogy a magyar átlaghoz közelíthetnek a cigány mutatók. Rá kellett aztán döbbenünk, hogy a rendszerek változnak, a cigánypolitikájuk viszont nem. Egy ismert német szervezetvezető, Rudko Kawczynski mondta '93 végén, mindegy, hogy a bot demokratikus vagy diktatórikus, attól még bot marad. Hozzáteszem: mindegy, hogy a jobb vagy a bal oldalával ütnek, akkor is fáj. Körülbelül ezt kellett végigél-

nünk. Az MDF átvette az MSZMP cigány ideológusát, az MSZP átvette ugyanannak a Pozsgay-iskolának a bal oldalát, a Tabajdi-féle garnitúrát, és amikor az MDF kormányzott, Báthory János¹ uralkodott fölöttünk, amikor jött az MSZP, átadta a stafétát Tabajdi Csabának.² Tabajdiék megbuktak '98-ban, akkor megint jött Báthory a Fidesz-éra alatt, folytatódott ugyanaz a nemzeti kommunista ideológia, amely veszélyt látott bennünk. Meg kellett élnünk, hogy nemzetbiztonsági kockázat vagyunk. Azt reméltük, hogy magunk mögött tudhatjuk az államszocializmus ideológiáját, ami szerint nincs cigány kultúra, de van cigánybűnözés, nem egy méltósággal bíró népcsoport lakik itt, csak egy másod-, harmadrangú csürhe. És vigyázni kell, mert ha találkozik egymással az öntudat és a nyomor, olyan gyúelegyet képezhet, amiből lázadások szülehetnek, és a cigányok akadályozni fogják a nemzet egységét, a „nemzeti egysegítőrekvéseket” – ahogy erről Báthory az MSZMP utolsó pártkongresszusának, majd az MDF-nek és a Fidesznek gondosan értekezett. A demokratikus kormányok hivatalnokaként módjában állt saját koncepcióját a gyakorlatba ültetni, vagyis le barnapárducozni és margóra szorítani az öntudatos cigány politikusokat és szellemi vezetőket, egyúttal pozícióba helyezni a rovott múltú, rövid pórázon tartható, az uralkodók felé lojális farkasflóriánokat.

---

¹ Báthory János volt az MDF és a Fidesz első kormányzati ciklusa alatt a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal alelnöke, illetve elnöke.

² Tabajdi Csaba MSZP-politikus 1994–98 között a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára.

– *A széles körű nyomorlázadással többen – politikusok, írók – riogattak a rendszerváltás óta, és mindig összekapcsolták azzal, hogyha növekszik a nyomor, akkor növekedhet a robbanásveszély. De aztán érdekes módon ez mindig elmaradt. Még azokon a helyeken is – Észak-Magyarország bizonyos régióiban például –, ahol éppen indokolt és megérthetőbb lett volna.*

– Ez alapvetően annak tudható be, hogy ez a nép történelmileg békeszerető, az erőszakot elutasító. Ráadásul, az öntudatosodással párhuzamosan megjelent a polgárjogi mozgalmunk, amelynek alapszellemisége az erőszakmentesség. Az éhséglázadások leszerelésére pedig kiválóan alkalmas a kisegyházak, karitatív szervezetek kezébe adott melegételosztás, amely a legszegényebb településeken pacifikálja az indulatokat.

– *Ha megengedi, térjünk vissza a gyökerekhez. Miskolcon született, és ott nevelkedett. Meséljen a gyerekkoráról meg a családról. Mivel foglalkoztak az ősök?*

– Dédnagyapám, dédnagyanyám muzsikus és kovács családból származott a Felvidéken, Hegyközön éltek, a Vilyvitány nevű településen.³ A gyerekük, a nagyapám beleszeretett egy tót cigány lányba, akinek családját a szlovák csendőrök zsupolták át '38 novemberére, az első bécsi döntés után a Ronyva patakon, és a zsákfaluvá vált Felsőregmecen telepedtek le. Ők voltak ott az első cigány család. Főleg magyarok, szlovákok, ruszinok éltek a faluban,

---

³ Község Sátoraljaújhely közelében, itt voltak a Vitányiak ősi birtokai.

akik megengedték, hogy a cigányok a domboldalon vályogházakat építsenek maguknak. Pásztorkodtak és muzsikáltak. Nagyon szegény és jóvaló cigányok voltak, tótul, majd magyarul beszéltek, Horváth volt a vezetőknévük. Hét közben a férfiak pásztorkodást vállaltak, hétvégén pedig muzsikáltak, az asszonyok napszámba jártak. Gyönyörű, ízes felvidéki, szatmári népzenezt játszottak, és a lelkek mélyéig hatoló testvérszeretetségben éltek.

Apám anyjának bátyja, Lajos nyolc évet szolgált a háborúban. A Don-kanyarból szibériai fogságba került, és csak '48-ban jött haza. Ő volt apám keresztapja és a falunak a leginkább tisztelt, nagyon jó kiállítású muzsikusa, a primás. A zenekarát a családtagokból állította össze.

Abban a szerencsében volt részem, hogy apám hatéves koromtól kidobott Felsőregmecenre és a környező falvakba nyaralni. Azt mondta, nézd meg, hogy éltem gyerekkoromban, és dönts el, hogy mit akarsz csinálni az életeddel. Furcsa érzés volt, hogy ahonnan apám kilépett, hogy falusi cigányból városi munkás legyen, oda én és a testvéreim imádattal megyünk „haza”. Mert az volt az igazi, szeretetgazdag közösségünk!

Nyaranta Regmecen, Vitányban, Mikóházán, a nagybátyáimmal, unokatestvéreimmal hajtottam ki a parasztok marháit, vagy mentem napszámba dolgozni, hogy legalább aludttem legyen, meg kenyér. Azt vettem észre, hogy a testvéreim szeretnek és felnéznek rám, és drukkolnak azért, hogy sokra vigyem. Ott éreztem először azt a szégyent is magamban, hogy micsoda igazságtalanság, hogy nekem van lehetőségem tanulni, hiszen jó iskolába járok Miskol-

con, de a testvéreim, akiket sokkal tehetségesebbnek éreztem magamtól, nem részesedhetnek ugyanebben. Pedig minden virágot, fát, madarat ismernek, és tudják, hogyan lehet felépíteni egy házat a környezet adta sziklából, fából és mondjuk sárból. Hogyan kell túlélni úgy egy nyarat, hogy nincs otthon elegendő étel – mert szintén ismertek minden bogyót, gyógynövényt, gombát, gyümölcsöt, ami eledelül szolgált számukra. Nagyon erős volt köztünk a testvérszeretetség. Ott döntöttem el, hogy tanár leszek, és tanítani fogom a testvéreimet. Vagy jogász leszek, hogy kiálljak értük az igazságszolgáltatás intézményeiben. Tény, hogy otthon is erős támogatást kaptam apáméktól. Hatan vagyunk testvérek, én vagyok a legidősebb, mivel előttem meghalt Marika nővérem két és fél éves korában tüdőgyulladásban. Egy sufniban laktunk, vizes volt, és átfázott a tüdeje, nem tudták megmenteni. Ebbe anyám is, apám is belerokkant. Anyám húszéves volt, apu meg huszonnégy. És akkor jöttem én '64 augusztus végén. Úgy vigyáztak rám, mint a hímes tojásra. Belőled tanárnak kell lenni, fiam, vagy bírónak, én nem bírom már sokáig, mondta apám, neked kell segíteni a testvéreiden.

– *Ehhez azért tanár is kellett. Voltak jó tanárai?*

– Több is. A Szinva parti 40. számú általánosban az első osztályos tanító, Enikő néni az iskola, a tudás szeretetét tanította meg. Tőle hallottam először, hogy tehetséges vagyok. A 18. számú általános iskolában, a Vasgyárban, ahová az első osztály vége felé költöztünk, Papp Vili bácsi az orosz, Kirschner Marika néni

a magyar nyelv és irodalom, Juhász Petronella a történelem szeretetére tanított. Ők nemcsak a tudásvágyamat elégítették ki, de az önbizalmamat is növelték azzal, hogy természetesnek vették, cigányként is lehetek sikeres. Egyre fokozódó izgalmat éreztem, amikor a tanári vagy jogász munkáról gondolkodtam. A Pléh Sándor utcában, a Diósgyőri Gépgyár és a Lenin Kohászati Művek között nem a vasipari munkáról, hanem az értelmiségi életformáról ábrándoztam.

– *Ahol magyar melósok is laktak. Akik láttak már cigányt életükben. Milyen volt a rasszizmus akkori állapot?*

– A Vasgyárban, a főleg munkások lakta városrészen is érezhető volt egyesekben a „gádzsó felsőbbrendűség”, ami lekezelő, lenéző modort jelentett, de azok voltak többen, akik teljesen egyenrangú emberként kezelték minket. A munkásság megbecsült tagjaiként, akik jó példával szolgálnak a cigányság előtt. Azért volt nagyon érdekes a mi utcánk, mert nem különült el a munkás és az arisztokrácia a hetvenes években. Velünk szemben lakott a szakszervezet főmunkatársa, Marci bácsi, és a gyár gazdasági igazgatója, volt párttitkára, Majtényi Lajos is, mindkettő családjá tisztelettel, gyerekük barátsággal fordult felénk, és ez elismerést jelentett számunkra.

– *A 70-es, 80-as évek kádári Magyarországáról igen érzékletesen ír első könyvében, az Indulásban. Nem érezhető az a kemény kritika velem szemben, amit rendszerváltó roma értelmiségiként a Phralipe szervezet politikusaként megfogalmazott. Ne-*

vezetesen, hogy a rendszer antiszociális, antidemokratikus és a cigányság számára diszkriminatív volt. Kapott-e ön ezért kritikát?

– Neves barátaim szerint, akik az államszocializmus (TGM szerint államkapitalizmus) kemény bírálói, a könyv első fejezete, a családtörténet, a gyerek- és ifjúkorom a legizgalmasabb rész, egyfajta korrajz, korhangulat. A Kádár-rendszerben lettem rendszerkritikus értelmiségi, azzal szemben vállaltam ellenzéki szerepet. Amit a Phralipe dokumentumaiban írtunk, azt most is vallom. A rendszerváltás csődje az, hogy az elnyomó kádári rezsim minden igazságtalanságával együtt is közelebb állt az egyenlőségpárti, szociáldemokrata gondolkodáshoz és államvezetési gyakorlathoz, mint a demokráciában önmagát konzervatívnak vagy szociáldemokratának nevező, valójában elvtelen, neoliberális gazdasági érdekek szolgálatában álló hatalmi berendezkedések. Az MSZMP és a tanácsok vezetésében több szavahihető és szakember ült, mint a mostani egypártrendszerű Orbániában. Akkor több esély volt felfelé jönni, több remény volt a változásra, ami az életszínvonalban és az alkotókedvben, a romák fejlődésében is megmutatkozott.

– *Jókora ellentmondások feszülnek azért itt egymásnak. Például az ön édesapja otthagyja a biztonságot adó falusi cigány közösséget, hogy az idegen városban – hasonlóan a borsodi falvak parasztjaihoz – városi munkás lehessen belőle. Ahogy ön fogalmaz könyvében, „felszippantja a szocialista iparosítást”, a kor elvárásaihoz alkalmazkodva az asszimilációt, az elmagyarosodást választja*

azért, hogy önből értelmiségi legyen, aki aztán visszamegy a gyökerekhez, felfedezi a cigány kultúra értékeit, és a közössége egyik vezetőjévé válik.

– Valóban, ezek az ellentmondások a mozgatórugói a változásoknak. Apám a fejlődést az iparvárosba költözésben látta. Hitt a szocializmusban, felnézett Kádárra, bízott a rendszerben, hogy az ő szorgalmát, munkaszeretetét díjazni fogják. Neki el kellett tartani a családját, és ehhez igazodnia kellett a rendszerhez, és ideológiát találni a nehézségek elviselésére. Nekem tanulóként már volt lehetőségem a dolgok fölé látni: hogy egy erőszakos iparosítás zajlik, erőszakos beolvasztásunkkal, hogy a legnehezebb, legegészségtelenebb munkát végzik a romák, a legkevesebb pénzért, s közben megy az uszító propaganda a *Kék fény*-ben és a rádióban, újságokban, hogy mennyire érdemtelenek vagyunk a túltámogatásra. De vannak kivételek, mint például, ő, mondta apám! S valóban, kétévnyi építőipari segédmunka és hatéves kohászati betanított munka után – apu volt a legjobb darukötöző, látta az eldeformálódott szerkezetek súlypontját – lakáshoz jutunk. Apu megbecsült dolgozó, alig harmincéves, felveszik a pártba, a munkás-őrségbe. Magyar szocialista munkás lesz, aki elfogadta a rendszer ajánlatát: „nálunk a cigány nem egy nép, hanem egy deviáns életforma, ezért, ha közénk akarsz tartozni, ne légy cigány, hanem becsületes munkás; ha erre képes vagy, mindent megkapsz, amit a többi dolgozó, így egyenlő lehetsz a proletárokkal. A gyerekeidből pedig még értelmiségi is lehet!” Ennek megfelelően apánk becsülettel végezte a munkáját.

Egzisztenciálisan, társadalmi érte-

lemben szépen fejlődünk, de ennek az volt az ára, hogy apu beolvadt az italozó szocialista brigádba, és csak nyaranta a hegyközi szegény rokonaink között vagy a miskolci nagymamánknál lehettünk jó lélekkel, felszabadultan cigányok, önmagunk. Apám a hatalommal, a rendszerrel való engedelmisségre tanított: „Övék az ország, fiam, ők hozzák a törvényeket!” Ezzel szemben azt képviseltem: miénk is az ország, a jog szerint egyenlőek vagyunk, és nekünk is dolgunk megválasztani, kik hozzák a törvényeket. De hogy ezt válaszolhassam apámnak, neki meg kellett hozni a döntést: kilépni a feudális nyomorból, és betagozódni a szörnyen ellentmondásos, de a fejlődés esélyét hordozó államszocializmusba. Ennek előre nem látható ára volt: elfogadni a cigány közösségek felbomlasztását, és vakon hinni az ipari munkásságba való személyes beágyazódás sikerében. Nem apámék, hanem a diktatórikus rendszerek hibája, hogy embertelen kényszerek elé állít minket, amik még az utánunk jövő generációknak is hatalmas traumákat okoznak. Ugyanakkor látnunk kell a közigazgatási, iskolaszervezési, gazdasági „reformok” következményeit is. A Felsőregmec típusú zsákfalvakból folyamatosan elvándoroltak a fiatalok, a kihaló öregek helyére a szegényebb cigányok érkeztek, így a 90-es évekre már kialakul a gettófalvak mindenkit fullasztó levegője. Ezért volt szükség a rendszerváltáskor az állampolgári jogokon belül a szociális kérdések és az etnikai közösségi jogok meghatározására és különválasztására. Az én feladataim közé tartozott a jogkövetelő polgárjogi mozgalom élére állni: a cigány mélt-

tóságért, amely az állampolgári és a nemzetiségi jogaink együttes érvényesítését jelentette.

– *Az édesapja „első anyanyelve” a tót, a szlovák nyelv, az ön édesanyja magyar vagy cigány ajkú? Azért is kérdezem, mert több hanganyaggal, videóval találkoztam, ahol ön és testvérei cigány nyelven is énekelnek.*

– Édesanyánk magyar ajkú, vályogvető és kovács felmenői – más Kárpát-medencei őshonos romákhoz hasonlóan – Mária Terézia uralkodása után elhagyták a kárpáti nyelvjárást, mint a romani nyelv legarchaikusabb rétegét. Így az én anyanyelvem is a magyar lett. A gimnázium végén találkoztam Víg Rudolfék gyűjtéseivel, valamint az első roma népzenei együttesek által énekelt magyar- és oláh-cigány folklórral. Elementáris erővel hatottak rám és a húgaimra is. Létrehoztuk a miskolci cigány együttest, kiderült, hogy húgaim, elsősorban Marika és Móni, valamint sógornóm, Erika őstehetségek, és akár világsztárok is lehetnek. Szerettük a cigány nyelvű dalokat, melyek tanulása közben és a folklórtáborok beszélgetései, zenélései során fokozatosan sajátítottuk el a cigány nyelvet.

– *Végül is maga volt a családban az első diplomás. Vitte haza a diplomáját. Hogyan fogadták?*

– A sárospataki diplomaátadón velem volt az egész családom, anyám, apám, feleségem, kisfiunk, sőt Manyu nagymamám is. A diplomát átadtam apámnak, és azt mondtam neki, „ez apué, a maga nevére szól” – teljesítettem a feladatot. Ez 1987 nyarára esik, amikor már két éve tanítottam. Az első év után ugyanis kijöttem levelezőre, és Köröm köz-

ségben, egy szintén elcigányosodó faluban tanítottam, Borsodban. A következő évben, '86-ban, hívtak az egykori iskolám igazgatója. Ugyanoda mentem vissza tanítani, ahol egykor én is elsős voltam. Enikő nével, a tanítómmal voltam egy tanterületben! Egy évet tanítottam, aztán miután átvettem a diplomámat, behívtak katonának.

– *Az Indulás című könyvében historikus részletességgel ír a katonaság utáni felgyorsult életszakaszáról, amely a többpártrendszer kialakulásának, a rendszerváltás hajnalának periódusa. A miskolci gettóépítési terv megakadályozására létrejött, majd győzedelmeskedett gettóellenes mozgalom vezéralakja lesz, ezt követően, '89 tavaszán egyik alapítója és vezetője a Phralipe Független Cigány Szervezetnek, a rendszerváltó romák szervezetének. Programjukban a romák emberi, politikai és szociális jogainak érvényre juttatása mellett a roma nemzetiségi, kulturális önrendelkezési jogok is erős hangsúlyt kapnak. Mi valósult meg ezekből, mennyire volt reális az a követelés-csomag?*

– A Phralipe Politikai Tézisei című dolgozat a polgárjogi mozgalom egyik alapműve – tananyag a roma mozgalom történetét tanító főiskolákon, egyetemeken. Radikális változást kezdeményező sarkalatos dokumentumunk, amely egy liberális jogállam alapintézményeit, egy modern, demokratikus társadalom tartópilléreit rajzolja meg, benne a történelmi hátrányokat hordozó romákkal, akiknek egyenlő állampolgári és nemzetiségi jogok garantálását követeltük – a közös boldogulás érdekében. Szakszerű, de törvényszerűen idealista

program. Egy nyugati, jóléti demokráciát szerettünk volna a feudális gyökerű Magyarországon, amelyben a többségi rasszista hatalmi döntéseknek gátat szabnak a kirekesztést korlátozó, szankcionáló törvények és az ezeket érvényre juttató jogintézmények. Ebbe a sorba tartozott volna a roma kisebbségi önkormányzatok szabályozása is. Azért követeltük ennek alkotmányos jogát, hogy ezek a választott testületek korlátozott közhatalmi jogosultságokkal felruházva csökkentsék, korlátozzák a többségi diktátumok erejét. Például a kisebbségi önkormányzatok számára a településével szemben a vétójognak egyik formáját, egyetértési jogot, szeretnünk volna biztosítani a romákat legközvetlenebbül érintő ügyekben, mint az iskolaigazgató vagy a rendőrkapitány kinevezésénél, hogy ne kerülhessen hivatalba rasszista magatartásáról ismert jelölt. Ugyancsak egyetértési joggal ruháztuk volna fel a kisebbségi önkormányzatokat az infrastruktúra fejlesztésére fordítandó pénzek, így elsősorban az európai uniós milliárdok, helyi felhasználásáról szóló döntések meghozatalánál is. Például akkor lehessen majd stadion meg kilátó, ha felszámolják a nyomor-telepeket, vagy ahol szükséges, beengedik a betonutat, a folyó vizet, és elvezetik a szennyvizet. Sajnos, a korábban említett nemzeti kommunista vonal elszabotálta ezeket a sorsdöntő jogszabályi innovációkat, és a parlamenttel olyan kisebbségi törvényt fogadtattak el, amely nagyban segítette a rendszert, hogy egy újragyarmatosító, a vidéki, fővárosi romákat a helyhatóságoknak, az Országos Cigány Önkormányzatot a mindenkori kormánynak alárendelő janicsáralkulatot hozzon létre.

– *Kicsit előreugrottunk. Ön, Hága Antóniával együtt a rendszerváltás utáni első szabad választáson parlamenti képviselői mandátumot szerzett. A cigányság legitim szószólója lett. Mennyiben jelentett előnyt és mennyiben hátrányt a cigányság szempontjából az ellenzéki képviselői státusz? Mit sikerült elérni az Antall-, illetve Boross-kormányok alatt?*

– A Phralipe–SZDSZ-megállapodás tető alá hozása Havas Gábor szociológus érdeme, akivel a miskolci gettóellenes küzdelem során kötöttünk életre szóló szövetséget. Ő és Solt Ottilia volt a padtársam az ország házában, rajtuk kívül Zsigó Jenő, Csalog Zsolt és Révész Sándor szakértők segítettek a munkában – minden feltétel adott volt a magas szintű képviselői munkához. Amihez huszonöt évesen még nem rendelkeztem elegendő tudással, magabiztossággal. Az óriási teher akkor kezdett elviselhetőbb lenni, amikor 1991 januárjában a Roma Parlament szervezetei és küldöttei elnökké választottak. Zsigó azt mondta, ha felállsz az Országgyűlésben, érezd, hogy félmillió cigány van a hátad mögött, az ő nevükben és képviselőjükben szólalsz meg. Az SZDSZ nem várta el, hogy belépjek a pártba, a képviselőcsoport szabályainak figyelembevételével, szabadon beszélhettem és terjeszthettem elő törvénymódosító javaslataimat. Természetesen, az ellenzéki pozíció azt a hátrányt is magával hozta, hogy ezeket rendre leszavazta a kormánytöbbség. Sikernek könyvelhettem el, hogy meggyőztem Kupa Mihály pénzügyminisztert, hogy az 1991-es költségvetésben megduplázzuk a nemzetiségi szervezetek működését megalapozó 100 milliós keretössze-

get, sőt a kisebbségi és emberi jogi bizottságban megszavazták, hogy ennek közel felét a roma-cigány szervezetek kapják, ráadásul ennek felosztásáról ne a bizottság vagy az etnikai hivatal, hanem maguk a szervezetek döntsenek. Ennek következtében egyre-másra alakultak meg és fejlődtek, erősödtek a roma szervezetek, melyek közül a Roma Parlament szervezettségben és programban magasan kiemelkedett. Mivel a liberális párt frakciójában ültem, Báthory az etnikai hivatal vezetőjeként újabb érvvel bővíthette a „nemzetmentő doktrínát”: a roma szavazatok a szabadelvű párthoz vándorolhatnak, ezért a kormánynak kell eldöntenie, melyik cigány szervezet érdemes az állami támogatásra. Ügynökeiken keresztül elindították a bomlasztást, a bemocskolást, így 1992-től a rendszerváltoztató roma szervezetünk már kimaradtak a pénztámogatásból, vagy mint a Phralipe, ahhoz volt kötve a júdáspénz, ha Osztóján Béla kilépteti a szervezetet a Roma Parlamentből. Így szakadt ketté a legerősebb polgárjogi szervezetünk.

– Mint képviselő, a kisebbségi törvény ellen szavazott. Érveit igazolta az eltelt harminc év. Három évtized távlatából: nem lett volna jobb önöknek a szociális réteg mint önmeghatározás? Elsősorban azért, hogy a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetből való kiemelkedéshez segítséget kapjanak. A nemzetiségi jogok mintha az elkülönülést, a szegregációt erősítették volna a politikában és a társadalmi élet minden területén.

– A rendszerváltás számunkra azt is jelentette, hogy kinyilvánítottuk: nem szociális probléma vagyunk, hanem elnyomott nemzetiség és rassz-

közösség. Meggyőződésünk volt, ha felhagy a társadalom és a politika a rasszizmussal, saját erőnkől is hatalmasakat lépünk előre. Egyúttal szerettük volna tudatosítani, hogy több százezer cigány ember beolvadt a magyar közösségekbe.⁴ Sokunk etnikai különbözősége az évszázadok során eltűnt, felszívódott, például a vegyes házasságok révén, ahogy a mi kultúránk is termékenyítőleg hatott a közös magyarra. Hogy számottevő azok aránya, akik nem tartják a cigányságukat, de tudják, hogy az őseik között vannak cigányok. Ahol az emberek rendelkeznek gyökérettel, és azok lehetnek, akik, ott a személyiség egészségesebb, produktívabb. Ahol az identitás kérdései zavarokat, konfliktusokat gerjesztenek, ott a mentális problémák sűrűbbek, a személyiség, a tehetség kibontakozása is nehezebb. Tehát egyéni és közérdek rendben lennünk az állampolgári identitásunk és – amennyiben fontos – a nemzeti-etnikai hovatartozásunk ügyében. Nem szabad megversenyeztetni egyiket a másikkal. A polgárjogi mozgalom a kettő közötti harmóniára törekedett. És azt vallottuk, hogy demokráciában nem kell lemondanunk a nemzetiségi létről a szociális felemelkedés ígérvényéért. Ellenkezőleg: a kulturális, oktatási, művészeti intézményeink hatalmas erőt adhatnak a romák önbizalmához, a társadalmi jobb lét eléréséhez.

Ha az a szakadatlan társadalmi akarat, hogy el legyünk különítve, akkor „szociális probléma”-ként, de „etnikai kisebbségként” is könnye-

⁴ Lásd Rádai Eszter interjúját: „Életében legalább egyszer mindenki roma lesz” in: *Mozgó Világ*, 2000 december.

dén megoldható. A többség közösségi jogunkká teszi az elkülönülést. Lett légyen az „CS” (csökkentett értékű) lakásépítési akció a hetvenes években, felzárkóztató vagy etnikai oktatás, „szoc-polos” házépítés a kilencvenes években vagy teleprehabilitációs (gettócsinósító) programok manapság...

– *A társadalom, a magyar politika, a romák és a civil mozgalmak négy-szögében, játékterében zajlik ez a küzdelem. Érdekek és érzelmek, pró és kontra, hatás, ellenhatás: roppant nehéz kiszámítani, milyen ügyekben és milyen erővel tudnak vagy képesek változtatni a viszonyrendszeren, a romák s az ország pozícióján. Például könyvében és több interjúbán is beszámol az 1993. júliusi, nagy hatású egri tüntetésről, a kisebbségi törvény frakcióval szembeni elutasításáról, aminek köze volt a kisebbségi bizottságból való elmozdításához, majd az SZDSZ-szel történt szakításához. Nem bánta meg, hogy rátarti volt és nem kompromisszumkész, és inkább választotta a roma polgárjogi politikus énjét, mint a képviselőiséget? Ez esetben az MSZP–SZDSZ-kormányban magas tisztséghez juthatott volna, és komoly befolyása lehetett volna a válságos helyzetűek gondjainak enyhítésére.*

– A pártpolitikai keret szűk volt számomra, és a Roma Parlament leszalámizása után nem voltam/lehettem olyan erős háttérű politikus, aki képes szétfeszíteni a kormányrúdra aspiráló szabaddemokraták jelentette struktúrát, hogy oda érdemben beférjenek a romák szempontjai. Ózdon, független jelöltként próbáltam szerencsét. Felemelő intellektuális és érzelmi élmény volt,

de alig több, mint 700 szavazatra volt elegendő. Ezután még mindig dolgozott azon Pető Iván, hogy Horn miniszterelnök az etnikai hivatal vezetésével bízjon meg. Ő Tabajdi Csabára testálta a döntést, aki hallani sem akart a „barnapárducról”. De azt sikerült elérnie az SZDSZ-nek, hogy „cserébe” Báthoryt menesszék az etnikai hivatalból. Tabajdit egészen a Határon Túli Magyarok Hivataláig „számúzte”, ahol mások mellett az volt a dolga, hogy az MSZP által az etnikai hivatal élére emelt Orsós Éva minden romákkal kapcsolatos anyagát ellenőrizze – nyilván a nemzet biztonsága érdekében. Ezek tudatában is: az egyik legjobb, a romák és az ország fejlődése szempontjából is a legfontosabb döntésem volt a Roma Polgárjogi Alapítvány (RPA) életre hívása 1995-ben. Kiemelkedő tudású és erkölcsű barátokkal és munkatársakkal létrehoztuk a jogvédő irodáinkat, a Roma Sajtóközpontot, a Romaversitas programot. Augusztus 2-i demonstratív megemlékezéseinkkel bevittük a köztudatba a roma holokauszt felátárthatatlan tényeit, a „temetetlen holtjaink” ügyét. Daróczi Ágnes oldalán elkezdtek megszervezni a Nehru parti emlékmű felállítását.

– *2002-ben Medgyessy Péternek kampányolt. Úgy tűnt, fel kívánja adni a megkerülhetetlen civil vezetői pozícióját egy szocialista képviselőségért. Végiggondolt döntés volt ez?*

– Végiggondolt döntés volt, de mint később kiderült: elhibázott. Abból indultunk ki, hogy Orbán négyéves uralma alatt a diktatúra alapjait rakta le, és nem kívánunk egy zsarnok uralma alatt élni – ez tūpontos premissza volt. Ráadásul komoly

veszély mutatkozott arra is, hogy a Fidesz a MIÉP-pel és a friss szövetségessel, a Lungo Drommal kíván koalícióra lépni, ezért a polgárjogi mozgalom úgy döntött: magasabb rendű szempont az ország demokratikus mederben tartása, mint az RPA addigra felépített pártfüggetlen, polgárjogi harcosi szerepe. A mozgalom, természeténél fogva, baloldali, beállunk a szocik mögé, pontosabban Medgyessy mögé. Országjáró körúton voltunk A Fekete Vonattal, Bangó Margittal, és volt részünk abban, hogy sikerült megverni, ha csak negyvenhatezer szavazattal is, a Fideszt. Medgyessy és Kósáné Kovács Magda próbálta meggyőzni a pártot, hogy tegyenek föl a pártlistára, de Tabajdi most is erősebb volt. Amikor 2003 tavaszán megnyertük az országos roma önkormányzati választásokat, és engem elnökké választottak, alig két hónappal később Kósáné bizalmasan közölte velem, hogy nekem meg kell buknom. Mert „megnézték”, ha én vezetem az OCÖ-t, háromszázezer roma szavazatunk lehet, és a legutóbbi választások után egyértelmű, hogy nem érdeke sem a Fidesznek, sem az MSZP-nek, hogy a cigány elit döntse el a magyar kormányzás sorsát. De szóba került az OCÖ előző nyolc évének általam kért független pénzügyi ellenőrzése is, amely Farkas Flórián mellett több emeszpés és fideszes kormányzati hivatalnok felelősségét is felvetette (volna) – ha azt a Kehi „illetékeség hiányában” nem küldeti velem Kiss Péterhez, ő pedig vissza az ellenőrzési hivatalhoz. Szerintük az OCÖ „népképviseleti szerv”, nincs kormányfelügyelete, a témában az Állami Számvevőszék az illetékes. Az ÁSZ pedig megállapított ugyan

törvénytérítéseket, de nem kezdeményezett büntetőeljárást... Nekem viszont menni kellett.

– *Mivel nem lett képviselő, ezért kínálta meg a miniszterelnök a személyes tanácsadói feladatokkal. Mit tudott elérni? Illetve egy tanácsadó mennyire tudta befolyásolni a politikai döntéshozatalt?*

– Nem tartoztam a szűk és befolyásos tanácsadói körbe. Az én területem az addig teljesen perifériális kérdésekre, a szegényeket és romákat érintő szakpolitikai javaslatokra vonatkozott. Írtam egy szociáldemokrata társadalompolitikai programot a miniszterelnöknek, ennek elemeit igyekeztem beépíteni a kormányzati, parlamenti döntéshozatali folyamatba. Nagy jelentőségű döntésnek tartom például a rendszeres nevelési segélyre jogosult iskolás gyerekek szünidei étkeztetéséről hozott kormányhatározatot. Ezt én javasoltam Medgyessynek 2002 nyarán, hogy ne éhezzenek a legszegényebb gyerekek, szerencsére azóta is fennmaradt ez a segítség. Sikernek számít az is, ahogyan meg tudtam oldani a kilakoltatási, kitelepítési kísérleteket. Amikor például Paks-Bedőtanyán az erdőbe lakoltattak ki cigányokat, akkor miniszterelnöki tanácsadóként azonnal a helyszínre tudtam hívni a megyei kormányhivatal vezetőjét, és közösen kellő erőt tudtunk kifejteni a jogállami rend visszaállításához. A megbízatásom jelentett egyfajta „nagyköveti” felhatalmazást az etnikai konfliktusok rendezésére.

– *2004-ben Medgyessyt is kiakolbólitották a székéből, és jött Gyurcsány Ferenc, aki szintén igényt tartott a tanácsaira. A Beszélőnek 2006 februárjában adott nyilatkozatában a*

következőt mondta: „...az a polgárjogi filozófia is, amit képviselünk, eléggé lényeges része Gyurcsány társadalompolitikai gondolkodásának. Azt nem állítanám, hogy ez a kormány egészére jellemző lenne. Nagyon erősek azok az érdekek, melyek arra hajlítanak a kormányt, hogy a középosztály rövid távú érdekei szerint kezeljék a legszegényebbeket.” Sikerült-e érvényesítenie az ön által képviselt érdekeit a tanácsadó testületben, illetve a szocialista kormányban?

– Gyurcsány Ferenc nemzetközi mércéjű szociáldemokrata, liberálszocialista erényeket mutatott. Bill Clinton vagy Tony Blair magyar kiadását láttam benne. Még ifjúsági miniszterként mondott egy beszédet az augusztus 2-i holokausztmegemlékezésünkön a Nefelejcs utcai központunkban, „sérőből”, és többünknek könnybe lábadt a szeme. A miniszterelnöki beiktatásán a magyar Parlamentben romani nyelven mondta el az alaptézisünket: „Egy Magyarország van, roma és nem roma magyarok közös országa!” Szívesen mentem a tanácsadó testületébe. Sok javaslatom volt, jelesül a közbeszerzési törvény módosítása, hogy a versenyben előnyösebb helyzetet teremtsünk a tartósan munkanélkülieket és/ vagy romákat foglalkoztató pályázóknak. Nagy örömmre ez beépült a törvénymódosításba. A terhes anyáknak nyújtandó étkezési hozzájárulást is támogatta a tanácsadó testület, de ebből sajnos nem lett jogszabály. A szocialista frakció erősen ellenállt a szegényellenes családpótlék-rendszer átalakításának. Ezért a családtámogatási rendszer átalakítása is csak felemás módon

sikerült: a legszegényebbeknek egy kicsivel lett előnyösebb, míg a jobb módúaknak jelentősen. Én egy alternatív megoldást javasoltam, melyet Havas Gábor dolgozott ki. Ebben a családi pótlék a jövedelemtől elkülönítve és sávosan adózik, a két szülő adóköteles jövedelme, illetve az egy gyerekre jutó átlagkereset arányában. Vagyis a szegényeknél maradna több, és a leggazdagabbak már nem részesülnének családpótlék-támogatásban. Sajnos nem volt esélye ennek a változatnak.

A Nemzeti Fejlesztési Terv felelős megalkotása és végrehajtása jó esélyt kínált a leszakadt kistérségek és rétegek megkapaszkodására, az egyenlőtlenségek csökkentésére. Ladányi ötlete alapján biztosítani javasoltam a szakmai és pénzügyi feltételeket a huszonöt leghátrányosabb helyzetű kistérség (közel ötszáz település) számára, hogy a legrövidebb időn belül – az „esélyegyenlőségről, gyermekszegénységről, közép- és hosszú távú romaprogramokról, roma évtizedről” szóló blablák helyett – elkezdődhessenek a helyiek által megtervezett, az ő igényeikre épülő komplex beavatkozási folyamatok. Gyurcsány a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérséget, az alsó egytizedet megcélzó csomagot vitt a kormány elé. Ebből született meg a „Nem mondunk le senkiről” zászlóshajó program. A médiatörvény módosításával javasoltam, hogy vezessenek be szigorúbb szankciókat a rasszista érzelmek és előítéletek erősítésére alkalmas műsorokkal szemben. Nem sikerült. Mindemellett hosszan beszéltem, írtam arról, hogy ha a legszegényebbek nem fogják érzékelni, hogy valamelyest könnyebb, elviselhetőbb lett az éle-

tük, akkor az MSZP ne számíton arra, hogy megnyerheti a választásokat.

– *Mi lett a korábban elindított európai uniós kistérségi programokkal? Az eurómilliárdok csökkentették a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket, vagy növelték, esetleg stagnálást eredményeztek?*

– Az NFT a program végrehajtására a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségben fejlesztési ügynökséget hozott létre, ami megerősítette a volt járási székhelyeket, egyúttal még rosszabb helyzetbe hozta az aprófalvakat. A pénzek nagy részét felszívta a kistérségi centrum, ahol főleg emeszpés pártaktivisták kaptak jól fizetett állásokat. Jutott pénz a pályázatíró irodáknak és a polgármestereket újraválasztó kiemelt projektekre, így elsősorban a ravatalozókra, a buszmegállókra (Monokon internetes volt, és fűtötték is télen) és díszburkolatos szökőkutakra. Ha ügyetlenül lopni akartak, még negyven centiméteres kilátóra is, mint Bodrogkeresztúron, potom 39 millióért. De a legszegényebb falvakban legfeljebb a gettóiskola felújítására vagy kultúrházra futotta, az általunk megtervezett komplex (vállalkozási, oktatási, lakásfelújítási/építési, munkahelyteremtő) programokra nem, vagy azokat elszabotálta a kistérség. Az a szöveg, hogy az „elnéptelenedő falvakból” majd eljönnek az emberek, nem vált valóra. Elcigányosodtak, és van, ahol erőteljesen nő a lakosság száma. A Jobbik által tematizált magyar szociálpolitika és közbeszéd pedig egyenesen gyilkos közállapotokat teremtett. Az EU-s támogatási rendszer, amely a városoknak és az erősebb önkormányzatoknak,

gazdasági társaságoknak juttatja a támogatásokat, még hátrányosabb helyzetbe hozza a szegényebbeket, tehát azt lehet mondani, hogy a legszegényebb csoportok, ezen belül is a cigányok, teljesen védtelenek a társadalmi kirekesztés folyamataival szemben. Hiába fogalmaztunk meg annak idején történelmileg hiteles alapállást az oktatási helyzet javítására vonatkozóan, a magyar politikai elit ezzel nem tudott mit kezdeni. Mint ahogy a magyar nemzet jövője szempontjából legfontosabb problémákkal sem, legyen az egészség vagy a lakhatás, az élet legalapvetőbb jogai. Össze kellett volna fogni minden oldalról, de a felelős gondolkodást keresztülhúzták a pénzédek és a kicsinyes politikai játszmák. Mindezek következménye lett, hogy a gettókba szorított cigányok még mélyebb nyomorba süllyedtek, az ő elkülönültségük-nyomorhelyzetük felszámolására szolgáló EU-s pénzek pedig a jobbmódúakhoz vándoroltak.

– *Mi lehetett az oka a roma kérdésben való éles fordulatnak? 2006 után vagyunk, a megnyert választás és az őszi beszéd után a szélsőjobb oldal az utcán akarja megdönteni a Gyurcsány vezette kormányt. Ebben a szorításban kevesebb figyelem jut a sérülékeny társadalmi csoportok ügyeire.*

– A Fidesz-központból koordinált pesti utcai harcok, a puccskíséret után meg kellett éljük Olaszliszka borzalmait: a pedagógus megglincselését, az utána jött, Bayer Zsolt vezette és az újnnyilasok által a neten turbóra kapcsolt gyűlöletcunamit. Ekkor indul el a Magyar Gárda hadba szervezése, az államfő ablaka

alatt, a Jobbiknak a cigányellenesség hátán való felemelkedése – a demokratikus jogállam teljes bénultsága és asszisztenciája mellett! Az, hogy Olaszliszka és nyomában a pogromhangulat kialakult, annak éppen a nagykoalíciós cigányellenesség, a közönyös, hazardőr politikával magára hagyott vidék s az ebből származó gettószűkösödöttség volt az oka. Gyurcsány bukása 2006 őszén az MSZP-n belüli korrump és cigánygyűlölő politikusoknak köszönhető. És a párt választóinak, akik ugyanolyan mértékben rasszisták, mint a Fideszé: a felmérések szerint 60-61 százalékuk gondolja azt, hogy „a bűnözés a cigányok vérében van”! És ez a tragédia, ez ennek az országnak a rákfenéje. Az ő foglyukká vált az egykor nagy ívű gondolkodó, bátor politikus, aki bár 2009-ben menesztette a miskolci rasszista rendőrkapitányt, a borsodi szocialisták zsarolása után váratlanul mégis visszahívta.

– *A 2008–2009-es sorozatgyilkosságoknak – amelyek hátterét Tábori Zoltán oknyomozói munkájának köszönhetően ismertük meg,⁵ volt-e befolyásuk arra, hogy a Fidesz 2010-ben kétharmados győzelemmel tért vissza a hatalomba?*

– Bizonyosan. A választópolgárok nagy része a szocialisták alkalmatlanságának és morális lezüllesztésének tudta be az államszervezés és -igazgatás csődjét, és kevesen vették észre a Fidesz aknamunkáját. A cigány szavazók több mint kétharmada szavazott a Fideszre. Ebben

közrejátszott az erős vezető képe, aki megvédi őket a terrortól, ráadásul teljes foglalkoztatottságot ígér. A „fülkeforradalom” valójában ellenforradalom volt az 1989–90-es rendszerváltoztató folyamat szemben. Visszarendeződés az államszocialista és a Horthy-rezsim király nélküli királyságrendszerébe. Orbánék első kormányzása alatt lerakták ennek az új rezsimnek az alapjait, nyolc évig tartó ellenzéki korszakukban pedig módszeresen készültek az önkényuralom kiépítésére. Az alkotmányos puccsal elfogadott alaptörvény egy új államot hozott létre, amihez Orbánéknak semmilyen demokratikus felhatalmazásuk nem volt. Nem szavazott róla a nép. Az alaptörvény egy rendi típusú, urak és szolgák alkotta államot vizionál, amelyben a pénz, illetve a tőke mennyisége szabja meg a társadalmi pozíciót. A nincstelenek kikerülnek a megszüntetett köztársaság jogi sáncaiból is.

– *Ebbe a körbe tartozik a romák kétharmada. Vagyis a fideszes szociálpolitika, amely a szegényektől elvont pénzből segíyezi a gazdagokat, nem ad lehetőséget a gettókból való kikerülésre, alapvetően meghatározza a párialetből való kijutás esélytelenségét. Mégis minden választáson azt tapasztaltuk, hogy a cigány vagy roma szavazók magasan az átlag fölött szavaztak Orbánra. Mi lehet ennek az oka?*

– Balog Zoltán ex-emberminiszter, jelenleg püspök – aki nagyon megsértődött, amikor 2011-ben Mussolini rezsimjéhez hasonlítottam az orbánit –, új értelmet adott a cigánytelepeken, gettóban élők társadalmi integrációjának: szerin-

⁵ A riportok Tarnabodról, Tatárszentgyörgyről, Kislétárról és a gyilkosságokhoz köthető más helyszínekről a Mozgó Világban 2008 és 2010 között jelentek meg. *A szerk.*

te a cigányoknak egymáshoz kell integrálódni, ezért a telepeket kell felújítani, csinosítani, nem pedig felszámolni. Mert ahogy a zsidók vagy a kínaiak létrehozzák a saját városi negyedeiket, a cigányok is bizonyára szeretnek együtt élni – hallottuk öméltóságától. Bevezette a szeretetteljes szegregáció fogalmát is: ez a fogalompár az egyházak által fenntartott cigány gettóiskolákat jellemzi. Nyíregyházán a civilek által indított antiszegregációs per tárgyalásán megjelenve közölte, megjött a harci kedve a szeretetteljes szegregáció törvényesítésére. Ennek megfelelően törvényt nyújtott be a parlamenthez: 2013-tól a miniszter engedélyével működhetnek az egyébként törvénytelen homogén cigányiskolák. Ilyen rendszerazonos fogalom még a Belügyminisztérium cigányprogramjait végrehajtó Máltai Szeretetszolgálat által bevezetett „erőszakmentes kilakoltatás”. Ők pénzzel is támogatták a miskolci számozott utcai cigányokat, hogy a kilakoltatásuk előtt valamelyik város környéki nyomortelepre költözzenek, hogy a kilakoltatás során „ne találkozzanak a gyerekek a rendőri, gyámügyi szervekkel, ne éljék át egy esetleges erőszakos állami gondozásba vétel traumáját”.

Az orbáni cigánypolitika szerves része a közmunkaprogram, amely közgazdasági értelmetlensége ellenére is sok helyütt pozitívan hatott a családok dolgos napi rutinjának a kialakításában. Miután 700-800 ezer fiatal munkaerő elhagyta az orbáni Magyarországot, így a cigány férfiak egy jelentős része felvételt nyert a multik és az uniós finanszírozású építkezések jobban fizető állásaira, a nők-asszonyok pedig maradtak a

falutakarító, zöldségtermesztő közmunkákon. A jövedelemnövekedést a szavazataikkal is honorálták. A közmunka a legszerencsétlenebbek számára az egyetlen vegetációs forrás. A munkakör betöltése a polgármesterektől függ, egyértelmű, hogy feltétele a politikai lojalitás, a szavazat a polgármesterre, illetve a Fideszre.

– *2010-ben, a parlamenti választáson ön Edelényben indult el független jelöltként. A fiaskó után azt nyilatkozta, hogy „visszavonul a politikától, tanítással, könyvírással kívánja segíteni az újak sikerét”. Aztán 2013-ban belépett a Magyarországi Cigánypártba, és annak budapesti elnöke lett, szóvivője és listavezetője. A párt is csúnyán leszerepelt, ráadásul választási csalás gyanújával évekig tartó nyomozás folyt ön ellen, ami vádemeléssel zárult. Mi volt a bírósági ítélet? Melyik döntése volt következetlenebb, az edelényi indulás vagy az MCP-s kaland?*

– Az edelényinél csak az MCP-s indulás volt rosszabb döntés: mindkettő politikai öngyilkossági kísérlet. A csereháti körzetben a legmagasabb a roma szavazók aránya, s mivel négy rasszista jelölttel szálltam szembe, úgy véltem, hogy a demokraták és a romák szavazatai akár többen is lehetnek, mint a szétszóródó cigányellenes szavazatok. Tévedtem. Az uzsorások voltak a legerősebb kampányfőnökök, a fenyegetettség és a pénz pedig mindentől erősebb eszköz. Elbuktam. Tényleg félreálltam, elhalkultam. Jött a népszámlálás a Setét Jenő vezette Idetartozunk-kampány, a roma kérdezőbiztosok képzése és az identitásvállalás melletti kampány. Az OSI és a KSH je-

lentős pénzzel dotálta a kampányt, amiből Jenő széles civil hálózatot épített ki, ráadásul az OSI elkezdte felépíteni Jenőt, úgy, hogy tényleg úgy éreztem, megvan az utódom, félreállhatok. De Jenő nem élt a lehetőséggel, a több ezer fős aktivista hálózatot nem szervezte mozgalommá vagy párttá. A Jobbik iszonyatosan erősödött, a pártok nem vállalták fel a romák védelmét, indokolt volt egy romák által alapított párt életre hívása. Horváth József és Dancs Mihály pártépítésbe fogott Miskolcon. Országjáró körútra indultam, ahol kikértem a roma választók véleményét, akik arra biztattak, lépjek be az MCP-be, próbáljuk meg az önálló indulást. Így tettem. A kampányban világossá vált számomra, hogy a párt vezetői nem a potenciális szavazatokban mérik az eredményességet, hanem a megspórolható kampánypénzben. Sajnos, nem szálltam ki, mert abban bíztam, hogy a hatalmas befektetett munkám révén elérjük az egy százalékot, és a választások után az éves költségvetési támogatásból a vezetésemmel elkezdhetünk egy négyéves felkészülést a következő választásokra. De ehhez a tízezer szavazat csak a szükséges ötöde volt... Ráadásul a választásokat követően nem az aláírási-pénzkezelési joggal visszaélő miskolci pártvezetők, hanem ellenem indult négy évig tartó nyomozás. Őket ki sem hallgatták... A per még két évig húzódott, és noha az első és másodfokú bíróság is felmentett a vádak alól, ez kevés erkölcsi gyógyírt jelentett a meghurcoltatásomhoz, a lejárata-somhoz képest.

– 2019-ben Budapesten a kerületek jó részében, és több vidéki városban

baloldali vagy oda sorolható, civil háttérű polgármestereket és képviselő-testületeket választottunk. Milyen változásokat hozott ez a mozgalom életében? Különösen annak fényében, amiről még nem esett szó, hogy 2016. október végén a Roma Parlament Tavaszmező utcai székházából erőszakkal kirakták magukat, és az értéktárgyaikat, dokumentumaikat egy pinceraktárba helyezték.

– Balog miniszter a Tavaszmező utca 6.-ban képzelte el a Cziffra Györgyről elnevezendő kulturális központot, és ezért a helyi fideszes vezetés életveszélyesnek látta a tetőszerkezetet, miután Langerné helyettes államtitkár asszony egy cigány samesztársasággal körbejárta az épületet. 2018-ban a miniszter letette az alapköveket, hogy '19-re megépítik a Cziffra-palotát, ahogy ő nevezte, de a céldátumig csak egy udvari melléképület bontására futotta – mondanom sem kell, hogy Mészáros egyik cége, a ZÁÉV Zrt. nyerte el a munkát, s ahogy az *Átlátszó* közérdekű adatigénylése nyomán kiderült, potom százhuszmillió forintba került a bontás. 2019-ben ellenzéki győzelem született a kerületben, 2020-ban pedig kitört a koronavírus-járvány, így a cigány kultúrközpontra szánt 2,5 milliárd forint bekerült a pandémiakrízis kezelésére létrehozott gazdaságvédelmi alapba. Gulyás miniszter ezzel magyarázta a projekt félbeszakítását. Azóta is ott porlad a roma kultúra és közélet egykori székesegyháza. Kétszázharminckilenc festményünk s valamennyi dokumentumunk, irodaszerünk egy Práter utcai, szerencsére száraz pincébe került. Négy év után sikerült kiszabadítanunk őket. Huszonöt év

történelmi dokumentumait az OSA archívumába szállítottuk, a festmények nagy részét a Kőfaragó utca 5.-ben kedvezményesen bérelt galériába. Ezen a 71 négyzetméteren újraindítottuk a polgárjogi mozgalmat. Múlt év végétől az Üllői út 58. alatt egy 100 négyzetméteres iroda felújításába kezdtünk. Fél év alatt csodás összefogással sikerült egy szép új irodát teremtenünk, ahol helyet kapott a jogvédelem, a képzés, a közösségi élet.

– Hogyan látja jelen pillanatban a roma politikai képviselőt ügyét?

– A NER – vagyis egy roppant elmentmondásos, a korrupcióra és a vezérkultuszra épülő, a fasizmus jegyeit hordozó államberendezkedés – nem enged teret az autonóm politikai képviselőnek. A romák az 5 százalékos küszöb miatt egy nemzetiségi képviselőt küldhetnek a parlamentbe, de a szabályozás miatt ez nem érdeke a Fidesznek, mivel aki a nemzetiségi listára szavaz, nem szavazhat a pártlistára. A legutóbbi választáson még szavazat nélküli szószólót sem választhattak a cigányok. Az előző két ciklusban is egy Fidesz-hű, néma szószólónk volt.

Az ORÖ látszatképviselő. Ha a vezetője nem engedelmeskedik a kormánynak, önállósulni akar, mint Kolompár vagy Agócs, akkor börtönbe kerül. A hazai cigányság nagy része nincs is tisztában azzal, hogy a közösségeink törvényes képviselője az Országos Roma Önkormányzat. Ez egy 47 tagú testület, megkockáztatom, a romák többsége jó, ha hármat ismer közülük. Én maximum ötöt. Elnökét nemrég engedték ki

az előzetes letartóztatásból, mert a rendőrség az ellenfeleivel szervezett ügynöki akció révén lecsapott rá, amikor 30 millió forintot átvett. Ennyiért akarta eladni az elnöki pozícióját. Ez az a testület, amit közel három évtizede kontraszelektál a magyar politikai osztály, és ez az a poszt, amit nem tölthet be más, csak a magyar hatalom kegyeltje. A Fidesznek mind a szegregáció, mind pedig az olcsó szavazatok begyűjtése miatt szüksége van az ORÖ fenntartására. Ahelyett, hogy megszüntetné a paraziták gyűjtőhelyét, felségterületének tekinti. Jövőre birtokba fogja venni, ezzel bízza meg saját parlamenti képviselőjét, a romaügyekért felelős kormánybiztost. Sztojka Attila grüндolt magának egy cigány civil szervezetet (Cigány Közösségek Szövetsége), államhatalmi kapcsolatrendszerét és költségvetési támogatásait arra használja, hogy felépítse az új Lungo Dromot mint a kormánypártok szövetségesét. A tavalyi parlamenti választáson Márki-Zay Péter kiállításának köszönhetően három roma tudatú ellenzéki képviselő került be az Országgházba. Tehetséges, jó munkabírású, jól kommunikáló fiatal emberek – sajnos az orbáni rendszer lényegéből fakadóan egyelőre súlytalanok. Önálló politikai entitást képvisel a közigazgatásba beépült roma hivatalnokok ma már viszonylag számottevő rétege. Az orbáni kormányzati ciklusokban az üzleti világban otthonosabban mozgó oláh-cigány értelmiségiek a kereettebbek. Ez komoly belső feszültséget is generál, de összhangban van az „oszd meg, és uralkodj”-jal.

Gergely Ágnes

Egy boldog ország

Egy boldog ország sosem tiszta rom.
Nem kell átszökni a határokon.

A fantázia felbástyázza itt
egy admirális szép emlékeit.

A marsallnak is juthat annyi jó,
hogy elhiggye, nem cirkált a hajó.

És mennyi gyógyvíz! Mennyi gyógyulás!
Az orvos dolga ébren álmodás.

De fenn a csúcson, hol nincs már göröngy,
mint sasmadár, lobog a könyv, a könyv!

Hajlik előtte térd, keménykalap,
computer, internet alulmarad!

Egy boldog ország sosem tiszta rom.
Ha hagynak, én is ébren álmodom.

Bakos András

Sóvirág

Egyre messzebb tudok futni,
mintha még járnai tanulnék. Lila
virágok közt a gáton; lucerna,
szarkaláb, papsajt, bürökgémorr,
és soványperje, ami magában
szürke, tömegben halványlila.
Messzebb, ahol fordulni szoktam,
sóvirágok. Majd gyöngülni is
fogok, nem jutok el addig. Elfogy
a lucerna is, a többi talán nem.
Biztosan ott maradnak a sóvirágok,
mert szikes a föld, amiből a töltés
arrafelé épült. A söt eső, árvíz
nem mossa ki. Bezzeg belőlem,
mire odáig futok, a verejtekkel
együtt kicsapódik. Söpörni lehet
a halántékomról, mint tengeri
fürdés után. Le kell nyelni egy
sótáblét sok vízzel, ha még van,
pótolni, ami kiürült, különben
görcsöt kap a combom, és meg kell
állni, ahogy egyszer a mártélyi
temetőnél. A kapu mellett kutat
fúrtak, tartályból mosatták
a lyukat. Meleg volt az a víz,
de muszáj volt kérni belőle.
A kútfúró intett, hogy várjak.
Álltam. Bugyogott a kádban
a felhígult miocén kori üledék,
amit a fúró hordott föl. Hegyes
rózsaszín csigaház bukkant elő,
nem ismert sem embert, sem
istent addig, mégis följutott ide,
partot ért. Kiszaladt belőle
a víz, megkönnyebbült, fakult.

Tányérok

A törmelék a kiszáradt tóban
nappal is, éjjel is szebben
szikrázik, mint a víz. Az első
tányérokát még nádasba dobálta
az autófényező a konyhájuk
ablakából. Ragacsos lett a rizs,
nem sült át a rántott hús, vagy
megégett. Nem roppant az ecetes
uborka: néha az egész ebéd
repült ki az ablakon, az asszony
kezdhetette előlről a főzést.
Alapvető szigor, ami nélkül
elkutyul mindenki, minden.
Csattanás hallatszott, ahogy
régi tányérra esett az újabb,
csörömpölés. Kezdték oda
hordani más falubeliek is
a bontott téglát, csempét.
A meder megtelt. A lovasnapon
egy kislány odáig ment a hangfal
zaja elől. Ott maradt a vadászajtás
ideje alatt is. Guggolt, és az apró
szilánkokat is felvette, megtisztította
a képzelt ecsettel, ahogy a régész.

Hónapló

Dalos György

Irodalmi frontátvonulás

Budapest, 2023. november 12.

Azzal, hogy a Nemzeti Kulturális Alap megvonta támogatását a Szépírók Társaságától, tulajdonképpen tiszta helyzet teremtődött. Életképes organizációként a Magyar Írószövetség maradt talpon, s ezzel gyakorlatilag helyreállt a rendszerváltás előtti egypólusú szerkezet. A mintát kétségkívül az 1934-ben megalakult szovjet írószervezet szolgáltatta – székházzal, kiadóval, hetilappal, folyóiratokkal és apparátussal. Aki tagja lett, automatikusan írónak számított, akit kizártak belőle – Ahmatova, Zoscsenko, Paszternak! – páriasorsra jutott. Ez a modell lebegett a pártvezetés szeme előtt, amikor 1951-ben programot adott a Magyar Írók Szövetségének (MISZ): a tagságnak el kellett fogadni a „szocialista realizmust” mint alkotói látásmódot, továbbá „irodalmunk nemzeti egységét” mint működési keretet. Igazából egyik elvárás sem lehetett százszázalékosan teljesíteni. Az első azon kapott léket, hogy az írók nem szüntenek meg különbözni, a másik pedig azon, hogy rivalizáltak egymással. Az oktrojált egységen újra meg újra kiütközött és csoportokat formált a versenyszellem: „népiek” és „urbánusok”, „újholdasok”, „későnyugatosok”, (szocdem) „munkásírók”, „úrifiúk” és „moszkoviták” adták ki az ötvenes évek megnyomórtott irodalmi többpártrendszerét. S minden oldalnak, klikknek, megvoltak a maga gondosan ápolt sérelmei.

1969 nyarán először kaptam mesésen olcsó beutalót a szigligeti alkotóházba. Adataim felvétele után a gondnok bizalmasan feltette a kérdést, hogy kivel nem szeretnék egy asztalnál ebédelni vagy vacsorázni. (A reggelit akkor még az író urak szobája elé tették le a kedves konyhalányok.) „Nekem mindegy”, vágtam rá könnyelműen, mire a gondnok vállat vont: „1956 óta minden új vendégtől megkérdezzük”, tette hozzá magyarázatképpen. Egykötetes fiatal író, illetőleg politikailag már kegyvesztett műfordító voltam, s kívülről bámultam a panoptikumot Ady múzsájától, Dénes Zsófiától Keszi Imrén át Juhász Ferencig (aki furcsa módon családjával együtt következetesen más asztalnál ült, mint iker csillaga, Nagy László). Engem először a szocreál Barabás Tibor és Vékey Tamás református papköltő mellé telepítettek, majd később magam cövekeltem le Kertész Imrénél, akinek *Sorstalansága* akkor még csak kéziratként létezett, meg Spiró Györgynél, aki akkor indult *Kerengő* című regényével. Annyi bizonyos, hogy 1956 októberre bennünket a szép porcelán levesestál mellett nem választott el egymástól.

Mindazonáltal az „urbánus-népi” árok az akkori fiatal írónemzedéknél is kialakult. Az urbánusok antológiáját 1968-ban ugyanúgy az Ifjúsági Könyvkiadó jelentette meg, mint egy évvel később az ifjú népiekét. Az Írószövetség klub-

jában együtt mutatták be a két csoportot. Enyhén szólva nem ettek egymás tenyeréből, ténylegesen bal- és jobboldalként definiálták egymást, de még volt közös érdek: a „fiatalok folyóirata”, amelyet az 1969. nyári lillafüredi írókonferencián akartak keresztülvinni a cenzúrán. A közös fellépésről Haraszi Miklós és Utassy József állapodott meg a szigligeti Esterházy-kastélykert ama meghitt szögletében, ahol egykor a grófi család nyáridőben reggelizett. A mitikus terv – nemzedéki alapon kikövetelni az irodalmi pluralizmust –, persze, az adott körülmények között nem válhatott valóra. Az ügyes érvelést, miszerint még a kutyabarátoknak is van külön folyóiratuk, ha jól emlékszem, Dobozi Imre azzal védte ki, hogy ez igaz, de semmi szükség külön orgánumra a pincsiknek és a terriereknek. Az *Új Írás*nál pedig – vélhetően Pándi Pál jóvoltából – az volt az irányvonal, hogy minden irányzatból „le kell fölözni a legjavát”. Ez az „oszd meg, és uralkodj!” princípium nagyban is működött – díjak és ösztöndíjak megítélésében, utaztatásokban, az állami mecénatúra egyéb csemegéiben –, és újratermelte a versengést és a sértett hiúságokat. Ki gondolta volna, hogy fél-századdal később a szabaddá és védtelenné lett irodalmi élet megint hatalmi játékok színtere lesz, és a kormányzat kegyúri módon adja meg az egyik félnek azt, amit megtagad a másiktól?

*

Alaposan feladta nekem a leckét dr. Karsai Dániel 46 éves alkotmányjogász, aki ügyvédjével együtt azért harcol, hogy gyógyíthatatlan betegségének s egyben életének is véget vethessen. Ebbeli törekvését belföldi szinten elutasították, minthogy Magyarországon az aktív eutanázia, tehát a halálba segítés tilalom alá esik. Karsai most kénytelen a strasbourgi európai emberi jogi bírósághoz fordulni, s minthogy a kegyes halál a kontinens néhány országában reménytelen eseteknél elfogadott megoldás, bizonyos esélye van a „pozitív” válaszra. A kormány álláspontját e fölöttébb kényes ügyben Gulyás Gergely szóvivő fejtette ki, miszerint jobbulást kíván Karsainak, és őt is, támogatóit is arra ösztönzi, hogy „bízni kell a csodában”. Ezzel szemben Donáth Anna, a Momentum vezető politikusa felháborítónak és ízléstelennek tartja Gulyás megszólalását, és az önrendelkezés emberi jogára hivatkozva követeli: tegyenek eleget az alkotmányjogász kérésének.

Humanitárius és észszerűségi szempontból teljesen egyetértek dr. Karsai Dániellel. Belátom, hogy az elviselhetetlen vegetálás helyett a könnyű véget választaná, ha erre módja lenne. Nyugat-Európában ez létező megoldás, és jogi procedúra nélkül is működik. Egy baráti stuttgarti házaspár jelenlétemben beszélte meg telefonon a feleség anyjának családi körben történő mesterséges „elaltatását”, pedig az idős hölgy nem szenvedett halálos kórban, de 95 éves lévén úgy érezte, hogy eleget élt, s nem akarta, hogy akár közeli hozzátartozóinak is kiszolgáltatva csupán biológiailag létezzen. Egy másik ismerős, ezúttal svájci magyar és keresztény családnál ugyanezt az eljárást formális búcsúzkodás előzte meg, az injekciót a család orvos tagja adta be a századik esztendejéhez közeledő és a műveletbe beleegyező többszörös dédapának, majd ugyanő konstataulta a beállott exitust.

Egyfelől tehát erkölcsileg nem találok kivetnivalót az aktív vagy passzív eutanáziában, másfelől viszont, őszintén szólva, nem kis viszolygással szemlélem

a konkrét esetet. Amikor szegény dr. Karsai Dániel úgy döntött, hogy búcsúzni szeretne az életétől, bár nem akar öngyilkos lenni, aligha gondolta végig, hogy olyan társadalomban képviseli a halálhoz való emberi jogot – van-e ilyen egyáltalán? –, amelyben a legintimebb ügyekből, a legemberibb halálvágyból is harsány politikai téma lehet. Márpedig minálunk, ha a kormánypárt valamiben egyfajta nézetet képvisel, akkor az ellenzék úgyszólván automatikusan az ellenkező álláspontra kényszerül. Szélső esetben akár parlamenti vita is támadhat a kérdésből, utóvégre precedens ügyről van szó. És bár a felmerülő kérdések zömében ellenzékiként izgulom végig az országgházi disputákat, attól a közvetítéstől a világ végére is elfutnék.

Ugyanakkor attól is lehetetlen helyzetben érezném magam, ha valaki az eset kapcsán petícióval keresne meg, hogy támogassam egy súlyos beteg át-kísérését az élet és a halál határmezsgyéjén. Pedig, szemben Gulyás Gergely szövívővel, én korántsem hiszek a csodákban, több barát és ismerős végső stádiumának voltam tanúja, s elméletileg elfogadom, hogy van szenvedés, amely rosszabb a halálnál. De hogy én más ember végórájának bekövetkeztét a legcsekélyebb mértékben is befolyásoljam vagy befolyásolni akarjam? No, azt nem! Ehhez én túl humánus, vagy ha úgy tetszik, túl gyáva vagyok.

*

A Hamász által fogva tartott túszok számáról még mindig nem rendelkezünk pontos adatokkal. A kezdeti 120 fő előbb 200-ra, majd 240-re emelkedett, s ezek között 30 kiskorút tartanak számon. Pontosabban: az eddigi számadathoz hozzátehetünk még egyet. Az izraeli miniszterelnöki iroda közleménye szerint a „fekete szombat” a palesztin terroristák többek között egy előrehaladott terhes állapotú izraeli nőt is elhurcoltak, és az asszony most a fogságban adott életet gyermekének. Ennél többet jelen pillanatban nem lehet tudni, az alagút mélyéről és azt ostromlott Gázából lassan és bizonytalanul szivárognak a hírek. Mégis, ha igaz a hír, akkor ez a váratlan szaporulat a mindössze másfél hónapja tartó, de már végtelennek tűnő háborúnak első kedvező és reményteljes híre.

Mondom, semmit sem tudunk, a gyerek nevét, nemét sem, képzeletünkre vagyunk utalva. Valamivel köszönteni illene az újszülöttet: Mázél tov, kisfiú vagy kislány, aki fogságban, de szabadnak születettél, háborúban láttad meg a világot, de hiszem, hogy békében fogsz felnőni! Régebbi fogságokat, gettókat túlélő gyermekek utóda, rokona vagy, azokhoz a csecsszopókhöz tartozol, akikben, Radnóti Miklóssal szólva „megnó az értelem”. Remélem, hamarosan kiváltanak vagy kiszabadítanak, szüleiddel együtt épségben hazatérhetsz, anyád teje nem apad el, a nap rakéta- és drónmentes égboltról süt le rád, 2036-ban bár micvá vagy bát micvá leszel, 2038-ban, 15 évesen barátoddal vagy barátnőddel együtt táncolsz a Negev-sivatagban, a hagyományos Supernova Fesztiválon, és ott nem kell többé tartanod gyilkos orvtámadástól. 2043-ban, a szomorú kerek évforduló kapcsán szüleid felidéznek születéskörülményeit, s bár nem kötelezhetlek rá, de örömömre szolgálna, ha abban a pillanatban rám is gondolnál, aki húsz évvel korábban, rettenetes korban, a képernyőre tapadva kétség és remény közepette figyelte első életjeleidet.

Narancsvidéék

Múlt vasárnap a benalmadenai templomban Izraelért, Gázáért, Ukrajnáért és Oroszországért imádkozott a pap. Az iskolában csütörtökön a palesztinokért sztrájkoltak, a jövő héten pedig Izraelért fognak sztrájkolni. Ez amolyan szolidaritási sztrájk: aki egyetért vele, aznap nem megy iskolába. Félig-meddig Afrikában vagyunk, sok itt a Marokkóból meg Algériából érkezett bevándorló, ők lélekben inkább a palesztinokkal vannak. Másrészt pedig itt él Spanyolország (Madrid és Barcelona után) harmadik legnagyobb zsidó közössége.

Béke van.

Amióta kint vagyunk, viszonylag gyakran kérdezik tőlünk, milyen itt élni, érdemes-e ideköltözni. Ha otthon járunk, gyakorlatilag mindenki rákérdez, direktben vagy diplomatikusan. Mintha odahaza mindenki ezen töprengene; mintha a magyarokat semmi más nem érdekelné, mint hogy hova lehet lelépni, ha úgy van (és mostanában általában úgy van). Mi pedig azt szoktuk válaszolni, hogy a legfontosabb, a tengernél, a napsütésnél, a pálmáknál, a papagájoknál és a tizenkét hónapon át tartó gyümölcsszezonnál is fontosabb malagai specialitás a béke.

82

De azért fontos persze a többi is, például a narancs. Itt is van szedd magad: az ember feliratkozik a Facebookon, másnap kigurul a városszéli narancsligetbe, és teleszedi a csomagtartót friss, érett narancssal. Az asztali narancsnak egy euró a kilója, a „zumó”-nak, amiből inkább levet érdemes facsarni, kettő. Talán a fajtájuk is más, de az biztos, hogy a „zumo” narancs levesebb, mert többet locsolják. A gyümölcsök árát leginkább a vízigény határozza meg. A repülőről, amikor leszállás előtt köröz az andalúziai táj felett, rengeteg víztározót látni. Mindenki, aki a mezőgazdaságból él, vagy csak egy kis kertcskében gazdálkodik, gyűjti az esővizet. A víz ingyen hullik az égből (évente egyszer-kétszer), de az összegyűjtésnek és a tárolásnak költsége van, ami beépül a gyümölcsárakba. Az idén például 2,6, 2,9 euró helyett inkább 3,1-be kerül a mangó (nem egy darab, hanem egy kiló), mert egész nyáron locsolni kellett. Narancsból inkább csak a „zumó” kategóriát öntözik, meg is látszik az árán.

A narancsszedés egyébként – egy gondozott ültetvényen – remek mulatság. Nem hullik semmilyen szúrós ízé az ember szemébe vagy nyakába, és nincs dilemma, hogy finom-e a narancs: ha narancssárga, akkor finom, összesen ennyit kell tudni róla. Fák alatt dolgozunk, árnyékban, és a kezünk narancsolaj-illatú lesz a levelektől. November közepe van, de pillangók röpdösnek mindenfelé, és este, amikor a nap lejjebb ereszkedik az égen, és a színe hasonlatos lesz az érett narancséhoz, narancsszínűre festve a házfalat, a kéményt, a cseréptetőt és a cseréptetőn a ki tudja, egy narancsföldön mire váró, bután óbégató sirályokat, megszólalnak a tücskök, és a házfalnak

támaszkodó ciszternában a békák is. A hangulat bukolikus, és az említett külsőségektől eltekintve határozottan nyáriás, mintha valahol Nógrádban lennénk egy augusztusi estén, csak ott nincsenek narancsgazdák. Itt viszont vannak: nyugodtak, kiegyensúlyozottak, és az árat mindig lefelé kerekítik. Annyira udvariasak, hogy az már parodisztikus. Nem sietnek. Egy spanyol eleve nem szalad – csak az fut, aki éppen sportol –, narancsszedés közben meg végképp bolondság lenne sietni. Hova? Minek? A narancsliget itt volt már ötszáz évvel ezelőtt, és minden bizonnyal itt lesz ötszáz év múlva is, ha lesznek még akkor emberek. Akkora, mint egy focipálya, az egyik sarkán bástyaszerű őrtorony jelzi, hogy voltak ezen a tájon küzdelmesebb történelmi korszakok is. A fák roskadásig vannak gyümölcssel. Sok a narancs, és kevés a narancsszedő. A spanyolok jól élnek – azért az egy euróért, amit a saját szedéssel megspórolnak (két euróért a Mercadonában is lehet asztali minőségű narancsot kapni), nem fogják összenarancsolajazni a kezüket. Az a benyomásunk, hogy ide nem is a narancsért jön az ember, hanem az élményért: tücsökszóra narancsot szüretelni a naplementében van annyira jó, mint bármi más, amivel egy andalúz délutánt/estét eltölthetünk.

Aki tehát szereti saját maga leszedni a narancsát, annak mindenképpen érdemes ideköltözni. A házak olcsóbbak, mint Pesten, a bérleti díjak viszont drágábbak: az jár jól, aki vesz, és nem az, aki bérel. Minden más költség azonos vagy alacsonyabb. Fűtés nincs, a benzin nagyjából annyival kerül kevesebbe, amennyivel az áram többbe, vagyis összességében az energiára sem fogunk ráfizetni. Az étel, ha nem élünk nagy lábon, kifejezetten baráti árú. Ruhát mondjuk nem itt érdemes venni (ha már mindenképpen, akkor a fuengirolai piacon), de az andalúz tengerparti agglomerációban az öltözködés-kérdés – fogalmazzunk finoman – nincsen túllihegve. Ez nem Menton vagy Monaco, innen nem fognak kinézni, ha a szmokingod gombolása nem követi a legutolsó divatot. Másfelől meg nemhogy zakó, de vasalt ing sem volt rajtunk tizenöt hónapja.

A kapcsolattartás az óhazával egyszerű: van Wizz Air, Ryanair, meg vannak a különböző ár-összehasonlító oldalak, ahol, ha az ember egy kicsit előre gondolkodik, néha nevetséges áron lehet átszállásos jegyeket találni. Igaz, az átszállásra rámegy a nap, de közben utazunk, látunk valamit Frankfurtból vagy Bolognából, és lassan megszokjuk, hogy nem itt vagy ott vagyunk otthon, hanem (Európában) mindenhol: az a része a világnak, ahol komfortosan érezzük magunkat, erőteljesen kitágul.

Annak jó itt, aki nem akar semmit csinálni – semmi mást, mint amit lehet. Lehet horgászni, golfozni, meg úszni a tengerben, a törzsközönség nagyjából ezt a hármat váltogatja. A víz sekély, de bizonyos halfajok kijönnek a parthoz; szezononként mindig más és más. Fogják őket kiflicsücsökkel (!), óriás iszapgilisztával, sőt az úszós készség horgára akasztott rezgő-mozgó műhallal is, ezt az utóbbi módszert máshol még nem láttuk. Lehet síelni is. Igaz, 150 kilométert kell autózni hozzá a Sierráig, ott viszont, 3500 méteres magasságban, bőven van hó októbertől áprilisig. Százötven kilométer egy spanyolnak nem távolság: itt az van „messze”, ami legalább ezer kilométerre van tőlünk, mint Barcelona vagy Bilbao.

Viszont nem lehet például veszélyes állatokra vadászni, leszámítva az afrikai széllal érkező egzotikus szúnyogokat. És politizálni sem; nincs kivel. A spanyol belpolitika elvben a legizgalmasabb időszakát éli (van már kormány, de a szociknak úgy kellett összekalapozniuk a kormányprogramot támogató voksokat mindenféle regionálnacionalista szerveződésektől – összejött végül, de amnesztiát kellett adni érte cserébe a legutóbbi törvénytelen kiválási népszavazást szervező katalán vezetőknek, amivel a sajtó szerint a spanyol lakosság hét tizede nem ért egyet). Áll a bál, legalábbis Madridban, állítólag – merthogy az egész felfordulás Malagából nézve tökéletesen érdektelen, az biztosabb, mint az egyszereplős közbeszerzés végeredménye a felcsúti idegenforgalmi epicentrumban. Ez olyan hely, ahol tavaly a marokkóiak zavartalanul ünnepelhették a legelőkelőbb tengerparti bárban, hogy kiejtették a spanyolokat a focivébén – mondjuk nem csináltak túl nagy felhajtást, állt kint pár G-Merci marokkói zászlóval letakart motorházatétóval, meg éjfélkor felröppent néhány petárda, de egyebet miért csináltak volna? És kit zavart? Gondoljuk el ugyanezt hazai közegben: kijutnánk a világbajnokságra, meg a Fülöp-szigetek is, aztán a filippínók kiejtenék a magyarokat, és átmenetileg nálunk állomásozó nemzetársaik a győzelem éjszakájára kölcsönvennék a Duna-korzón a Marriott földszintjét, hogy megünnepeljék a fölöttünk aratott történelmi győzelmet. Sikerült elképzelni? Itt Malagában az ilyesmi simán megtörténhet, mint ahogy meg is történt. És nem arról van szó, hogy nem szeretik a hazájukat, vagy nem eléggé. Mindenféle hatalmas spanyol meg andalúz (piros-sárga-piros illetve zöld-fehérvörös) lobogók lobognak a házakon, és a malagai csapat meccseire még úgy is kimegy alkalmanként 20-25 ezer ember, hogy tavaly kiestek a másodosztályból. Ha keresnénk a bajt, biztosan elég lenne rosszat mondani a spanyolokról vagy Spanyolországról bárki itteni előtt, és rögtön megtapasztalnánk azt a régóta hiányolt szenvedélyt. De azon, hogy kinek kellene kormányt alakítania Madridban, vagy ki az, aki nem eléggé spanyol, ezek az emberek sosem fognak összeveszni.

Szóval az költözzön ide, akinek bejönnek az indulatmentes andalúz hétköznapiak. Eleinte furcsa lesz – magyarként mindenképpen –, de aztán egy idő múlva azt vesszük észre, hogy másképp ráncolódik az arcunk: az a kis keserű árok a bal szélről eltűnik, de gyűr helyette a mosoly két másikat jobb meg bal felől, és az arc után derűsebbre fordul a lélek is. Aki dúlni-fúlni, gyűlölködni, konspirálni akar, maradjon inkább otthon, mert ahhoz errefelé nem megfelelő a klíma. A két évszak közül most az őszen járunk, virágzó leanderekkel, 24-25 fokig fölkelő nappali hőmérséklettel, és olyan kék éggel, mintha egy begombázott giccsfestő pingálta volna fölénk. A kertekben érik a gránátalma, a datolyaszilva – utóbbi jellegzetes karácsonyi gyümölcs, az ünnepek után eltűnik a boltokból; hogy hova teszik, rejtély –, a citrom, meg a fentebb már megénekelte narancs. Még itt vannak a fecskék (vagy el se mennek innen soha, ezt ránézésre nehéz megállapítani, mindenesetre boldogan csivitelnek, és fáradhatatlanul loholnak a levegőben a legyek után). A tenger még mindig majdnem húszfokos, a fenyőfán szólnak a kabócák, és úgyszólván elképzelhetetlen, hogy pár hét múlva karácsony lesz, pedig már

újra kint állnak a muzsikáló fényangyalok a körforgalomban a pálmák alatt.

Ez ilyen hely: ennyit tud, de azt üzembiztosan. Nekünk pedig állandó tartózkodási engedélyünk van, ami ugyan a jövőre nézve nem jelent semmit, de annyit azért elárul: a spanyol állam, illetve az andalúz autonóm közösség a maga részéről nem bánja, hogy itt vagyunk.

Parászka Boróka

Vissza Luxemburghoz

Az ukrán fronton kivégzett katonának szobrot emeltek. A négyéves kislányt, akinek szeme láttára ölték meg az apját, anyját, szabadon engedte a Hamász. A gázai áldozatok között kiugróan magas a nők és a gyerekek magas aránya. Híreket olvasok 2023 végén. Egyértelműen háborús év. Pedig még eltartanám, eltagadnám ezt a tényt. Néha sikerül is félórányi békéket lopni, nem oda gondolni valahol, valamelyik frontra. De hát egyre több a front, és egyre kevesebb az a békés sziget, folt, ahol még az illúziókba menekülhetek.

Az idei év tulajdonképpen minden önmagunkba, békés szándékainkba és képességeinkbe vetett hitet elvett. Az Izraelben történt terrortámadás kiheverhetetlen, és nem csak azok miatt a traumák miatt feldolgozhatatlan, amelyeket a kegyetlenül furfangos gyilkosságok hagytak maguk után. Egészen eddig a támadásig volt valami – mára hamisnak bizonyult – biztonságérzet, hogy a társadalmi válságok bármilyen irracionális reakciókat váltanak is ki, bármilyen káoszt, bármilyen ösztönös viselkedést generálnak, azért sikerül mindezek mögött azonosítani a nagyon is kiszámítható folyamatokat, sikerül racionális válaszokat adni az észszerűtlenségekre. Végeredményben az ész győz, és ésszel győzünk, a moralitásnak is ez ad alapot, keretet. A moralitásunk pedig – szeretjük magunkról ezt gondolni – mégsem alku tárgya, ha valamihez ragaszkodunk, hát ehhez, az erkölchöz legalább ragaszkodunk. Mórikáljuk magunkat!

Mindebből nem sikerült semmit sem abszolválni. A terrortámadás után megindult a mindenoldali médiakampány, a verseny a még nagyobb áldozat szerepéért vagy a legsötétebb gonosz megnevezéséért. A világ két részre szakadt: „Izrael-pártiak” és „palesztinpártiak” néztek szembe egymással. Az eddig a szabadságjogok, emberi jogok térfelén állók – korábban őket nevezték baloldaliaknak, liberálisoknak, balliberálisoknak stb. – az iszlám- és muszlimellenes jobboldalon, szélsőjobboldalon találták magukat. A társadalmi méltányosság, a szociális igazságosság szószólói pedig a terroristákkal kerültek egy platformra. Kibogozhatatlan kuszaságnak tűnnek az új viszonyok. Pedig az összeomlás következetes. Végeredményben sem a szociális, sem az emberi jogok nem jelentenek semmit ebben a régi-új világrendben, és már mindezeknek a látszatát sem akarjuk (akarják) fenntartani.

Csoport- és osztályérdekekről a nacionalizmus, a vallási fundamentalizmus korában nem tudunk beszélni. Osztályszolidaritás sincs így tehát. Évek óta megy a „genderháború”: a társadalmi nemek elméleteinek tagadása, megszegyenyítése. Ki mondhatná ki tehát most elég hangosan, egyértelműen, hogy a legújabb kori háborúk, nem csak a most Izraelben és Gázában zajló háború, de már az ukrajnai is, sőt, az Európából alig látható, bár nem kevésbé véres mianmari háború is osztályharc a nők és gyermekek ellen. Az alávetettek, az ellenzékben lévők, a kizsákmányoltak, a marginalizáltak ellen zajló leszámolás. Ez zajlik társadalmakon és országokon belül, ez zajlik országok között is. Különböző formában, különböző indokkal és módon. A végeredmény ugyanaz: megerőszkolt, megcsönkített, kiéheztetett nők és gyerekek hullája kelt félelmet, és kényszerít engedelmességre, fegyelemre, lojalításra.

Ha ezt ma valaki, különösen a magyar sajtóban kimondja, akkor azonnal áldozathibáztatással, részrehajlással sőt részvétlenséggel vádolják. Általános az elvárás, hogy a pontosan kijelölt frontvonalak közé soroljunk be, válasszunk az etnonacionalista-vallási fundamentalista frontvonalak között, tegyünk hűségesküt.

Ma, amikor a „baloldal” szidalmazása – különösen magyar nyelvterületen – szinte kötelező feladat a társasági csevegésekben (ne nevezzük vitáknak, eszmecseréknek ezeket a felszínes, önpozicionáló szószaporításokat), be kell vallanunk valamit. A baloldal tényleg belebukott valamibe az elmúlt évtizedekben. Nem tudta megfogalmazni, érzékelhetővé, érthetővé tenni az osztálykülönbségek jelentőségét, az osztálykonfliktusok természetét. Dacára annak, hogy olyan jelentős életművek vállalkoztak erre, mint Vitányi Iváné vagy Tamás Gáspár Miklóse. Dacára annak, hogy a középgeneráció (Böröcz) vagy a fiatal generáció (Havas, Fáber, Gagyí stb.) rendkívüli következetességgel dolgozik ezen.

Az Izraelben és Gázában folyó háború úgy robbant be az életünkbe, és úgy robbantotta szét az életünk kereteit, hogy évek óta eltoltuk magunktól az ott folyó konfliktusokat, válságokat. Az Orbán-rezsim amúgy minden sajátosságot, önállóságot, innovációt nélkülöző koppintott nacionalizmusa és autokratizmusa lekötötte minden energiáinkat. Hiába a tengernyi erőfeszítés a saját rezsimünk megértésére, tulajdonképpen más sem zajlott, mint hogy az emberek a túlélésre, a kibekkelésre fordították az energiáikat. És közben észrevétlenül átvették az Orbán-rendszer logikáját, nyelvhasználatát, és alávetették magukat a hatalmi viszonyainak. Illeszkedés a tájba – akarva-akaratlan. Miközben a magyarországi osztálykonfliktusok valódi természete is rejtve maradt, nemhogy az izraeli.

Hogy akarnánk megérteni az izraeli–palesztin konfliktust, ha a magyarországi cigányellenességet sem sikerült? Ha az Orbán-rezsim által indított primitív „migránsellenes” kampányra sem született adekvát válasz. Évek óta tombol a magát Izrael és személyesen Netanjahu barátjának mondó országban az (Izraelből) importált antiszemita Soros-kampány, és azt váránk, hogy legyen erős válasz a legújabb háború által felkorbácsolt erős antiszemitizmusra? Azt váránk, hogy legyen, aki felismerje: a muszlim-

ellenes kampányok zöme is formáját, jellegét, logikáját, nyelvhasználatát tekintve tulajdonképpen dehumanizáló, a kollektív bűnösség rémképével riogató, velejéig antiszemita kampány. Folyamatosan a saját árnyékunkat kéne átugrani.

Hollandiában nyert a szélsőjobb 2023 végén. Bevándorlás-, unióellenes, bezárkózó, nacionalista, xenofób kampánnyal. Ez a jövő év előszele. Ez jön, és ennél még sokkal rosszabb, hacsak nem történik valami váratlan dolog a jövő évi EP-választások előtt. Azok a szélsőjobboldali szervezetek fognak tarolni, amelyek néhány évvel ezelőtt még az antiszemitizmussal mozgósítottak. Aztán észbe kaptak, a leghamarabb Le Pen pártja Franciaországban, és az antiszemitizmust átmaszkírozták, átkódolták. De a lényeg a társadalmi, kollektív leszámolás ígérete mint mozgósító elv megmaradt. Ki tudja, mikor lesz újabb fordulat? A muszlimellenesség mikor vedlik át megint valódi, zsigeri antiszemitizmussá? Mert át fog, azonnal átfog, amint erre igény, lehetőség, mód van. Amint a társadalmi erőviszonyok és érdekhálók szerint ez válik hasznossá, kifizetődővé.

Mit tud mindezzel kezdeni a baloldal? Az a baloldal, amely nem tudott az izraeli ellenzék mellé állni nemzetközi szinten? Nem tudta az utóbbi hetekben kifejezni a részvétét az izraeli áldozatok iránt? Nem tudta elmondani, hogy saját, baloldali, békepárti aktivistái váltak a Hamász első számú áldozatává? Hogy a baloldaliak véráldozata a terrortámadások alatt milyen jelentős volt. És azt sem tudta elmondani elég hatékonyan: hogyan esett a palesztin társadalom a Hamász csapdájába, hogyan vált a legnagyobb létszámú túszközösségé?

Most jövök rá, milyen árulkodó a szóhasználatom. A nacionalista-autokrata rezsimiek leegyszerűsítő narratívákkal manipulálnak. Így válik az Izraelben folyó háború „vallásháborúvá”, a „kultúránk, a civilizációnk elleni támadássá”. Szó szerint ugyanezeket a szófordulatokat használja az Orbán-rezsim minimum a 2015-ös menekültválság óta. És ezzel szemben kérem számon azt, hogy „miért nem mondtunk el” valamit? Miért nem magyarázott el valamit a baloldal? Miért nem állított ellennarratívát? Miért nem nyeri meg a leegyszerűsítési versenyt?

Nem a diszkurzív versenyt kell megnyerni, hanem a társadalomszervezést. Azt hiszem, ez ennek az évnek a tragikus tanulsága.

Egy, a túszul ejtett gyermekeiért küzdő izraeli apa kezdett egyszemélyes sztrájkba, demonstrációba az elmúlt hetekben. A túsok iránti szolidaritás helyét a bosszúvágy vette át – állítja. Sokkal több figyelmet fordítanak az emberek arra, hogyan torolják meg az izraeliek elrablását, mint azt, hogyan hozzák haza a foglyokat, hogyan segítsenek a kiszabadultaknak a traumák feldolgozásában, az újrakezdésben. Azt hiszem, ez az alaptörténet most. És innen, erről a nullpontról lehetne a baloldali újrakezdést elindítani. A szétesett, szervezetlen, irracionálissá váló társadalmakba visszahozni valamiféle észszerű döntés-, de főleg cselekvőképességet.

A szónoklási, a marketingversenyt, a kampánybajnokságot (mi baloldaliak) elvesztettük. És lehet, hogy nem is baj. Nem jó és nem is hasznos dolog manipulációs versenyszámokban győztesnek lenni. De ténylegesen odaállni

a bajba jutottak mellé, valódi segítséget nyújtani – az teljesítmény. A szó legkonkrétabb, a betevő falatra is vonatkozó értelmében segíteni – az valami olyasmi, amit ezek az autokráciák nem tudnak és nem is akarnak megcsinálni.

Háborúban élünk. Már azon a szintjén a háborúknak, amikor nem is rendítenek meg annyira a veszteségek, amikor rutinná válik a harctéri beszámolók követése. Ebbe a helyzetbe nem beleszokni, ezt a helyzetet nem elfogadni, de legfőképpen: ebben a helyzetben felismerni a körülöttünk lévő szükségleteit, és azokra a lehető leghatékonyabban reagálni. Ez most a feladat, és ez most a túlélési esély. Annak is, aki segítségre szorul, és annak is, aki segít. Az utóbbi lehetőséget kap a társadalmi együttműködések, a szolidaritás jelentőségének megértésére, mentesül a különböző szociopátiák, szerepzavarok terhéől.

Háborús év következik. Az ideai traumák bizonyára nem enyhülnek akkor sem, ha lesznek időszakos békék, tűzszünetek. Az egyre súlyosabb ész- és egyensúlyvesztésben stabilitást biztosítani, következetes pacifizmussal és humanizmussal jelen lenni: ez az a feladat, ami elől nem lehet kitérni. Nem lesz pihenés, nem lesz szünet. A huszadik század be nem váltott ígéretei, elszalasztott lehetőségei, a félbehagyott emancipáció szedi a sarcot. Szocializmus vagy barbárság. Visszatértünk ugyanoda. Nehéz ezt kimondani, amikor a barbárság ezernyi, véres arcába nézünk, és morzsányi szocializmust sem tudunk felmutatni vele szemben.

Végel László

Ábrándok az orosz medve karjaiban

December 17-én parlamenti és számos városban önkormányzati választások lesznek Szerbiában. Immár senki sem tudja észben tartani, hányadikról van szó, hiszen a rendes választásokat rendszerint követik a rendkívüliek. Vučić elnök ugyanis még a választások bejelentése előtt ha nem naponta, de legalább másnaponta lépett fel a nemzeti frekvenciával rendelkező tévéstúdiókban. A tévéműsorok szorgalmas nézői szerint 2023 novemberéig 244-szer szólt a nemzethez, az elkövetkező másfél hónapban azonban rekordot fog dönteni. Szinte naponta bejelenti majd, hogy Szerbiát nem lehet leállítani. Elpanaszolja, hogy naponta csupán másfél órát alszik, és tudatja a nézőkkel, hogy az ellenzék az életére tör, de nem az ő élete fontos, hanem a szerb nemzeté és Szerbia jövője. Utána következik a „dollárellenzék” pocskondiázása. Az ellenzék sem kegyes. Vučićot autokráciával, a maffiózókkal való kapcsolatokkal vádolja. Mindeközben az ellenzék is, a kormánypárt is arra figyelmeztet, hogy az ideai választások brutálisak lesznek, és természetesen az egyik a másikra hárítja a felelőséget a gromba hangnemért.

Ebben a hangulatban egyre többször hallok ismerőseim kijelentéseit: nem nézik többé a hírműsorokat a tévében. A választási kampány idején nem hajlandók hallgatni a gyűlöletbeszédet, a durva megbélyegzéseket. Én is tétovázok, tudom, csak az időmet vesztegetem, hiszen tisztában vagyok azzal, hogy nincs más választásom, mint az, amit az egyik pártönkívüli politológus javasolt: szavazzunk a legkevésbé rosszra. Sajnos, már évtizedek óta ezt teszem. Sosem hagytam el a szavazóhelyiséget tiszta lelkiismerettel. Még 2000-ben is, Milošević bukásakor így szavaztam, csakhogy akkor élt bennem némi önáltató remény. Előtte és utána azonban remény nélkül voksoltam a legkevésbé rosszra.

Nem véletlen, hogy a legdurvább választási kampány vár Szerbiára. A regnáló párt történetének válságos szakaszába lépett, válságban a gazdaság, a világhelyzet drámai. Továbbá a nagy európai gazdasági felvirágzás évtizede, az infláció Szerbiában is igen magas, érthető tehát, hogy Vučić pártjának népszerűsége csökkent. Az orosz–ukrán háború megingatta az óvatosan egyensúlyozó Szerbia semlegességi doktrínáját. Az eddigi szlogenek hitelüket veszítik. Az uralkodó párt mindeddig unos-untalan hangoztatta, hogy az EU-ba igyekszik, de jó viszonyt ápol Oroszországgal. Nem kíván NATO-tag lenni, de Oroszországgal szemben is távolságot tart. Ez a tömbösödéssel szemben távolságot tartó politika látszólag rímelt Tito elnemkötelezettségi politikájával, és érthető, hogy a tömegben megértésre talált. Van azonban egy alapvető különbség a titói doktrína és a jelenlegi tömbönkívüliség illúziója között. Tito nem csatlakozott egyik tömbhöz sem, habár szívesen látták volna Nyugaton az eretnek kommunistát, Keleten pedig a megtérőt, ő azonban a kettő között lavírozva több-kevesebb sikerrel őrizte Jugoszlávia szuverenitását.

A jelenlegi szerbiai politika azonban nem azt hangsúlyozza, hogy egyik tömbhöz sem akar tartozni, hanem azt, hogy mindkettőhöz, miközben (főleg Oroszország ukrajnai agressziója után) mindkét fél beadja a számlát. Egyszerre mindkettőt lehetetlen kiegyenlíteni. Dönteni kellene, csakhogy a megosztott, gazdaságilag még mindig gyenge Szerbiának erre nincs ereje. Az EU-ba való csatlakozás nyilván Koszovó elvesztését jelentené, az Oroszországgal kötendő feltétlen szövetség pedig gazdasági romhalmazt teremtené. Nem marad más hátra, mint az időhúzás, a kedvező világpolitikai helyzet kivárása, ami egy helyben toporgást szül. Szerbiában megállt az idő. Ezt érzékeli a választók tömege, ami ha nem tragikus, de baljós népszerűségvesztést jelent az uralkodó párt számára.

Vučić pártjának másik erodáló pontja Koszovó kérdése. Szerbiában Koszovó a legfontosabb kérdések egyike akkor is, ha nem kerül szóba. Koszovó státusának ügyében választásokat lehet veszíteni vagy nyerni. Vučićnak Koszovó kérdése legalább olyan fontos, mint Orbánnak a migránsokkal szembeni politika. Ez azért is megmagyarázhatatlan, mert Szerbiában nem akad párt, amely elismerné Koszovó függetlenségét. Ez nem csupán a pártokra vonatkozik, hanem az egyénekre is. Személyesen beszélgettem írókkal, akik négy szemközt elismerték, hogy Koszovó elveszett, de a médiumoknak adott nyilatkozataikban harciasan követelték Koszovó visszacsatolását. Elvben

tehát ez volna a nemzeti egység alapja, mégis a feloldhatatlan nemzeti konfliktus előidézője lett, nem csupán a hatalmi koalíción, hanem az ellenzéken belül is. A szélsőjobb ellenzéki pártok nemzetárulással vádolják az európai irányultságú ellenzéki tömböt és nem hajlandók vele semmiféle koalícióra lépni, s eközben tisztában vannak azzal, hogy külön-külön képtelenek a győzni. Mindeközben Vučić elnököt is nemzetárulással vádolják, mert elfogadta a Koszovó függetlenségéhez vezető francia–német tervezetet. Vučić viszont azt állítja, hogy a szélsőjobb a NATO-nak kíván hadat üzeni, ami Szerbia teljes összeroppanását idézné élő. Ő azonban a tárgyalások során semmilyen áron nem ismeri el Koszovó függetlenségét, a tárgyalásokat csupán Szerbia érdekében folytatja. Valóban, Vučić elnök ezt az EU-funkcionáriusok előtt is kimondja, ami azt jelenti, hogy a tárgyalások szükségszerűen zsákutcába torkollnak, amivel mindkét fél tisztában van, miközben az EU tisztségviselői naivan reménykednek, amikor egy-egy részletben megegyezés születik. Albin Kurti koszovói kormányfő szerint a megbékülés alapvető feltétele a független Koszovó elismerése, mindaddig a részkérdések nem érvényesek. Vučić elnök viszont a részkérdéseket helyezi előtérbe azzal a feltétellel, hogy Koszovó függetlensége szóba sem kerülhet. A tárgyalások tehát zsákutcában folynak, politikai vákuumot szülnek, amelyben erősödnek a szélsőséges erők, növekszik a politikai hisztéria és az irracionális megosztottság. A városi épületek falain egyre több falfirka jelenik meg, amely követeli a szerb hadsereg bevonulását Koszovóba, hogy megvédje az ottani üldözött szerbeket. Az időhúzó stratégia következménye pedig az uralkodó párt fokozatos népszerűségvesztése. Több mint két évtizedes tárgyalás után a tömeg valamiféle megoldásra vár. Mindez olyan zűrzavaros sakkjátszmára hasonlít, amelyben többé nem érvényesek a figurák lépéseinek szabályai.

Ebben a helyzetben Vučić találta fel magát legjobban, miután a Milošević-féle centrális erőter megteremtésével jelentős stratégiai előnyre tett szert. Milošević még a kilencvenes években a hazafiatlannak nevezett pártok kiszorítása érdekében igénybe vette a Vojislav Šešelj vezette szélsőjobb Szerb Radikális Párt szolgálatait, és Vojislav Šešeljt nyíltan a legjobb ellenzékinek nevezte. Ezzel nem csak a nyugati politikusokat figyelmeztette arra, hogy ha nem ő gyakorolja a hatalmat, akkor Šešelj ül be a bársonyszékbe. A taktika hatásosnak bizonyult a belpolitikában is. A bizonytalankodó szavazók inkább rá szavaztak, mint Šešeljre, hiszen azt nem remélték, hogy a „hazafiatlanok”, „a nemzetárulók” győzzenek. A választók többsége nem is reménykedett semmiféle változásban, hiszen a többség helyeselte Milošević durva Koszovó-politikáját a kilencvenes években, s kitarzott Milošević mellett mindaddig, amíg a NATO-légítámadások után nem győződött meg arról, hogy nem győztük le a NATO-t, és Milošević kivonult Koszovóból. Ugyanakkor a tömeg azt is méltányolta, hogy az ellenzék is ragaszkodik Koszovóhoz. Kiderült ugyanis, hogy a legelszántabb „europээр” (a később meggyilkolt) Zoran Đinđić sem volt hajlandó kompromisszumot kötni ebben a kérdésben.

Vučić ezúttal a bevált miloševići módszerrel indul a decemberben sorra kerülő választásokra. A másfél évvel ezelőtti választásokon 5 százalékról 3-ra csökkentette a választási küszöböt, aminek köszönhetően több szélsőjobb

pártocská bekerült a parlamentbe, ahol igen aktívak voltak, és sikeresen növelték a népszerűségüket. Megerősödtek, de nem annyira, hogy komolyabb esélyre tegyenek szert. Időközben viszont a baloldalinak nevezett pártok választási koalícióra léptek, és a belgrádi önkormányzati választásokon valamelyest növelték az esélyüket, de nehéz napok várnak rájuk, mert a kampány első napjaiban nemcsak a kormánypárt vette őket összetűz alá, hanem a szélsőjobb ellenzéki pártok is.

A választások első napjaiban az ellenzéken belüli küzdelem keményebb és durvább, mint a kormánypárt elleni viadal. A szélsőjobb ellenzék azzal vádolja az európai utat választó pártokat, hogy a választások után a Szerb Haladó Párttal lépnek koalícióra, ezért semmiképpen sem lépnek koalícióra a baloldallal, amely egyébként szintén ellenzi Koszovó függetlenségét.

Az elemzők szerint a zűrzavaros helyzetben a parlamenti választásokon egyedül Vučić pártja, a Szerb Haladó Párt kerül ki győztesen, akkor is, ha az ellenzékiek több parlamenti mandátumot szereznének. A jelenlegi helyzet tehát nem nyújt sok reményt az ellenzéknek, annak ellenére sem, hogy a jelenlegi vezető elit népszerűsége csökkent. A Szerb Haladó Párt tehát kitart az eddigi szlogenek mellett: az európai utat hirdeti, de az oroszokkal is ápolni fogja a baráti viszonyt, ezért nem vezet be az Oroszországot sújtó szankciókat. Hajlandó tárgyalni a francia–német megbékélési tervetről, de Koszovó elismerése szóba sem jöhet, tehát meg akar felelni az egymással ellentétes várakozásoknak. A jelenlegi közvélemény-kutatási adatok szerint ezekkel a jelszavakkal megnyerhetőek a választások, mert a szerbiai társadalom többsége sem döntötte el, hogy melyik út vezet ki abból a kátyúból, amit Milošević-től örökölt. Minden más végkifejlet csodával lenne határos, noha a választásokon néha csodák is történnek. A Szerb Haladó Párt győzelme azonban pirruszi győzelem lenne, hiszen a döntéseket nem lehet a végtelenségig prolongálni. Az optimisták szerint Vučić ezzel a győzelemmel legitimálni akarja azt a döntését, amely előkészíti jövődő vereségét. A pesszimisták szerint a választással Szerbia ezúttal sem dönt, hanem újabb végzetes haladékat nyer: Európáról álmodik, és az orosz medve karjaiban ébred fel.

Az emberiség képviselője*

A mai megemlékezés ötletét ifj. Bibó Istvánnak éppen csak két napja *Az aktuális Bibó István* szabadegyetemi kurzuson tartott előadása adja. Ő hívja fel, szerintem jó okkal, a közügyekben tájékozódni szerető hazai közönség figyelmét édesapja könyvméretű *A nemzetközi államközösség bénultsága a nemzetközi viták megoldásában* című, a felejtés kódébe burkolt, ritkán idézett munkájára, aktualitására.

A tanulmány (infarktussal súlyosbított, nehéz életrajzi körülmények között) 1965–1974 között íródott, és amint erre ifj. Bibó ugyancsak utalt, különös aktualitást kölcsönöz neki az Ukrajna elleni orosz agresszió. De nem csak az, a Bibó általa elemzett nemzetközi esettanulmányok helyszínein a Közel-Keleten, Cipruson, máig nem sikerült végleges, konfliktusmegszüntető megnyugtató békeművet alkotni a feleknek, illetve a nemzetközi államközösségnek.

Természetesen nem a nagy formátumú mű egészéről szeretnék beszélni – amely fejlődéstörténetét tekintve egy Ciprusról szóló rövid cikkből nőtt ki –, hisz ez lehetetlen, csupán pár fontos motívumáról.

Bibó egész életében ragaszkodott ahhoz, hogy a történelemnek van iránya, értelme. A történelem folyamatát a kora középkortól, társadalomszervezési elvek és valóság egymásra hatásaként foglalja össze a „*hatalom moralizálódása*” mint

program és az állam és a társadalom viszonyait leíró jelenség. Ez a folyamat az arisztotelészi tipizálástól a „politikai-etikai, normatív követelmények” megfogalmazásáig húzódó Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Montesquieu fejlődési íven ábrázolandó, amelyben kitüntetett szerep jut a kereszténységnek.

Az államközösség bénultsága tanulmány alapvetően ennek az eszmének alkalmazása a nemzetközi kapcsolatokra, jelesül a területi vitákra.

Bibó szerint az alkotmányos tanok fejlődésével ellentétben (a deklarációkon túl) kevés nyomát találni a morális igazolásnak a területi viták rendezésében. A nemzetközi jog *alkotmányának* alapját a nemzetközi szerződések kötelező jellege a *pacta sunt servanda* elve adja, de ha ezt „– Hans *Kelsen* nyomán – lényegében formális szabályként fogjuk fel, akkor alig tartalmaz mást, mint azt az – egyébként helytálló és fontos – megállapítást, hogy a nemzetközi jog jellegzetes jogszabályformája a nemzetközi szerződés; ha viszont – *Verdross*-szal egyetértve – a nemzetközi jog végső alapjait valamiféle erkölcsi közmeggyőződésben látjuk, akkor észre kell vennünk, hogy a nemzetközi államközösség számára alkotmányul egy ilyen formális szabály kevés.”¹

A monarchikus-feudális világban a hatalommal való visszaélés jelen-

* Elhangzott 2023. november 4-én Budapesten, Bibó István szobránál.

¹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, IV. Magvető Könyvkiadó, 1990, 307–308. o.

ségeit kedélyesen vagy rezignáltan fogták fel, míg ezzel szemben „a demokratizmus elsősorban a kormányzással szemben való *erkölcsi* igények megnövekedését jelenti”.²

A nemzetközi konfliktusok kezelésében az erkölcsi igazolás esetleges. A nagyhatalmak bécsi kongresszussal kezdődő „európai koncertjének” döntéseiben ritkán, például a belga függetlenség esetében felismerhető valamiféle morális igazolás, más esetekben viszont, például a balkáni válságok idején, inkább nem.

Bibó igénye ellenben az, hogy a nemzetközi konfliktusok rendezőelvei között szerepeljenek az alkotmánybíráskodás alapjául szolgáló morális jogok. Az általa igényelt nemzetközi politikai döntőbíráskodásnak mintája az alkotmánybíráskodás, amelynek „működésében kiküszöbölhetetlenül döntő jelentőségűek maradnak az alkotmány mögött álló végső alapelvek, népszuverenitás, emberi jogok, képviseleti rendszer, társadalmi és gazdasági rendszer stb. A nemzetközi politikai döntőbíráskodás távoli – ma még igen távoli – perspektívája az volna, hogy *nemzetközi alkotmánybíráskodássá* váljék.”³

Ezzel szerintem Bibó egy máig késő, a mostanihoz képest humanizált új világrend kontúrjait rajzolja meg.

Művét *reális utópiának* nevezi.

*

Elővenném a *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra* című művet. Azért, mert ez a szöveg a nagylegzetű *Nemzetközi bénultsággal* párhuzamosan készült, és szerintem a nagyobb mű szépirodalom felé is kacsintó műhelytanulmányának, módszeres értelmezésének is tekinthető.⁴ Műfaját tekintve élvezetes ukrónia. Bibó

Bibó István
Forrás: hvg.hu

értelmezésében az „U-chronia az u-tópia párja: nem létező helyek helyett nem létező időfolyamatok leírása”.⁵ Bibót gyakran minősítik illúziók rabjának, utópistának. Valójában, akárcsak az angol és a francia felvilágosodás nagy politikai gondolkodói, éppenséggel egy jobb és szelídebb történelem esélyeit kereste. Számára az impulzust Toynbee megjegyzése adta, mely szerint „ha az egyház alkotmányosítására irányuló 15. századi zsinati mozgalom győz – s kis híján győzött –, akkor a reformáció elmarad, és minden másképp lett volna”.

² Uo. 341. o.

³ Uo. 502. o.

⁴ Ezt bizonyítja: Levél Londonba, Révai Andrásához, uo. 239–263. o.

⁵ Uo. 247. o.

Nem csak másképpen, jobb ki-fejlettel is, állítja Bibó. Nem mese ezért, ha annak hangzik is. Hanem komoly játék. Szerelnek itt Locke és Montesquieu bíborosok, Rousseau apát, aztán később Zola püspök és Freud apát is. Egyházuk pedig el-jut oda, hogy a 19. századtól Európa uralkodóival szemben már a köztár-sasági államformát, valamint a szo-cialista eszméket is támogatja. Az Európa összes monarchiájából kitil-tott Karl Marx páter a vatikáni mú-zeum könyvtárában lel menedékre. Később működnek feminista apáca-rendek, egyháztagok lehetnek a dog-mahit nélküli hívők, valamint nem hívő keresztény szabadgondolkodók is. A 20. század második negyedé-ben Németországban mégis tragikus pogromok történnek, amelyeknek öt vagy hat zsidó áldozatuk is van. Az általános erkölcsi felháborodás szó-szólói felhívják a figyelmet, hogy sze-rencsétlenebb kimenet esetén akár öt- vagy hatmillió áldozat is lehetett volna.

A kapcsolatot mutatja, hogy né-hány helyen maga a *Nemzetközi bé-nultság* is kacérkodik az ukróniával: Például: „Tegyük fel tehát a kér-dést, vajon mi lett volna, ha az első világháború után Wilson győzi energiával, esetleg reális politikai kooperációba tud lépni az új szovjet-hatalommal, és keresztül tudja vinni az önrendelkezési elv komolyan kö-vetkezetes alkalmazását?... Ennek a legfeltűnőbb és a győzőket érthetően meghökkentő következménye az lett volna, hogy Németország az *akkor* minden jel szerint hozzá csatlakoz-ni óhajtó Ausztriával gyarapodott volna, ugyanakkor keleti határain a versailles-ihoz hasonló veszteséget szenvedett volna... Mindennek ered-

ményeképpen elmaradt volna, vagy sokkal enyhébb formájában jelent-kezett volna a nagy német hisztéria és a kis magyar hisztéria...”⁶

*

„Valaki az Értől indul el / S befut a szent, nagy Oceánba.”

Bibót a szabadságjogok radikális liberális híveként, kapitalizmuskritikus szocialistaként, keresztényként és őszinte hazafiként határozzuk meg. Miután a *Nemzetközi bénult-ságban* a világ minden államát érintő, a nemzetközi államközösség glo-bális problémáit tárgyalja, indokolt itt a hazafiság ügyére is kitérni. Bibó 1944-ben még nem meghatározást ad, hanem érzést deklarál és határo-kat jelöl ki arról, számára mi nem ré-sze a hazaszeretetnek: „*Minthogy ma általános szokás minden írásmű hát-só gondolatait s érdekeltségi hátterét kutatni, jobbnak látom, ha előre meg is adom az ehhez szükséges adatokat. E sorok írója magyar és hazáját for-rón szereti, de nem tudja azonosítani magát azokkal az uralmi igényekkel, melyeket egyes honfitársai a környező népekkel szemben támasztanak...*”⁷

A *Nemzetközi bénultságban* pedig három olyan ideológiát különböz-tet meg, melyek a *szabadságesszme érvényességében egyaránt részese-k*: ezek a *liberalizmus*, a *szocializmus* és a *patriotizmus*. Viszont a *nacio-nalizmust* fenntartja „a nemzettel kapcsolatos agresszív-uralmi ma-gatartások és ezek ideológiái vagy ideológiatöredékei mint deformációs termékek számára”.⁸

⁶ Uo. 432–433. o.

⁷ Bibó István: Az európai egyensúlyról és bé-kéről. In *Válogatott tanulmányok*, I. Magvető, 1986, 604. o.

⁸ Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, IV.

Ugyanitt a patriotizmust, ha ez itt is kevesebb definíciós kísérletnél, azal írja le, hogy sem annak, aki nagyon szereti apját-anyját, nem kell a 'familiarizmus' ideológiájához csatlakoznia, sem annak, aki a városáért buzog, nem kell az 'urbanizmus' ideológiáját vallania. „A patriotizmus ezért csak igen egyszerű szerkezetű, kevés *sajátos* »eszmei« elemet tartalmazó ideológiának mondható...”⁹

Azaz szerinte a hazaszeretet fogalmi keretekben kevésbé határozható meg.

Hozzáteszem, talán nem Bibó István ellenére, személyes megfigyelésemet, hogy példák igazolják, a hazaversek mennyivel erősebbek, mint az erről szóló regények, novellák. A hazaszeretet nem epikus, inkább lírai műfaj.

A hazaszeretet és az emberiség szolgálata biztosan nem zárják ki egymást. Hazádat szeretheted forrón, és keresheted az emberiség üdvét – ezt bizonyítja Bibó István életműve.

Magvető, 1990, 370–71. o.

⁹ Uo.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Okosságról és kiutakról

Jegyzetek Lázár Domokos írásához

96

Sok mindenben egyetértek Lázár Domokossal, egy elkötelezett demokrata okos írása.¹ Ezért érdemes néhány megfogalmazott érvével vitatkozni és néhány elhanyagolt szemponttal kiegészíteni. Célunk azonos, kivergődni az autokratikus állapotokból. Ebben a kiútkeresésben azonban érdemes a rendszer természetével tisztában lenni. Így tehát lehet, sőt kell is az elnevezésekkel bajlódni, a rezsimet azonosítani: tudni kell, mivel állunk szemben. De kétlem, hogy ez a nagy okosság lenne. Az új autokráciák nem okosságukkal tűnnek ki, ez nem jól írja le a lényegét. Nem elsősorban azért, mert a liberális demokrácia intézményi felületeinek használata régi trükk, bizonyos fókig a totális diktatúrák is éltek vele, hanem azért, mert demokratának hazudni, alkotmányos intézményekkel becsapni adja magát. Kézenfekvő hatalmi technika, könnyű út, alig kell más hozzá, mint jogásztechnika és hatalmi vágó. Egyik sem okosság, legfeljebb a szokásos szleng értelmében, amely a csalást így írja le: megoldjuk okosba'. A liberális demokrácia formáival kiépített illiberalizmus a modern autokráciák szokásos arzenálját használja, a lojalistákkal feltöltött intézményektől a propagandagépezeten át a civilek elleni háborúig nincs egy sem, amely ne egyszerű másolás lenne valame-

lyik piszkos és/vagy véres kezű diktatortól. Semmi eredetiség, unalmas középszer.

Az igazi kérdés tehát nem az, hogy mennyire okos a rezsिम eszközrendszere, hanem hogy ezt a csalást miért lehet oly könnyedén lenyomni a társadalmak és konkrétan a magyar társadalom torkán.

Tévedés volna azt gondolni, hogy ez az „okosság” feltétlenül puha is. A rezsिम erőszakhoz való viszonya pragmatikus: nyersebb, határozottabb erőszakra nincs szüksége a hatalom megtartásához. Más eszközök sokkal hatékonyabbak, az erőszak részben takarva marad, bár nem állítható, hogy ne lenne elég ahhoz, hogy akinek tartani kell tőle, az ne tudjon éppen eleget róla. Ezen az alapon működik a NER piacgazdasága az erőszakos cégfelvásárlásoktól az állami hatóságok felhasználásán át a revolvermédiáig. A puhaság taktikai, ameddig más jobban működik, erőszakra kis adagokban van szükség. Miért is kellene határozottabban fellépni az intézmények hadrendbe állításához, ha a belül levők maguktól csinálják. Milyen könnyedén vált áldozattá a kulturális tarolás egyik élharcosa, L. Simon László, akit hősnek kijáró módon ünnepelek volt beosztottjai. A rezsिम természetét tehát nem külsődleges jegyek definiálják, persze igaztalan lenne azt állítani, hogy az élet egyformán rossz a puha és a kemény diktatúrában. Ezt a Kádár-korszak kor-

¹ Kiút az „okosautokráciából” – első lépés: beidegződéseink kiidegelése. *Mozgó Világ*, 2023. szeptember.

társai bizonyára saját bőrükön tapasztalták. A fekete autó, a rendőri gumibot, a politikai gyilkosságok, az ellenzék bebörtönzése beégett a kollektív memóriába. Ahogy a relatív puhaság előnyei is. De a Kádár-rendszer lényege különbözött a többi kommunista diktatúrától?

A karakterisztikus fogalmak használata nem tévút, a zsarnokság az zsarnokság, ahol önkény uralkodik és nem jogállam, azt jó okkal lehet despotizmusnak nevezni. John Keane például pontos képet ad a modern nem demokratikus rendszerekről, amikor új despotizmusnak nevezi azokat.² A rezsim okosautokráciaként való azonosítása ugyanabban a hiányosságban szenved, mint a legtöbb definiálási kísérlet: nem elég informatív a válság természetét illetően. A választási autokráciától, az alkotmányos visszaélésen át az autokratikus legalizmusig e meghatározási kísérletek sokat tesznek hozzá az autokratikus jogrendszer működési sajátosságainak megértéséhez, de nem ragadják meg a demokrácia összeomlásának okait. A liberális demokrácia intézményeinek megcsúfolása, meggyalázása, kifordítása, kifosztása, átfestése, elfoglalása figyelemre méltó sajátossága a jelenkori autokráciák működésének. Ez a jellegadó sajátosság azonban semmit nem mond arról, hogy mi is van valójában válságban, miért lehet olyan könnyedén ezeket az intézményeket leépíteni. Hogyan fordíthatók az intézményes formák saját eredeti tartalmukkal szembe? Hogyan lehetséges, hogy vannak olyan jogvégzettek,

akik képesek elhinni, hogy tényleg lehetnek alkotmánybírák Orbán rendszerében? Sorba vehetnénk az összes közjogi pozíciót. Lázár Domokos azt írja, hogy ezek a rezsimek „kifinomultabb eszközökkel teszik magukat leválthatatlanná”, de nem az eszközök finomságfoka a lényeges, hanem hogy mi vezetett oda, hogy nincs szükség más eszközökre. Miért hajlamosak a társadalmak megszavazni az ilyen rendszereket, miért fogadják el? Miért kapnak erős és tartós választói felhatalmazást? Még olyan körülmények között is, amikor a nyugati tömegkultúra a liberális demokráciára jellemző értékeket közvetíti. Ezen a ponton érzékelhető leginkább a kritikai szemlélet szűkre szabása. A tömegkultúra demokráciát romboló hatását felfedezve lehetne közelebb jutni a tényleges bajokhoz. A nyugati életforma lehet a fogyasztói jólét szempontjából referencia, sőt a tömegkultúra a pluralizmus, liberális progresszió emancipatorikus értékeit is megjelenítheti, de ettől még a demokrácia működésének alapjait kezdi ki. Ez a kultúra az individuális fogyasztás leghatékonyabb közvetítője. Pusztán élvezővé, passzív alannyá teszi az állampolgárt, amire a legnagyobb szüksége van a despotikus hatalomnak. Könnyedén lehet megalázni írókat, színházakat, művészeket, amíg együtt lehet fényképezkedni a tömegkultúra silány arcaival. Akik nem túl sok pénzért még politikai véleményt is megfogalmaznak a vezérnek kedveskedve. És mivel ezt a silányságot elég sokan fogyasztják, még a nem kurzusmédia is teret ad véleményüknek. A népszerűség fontos tőke, nagyon valószínű, hogy a népszerű fiatal művész Azahriah

² John Keane: *The New Despotism*. Harvard University Press, 2020.

sikerének mérete még a nyugati-as kultúrát megvető kormányzati megmondóemberek száját is visszafogja. Jól el tudnak képzelni többstadionnyi rajongót. Amikor majd a FreeSZFE megtölt egy stadiont...

Az okosautokrácia koncepciója szerint az ilyen eszközrendszer képes elérni, hogy a hétköznapi életben ne érződjön, hogy a rendszer nem demokrácia. De alapvetően nem erről van szó, hanem arról, hogy a populizmusok képesek kihasználni, hogy a létező liberális demokrácia modellje nem alkalmas a hétköznapi élet válságainak megoldására. És ebben van mire támaszkodniuk. Sajnos az okosautokrácia értelmezési kísérlete sem lép ki a liberális intézményi logika kereteiből. Pedig éppen e keretrendszer strukturális alkalmatlanságának észlelése könnyítené meg a magyarhoz hasonló autokráciákból való kiút keresését.

Ami a megfogalmazott javaslatokat illeti, azok egy velejéig tisztességes demokrata reakciói, és többnyire jobb is lenne az élet megfogadásukkal. De éppen a fent jelzett koncepcionális hiányosság miatt kiegészítésekre szorulnak.

Azt írja Lázár Domokos a diktúra és a választások kapcsolatáról, hogy nem hiteles a választási autokrácia emlegetése, mert ha nem demokrácia, akkor nem lehet választásokon legyőzni. De ez így nem igaz. A modern autokráciák kényszerűen elviselik a minimális kockázatot, a választások esetleges elvesztését. A választási győzelem minimális esélyének fenntartása még nem definiálja át nem-autokráciává a rezsimet. Itt van mindjárt Lengyelország példája! Ugyanakkor az is a rendszer lényegéhez tartozik, hogy a válasz-

tások elvesztése sem vezet feltétlenül a hatalom elvesztéséhez.

Az Orbán-rendszert választások útján nem lehet leváltani – igaz kijelentés, de nem következik belőle, hogy a demokratikus ellenzéknek nem kell használni a választásokat. A baj inkább azzal van, ha a két vesztes választás között az ellenzék nem képes kialakítani a helyzetre szabott stratégiát. Közelébe sem kerülnek egy épkezláb társadalmi imaginációnak.

A „tessék közösséget építeni” felszólítás szép és igaz, csak hogy pusztán szólam marad tényleges és átfogó társadalmi vízió nélkül. Ebben az értelemben forradalmilag új paradigmára van szükség, de az ellenzéki erők vagy egyáltalán nem rendelkeznek semmilyen programmal, vagy csak az újabb kudarcokhoz vezető intézményi rekonstrukcióról álmodoznak. Sokkal tovább lehetne jutni egy jó teória, koncepcionális munka révén is, amelyben tisztázni kellene a társadalmi válság okait. Akkor lehetne közösségekről beszélni, ha szembenéztünk a közösségvesztés mélyebb okaival. És azok kezelésére lehetne eszközöket ajánlani. Ezek elsősorban nem a liberális alkotmányosság eszközei lennének, azok szükséges, de elégtelen feltételek. Csakhogy éppen a despotizmus szokásos eszköze a humán tudományok következetes csonkítása, lásd „kocsmapulót támasztó bölcsészek”. De a neoliberais hatékonyság-hisztii is rombolja a szellem működési esélyeit.

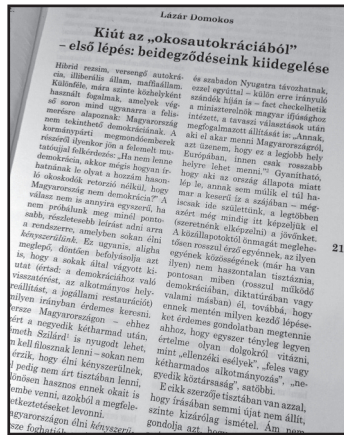
Az írásból úgy tűnik, annak ellenére, hogy helyesen figyelmeztet a rezsime szavazóit lenéző intellektuális gőg veszélyeire, mégis társadalmi változók mentén azonosíthatónak véli a

rezsim szavazóit. Pedig a populizmus és az új barbarizmus, kis Grófo ide, Nagy Feró oda, alig köthető jól körülírható társadalmi csoportokhoz, keresztülmetszi a társadalmat. A jelenkori liberális kapitalizmus a magasan képzett, mobil városi elitől eltekintve mindenkit vesztesévé tett, és a kiábrándulást kihasználó politikai erők szavazói bázisának potenciális tagjává. Nem kell szeretni a szolgalelkű tömegkultúrát, fanyalogni is lehet szeretni a vezért. Érzékelve, hogy milyen ügyesen (okosan?) használja a lenézett társadalmi csoportokat, akik ilyet fogyasztanak.

A kultúra populista használatát, amely a magyar autokrácia szembeötlő sajátossága is, a magasan képzett elitel szembeni nyelvezetre épül. A jelenkori populizmus számára a kulturális elit az ellenség, nem a gazdasági. A disznóvágást, a pálinkát és a pacalt sikeresen lehet szembefordítani a multikulturális pluralizmussal, toleranciával, ökológiai érzékenységgel és végső soron a kozmopolita (értsd: univerzális) magaskultúra értékeivel, mert azok a tanult liberális elit játékszerei. Ez a progresszív elit az ellenség, a populista autokrácia ideológiai fegyvertára velük szemben élesedik. Mert könnyen azonosítható azokkal, akik felelősek a hétköznapi élet megannyi bizonytalanságáért.

Ezért nem érdekes semmilyen korrupt gazdagodás, az oligarchizálódás nem jó ellenzéki hívószó, nem tőlük kell félni, hanem azoktól, akiket a rezsim ellenségként mutat be. Ameddig nem tudjuk azonosítani a biztonság elvesztésének valódi okait, védtelenek maradunk a populista szlogendömping és ellenséggyártás hatékonyságával szemben.

Végül az értelmiség árulásáról. Én magam is többször írtam a Mozgó Világban annak fontosságáról, hogy miként kezeljük a kollaborációt, áruást és szakmai prostitúciót. Ezekben az írásokban finomabb distinkciókat javasoltam annál, mint amit Lázár Domokos állít. Azt írja ugyanis, hogy kétséges azon szakemberek morális intaktsága, akik „közvetlenül vesznek részt az autokrácia fenntartásában”. De hiszen egy alkotmánybíró, egy miniszter és egy minisztériumi beosztott, alkalmazott között óriási a szakadék. A hatalom és hatalomgyakorlás természetét alaposabban kell ahhoz tanulmányozni, hogy e morális különbségtevéseket megalapozhassuk. Létezik azonban egy másik felelőség is, amit, tudom, mindketten magunkénak tudunk: a társadalomtudós és közéleti okoskodó felelőssége a helyzet mélyebb okainak megértésében.

„Alkotó munka vár tehetségemre”*

A hozzávetőlegesen negyven évig létezett magyarországi szocializmus közkeletűen reformnak, ezúttal újratervezésnek nevezett elképzeléseivel foglalkozik új könyvében Rainer M. János. Mindjárt indokolt leszögezni, a filozófiai, szociológiai, közgazdasági ihletésű szövegeket és társadalmi közegüket egyaránt értőn és mélyen szántón elemzi.

A könyv *Bevezetése* tisztázza, hogy a szocialista rendszer kifejezést a szerző itt a Magyarországon is megvalósult berendezkedéssel azonosítja. Ahogy fogalmaz, az egyetlen „formát is öltött” rendszert tekinti szocializmusnak, nem mellékesen azért, mert a berendezkedés önmegnevezése is ez volt. A szocialistának nevezett országokban meghonosított rendszerek – mint az köztudott – az Oroszországban, majd a Szovjetunióban, Sztálin időszakában megszilárdult szisztéma alapvonásait vették át. Rainer így szándékosan nem foglalkozik azzal, hogy valamilyen normához képest „igazi” volt-e ez a változat, a megnevezés szempontjából ugyanis nincs jelentősége annak, hogy ez a létező szocializmus hogyan viszonyult a teoretikusok elképzeléseihez, a kapitalizmuskritikák alapján körvonalazódott reményekhez, hogy ugyanis megteremthető az a társadalmi formáció, amely meghaladja a kapitalizmus nyilvánvaló bajait, felszámolja a nagy társadalmi

különbségeket, a kizsákmányolást, röviden az igazságtalanságokat, ugyanakkor létrehozza az emberhez méltó életkörülményeket, kielégíti az anyagi igényeket, ennek feltételeként biztosítja a gazdaság hatékony működését.

Természetesen a szocialista teória az újratervezők nézetei szempontjából már nem mellőzhető, hiszen, mint a könyvből is kitűnik, az elképzelések kiindulópontja számos esetben éppen a létező rendszer és a legitimációs hivatkozásként gyakran emlegetett klasszikusok műveiből kiolvasható nézetek közötti távolság volt.

Rainer archetípusnak nevezi a berendezkedés meghatározó jegyeit mutató eredeti szisztémát, amely sok részletelemében módosult ugyan, de legfőbb jellemzői – kezdve a rendszer politikai meghatározottságán, folytatva a kommunista párt deklarált vezető, az állammal összefonódott szerepével, a pluralizmus kizárásával, általában a szabadságjogok radikális korlátozásával, a termelőeszközök lényegében teljes állami jellegű tulajdonával, a dominánsan bürokratikus gazdasági koordinációval stb. – az idők során érdemben nem változtak.

A szerző újratervezésnek a rendszer korrekciójára irányuló értelmiségi törekvéseket nevezi, nem foglalkozik tehát a politikai hatalom gyakorlóinak módosítási szándékaival. A magyarországi elképzelésekre fókuszál, legfeljebb alkalmi

* Idézet Bereményi Géza, Cseh Tamás, Másik János Presszó című 1977-es dalából, amelynek szövegét közli Rainer M. János könyve is.

kitekintéssel a hasonló berendezkedésű országokban felmerülő analóg törekvésekre. Az ifjabb nemzedékek számára érdemes világossá tenni: a könyv címeként is használt kifejezése, *Újratervezés* a szerző utólagos konstrukciója, nyilvánvalóan a GPS-rendszer útvonal-korrekciójára utaló metafora, amennyiben a szocializmus változatlan céljaihoz vezető út módosítása a téma. Apró megjegyzés, hogy az ötlet jópofa, ugyanakkor nem nagyon érdemes elmélyedni a hasonló és hasonlított analógiáiban, hiszen a GPS objektív helyzetmeghatározása és az arra épülő mechanikusan újratervezett útvonal aligha hasonlít a műben leírt újratervezésekhez.

Indokolt számontartani, hogy éles határvonal választja el a szocialista rendszer módosítási elképzeléseit az önmeghatározásuk szerint esetleg szintén szocialistának nevezett, de más szisztéma megvalósítására irányuló szándékoktól. A határvonalat egzakt szempontok jelölik ki, mint például, hogy a berendezkedés hogyan viszonyul a szabadságjogokhoz, vagy milyen teret enged a magántulajdonnak, más néven a kapitalizmusnak, illetve a piaci koordinációnak. Ugyanakkor a rendszer néhány alappillért tekintett eleme az idők során kiiktathatónak bizonyult, így például a tervutasítások rendszere pótolható lett más bürokratikus megoldással, sőt napjainkban Ázsiában a piaci koordináció, a tőkésosztály is helyet kaphatott.

Bár újratervezésen a szerző a szocialista rendszeren belüli változtatási elképzeléseket érti, a könyv elején és végén vizsgált szövegek túlterjeszkednek e kereten. *Ötlebtörze, 1945* cím alatt elsőként azokat a szocialis-

ta teóriákat tárgyalja Rainer, amelyek a kommunista hatalomátvétel előtt elvben rendelkezésre álltak. Az egymástól is eltérő tartalmú és kidolgozottságú elképzelések – mint a szociáldemokrata, a keresztényszocialista, Jászi Oszkáré (liberális szocialistaként), Németh Lászlóé (a népi mozgalomhoz kötve), valamint Veres Péteré és Bibó Istváné – közös vonása, hogy társadalmi céljaik alapján szocialistának nevezhetőek, vagy annak is nevezték magukat, ugyanakkor egyértelműen elutasították a kapitalista berendezkedést és a szovjet szisztémát is. Hogy társadalmi méretben ezek mennyiben bizonyultak volna működőképesnek, nem tárgya a könyvnek, hiszen a szerző különben a feltételezések vidékére kalandozna. A könyvben utolsóként elemzett, a nyolcvanas évek második felében keletkezett szövegek részben vagy egészében szintén nem illeszthetők a szocialista rendszer javítására törekvő elképzelésekbe, bár formálisan többnyire nem léptek túl a rendszeren, de tartalmuk alapján igen.

A kapitalizmust és a szovjet típusú rendszereket egyaránt meghaladni kívánó, harmadikutasnak nevezhető elképzeléseknek és a következő évtizedek korrekciós szándékú újratervezéseinek fontos közös ismérve volt, hogy egyaránt abból indultak ki: a világ bajainak nagy része akarati úton felszámolható, létrehozható egy harmonikusan működő berendezkedés. A hatvanas évek társadalmi változtatási elképzeléseinek szóhasználatával egy ilyen rendszer egyszerre képes az optimalizálás (a gazdasági racionalitás) és a humanizálás szempontjainak megfelelni. Nem mellékes, hogy a kommunista

hatalomkiszajátítás utáni újratervezők hosszú ideig az archetípusra épülő szisztémán belül látták ezt megvalósíthatónak. Az újratervezés evolutív jellegű fejlődést mutatott, amennyiben az újratervezők a rendszer javító szándékú korrekciójától az idő múlásával a tapasztalatok, megszerzett ismeretek révén eljutottak a szisztéma megváltoztathatatlanak tetsző, ugyanakkor a szükségesnek tartott változtatásokat akadályozó korlátainak felismeréséig.

Ebben az összefüggésben a könyv sokak számára talán meglepő része az, amelynek a szerző a *Teljes újratervezés 1956-ban* címet adta. Ebből kitűnik, hogy a társadalom jelentős része ekkor még hitt a szocialista rendszer fontos jellegzetességeiben. Bár a politikai törekvések, a többpártrendszerrel, a nemzeti függetlenség követelésével, jóval túlléptek a rendszer keretein, ugyanez nem mondható el a társadalmi, gazdasági szisztémáról. „Azt kell feltételeznünk – írja Rainer a források alapján –, hogy a forradalmi program legradikálisabb változata [...] nemcsak az állami tulajdont, hanem az állam gazdaságirányító szerepét is fenntartotta volna, illetve azt valódi társadalmi tulajdonnal, a dolgozói kollektív csoporttulajdonával párosította volna.” Ehhez érdemes hozzátenni, hogy az utóbbi, érdemi, nemzetgazdasági méretre érvényes kidolgozottság hiányában inkább kívánságként jelent meg, miközben a hajlam az öngazgatás spontán lokális megszervezésére máskor és máshol is megmutatkozott, amikor a központi hatalom összeomlott, Magyarországon például 1945-ben is.

A szerző külön fejezetben tárgyalja

a társadalmi, egy másikban a gazdasági mechanizmus újratervezését, előbbiben a hatvanas években született elképzeléseket, utóbbiban az ötvenes évektől a rendszerváltásig megjelenőket. A kettő között, szintén külön részben vizsgálja az 1968 utáni, kritikai fordulatnak nevezett változást, értve ezen a politikai fejlemények nyomán az újratervezői gondolkodás fokozatos távolodását a rendszer alapjaitól. A nyilván didaktikai megfontolású tagolást a szerző tartalmi érveléssel is alátámasztja, nevezetesen azzal, hogy szemben a filozófus és szociológus újratervezők jelentős részének a társadalmi berendezkedést érintő elképzeléseivel, amelyek formálisan az intellektuális élet keretein belül maradtak, legfeljebb csak néhány politikai határt vettek figyelembe, a gazdasági reformerek „mindig legalább félig (de inkább egészen) a Politikai Bizottságnak, vagy az általa kinevezett reformbizottságnak beszéltek”.

Az elképzelésekből a hatalom birtokosai valamit felhasználtak – mondja Rainer összefoglalóan –, de a reformok egészében nem kellettek nekik. Hogy az elutasításban mennyi része volt a hatalom féltésének, mennyi a saját maguk által is jelentős részben elhitt dogmák sérthetlenségének vagy a szovjet rosszallás feltételezésének, nem tárgyai a műnek.

Rainer végső összegzésként felteszi az indokolt kérdést: mi végre? – mármint mi marad a szocialista rendszer korrekciójára szánt újratervezésből? „Az a szocialista rendszer, amit újratervezői meg akartak változtatni, ma halott és senki nem akarja feltámasztani” – írja, vagyis adódik a következtetés, ennyiben a

jobbá, hatékonyabbá tételére irányuló javaslatok praktikusán aligha használhatók. Ettől függetlenül a szocialista gondolat, ha ezen a társadalmi igazságosság követelményét és a közösség iránti igényt értjük, érvényben maradt – állapítja meg. De a könyvből az is kitetszik, az újratervezés önmagában, mint intellektuális fejlődéstörténet is érdekes, amennyiben az újratervezők nagy része a szocialista, kommunista hitől, ismeretelméleti úton, fokozatosan jutott el más rendszer sajátkénti elfogadásáig.

Más megközelítésben is lehet mérleget készíteni. A változások ma divatos kifejezéssel kétszer is újrateztették az újratervezést, a szocialista rendszer reformelképzeléseit. Először a rendszer bukása teremtett új keretet, amelyben az előző bekezdésben leírtak szerint utólag praktikusán értelmetlennek lehetett látni a szocializmus reparálásának próbálkozásait. Ezzel szemben ideig-óráig élt a hit, hogy a magyar módosítások a többi korábbi szocialista országhoz képest fogékonyabbá tették a hazai közönséget a piaci rendszer befogadására. Ez az illúzió gyorsan elpárologott. Ugyancsak ideig-óráig létezett az az interpretáció is, miszerint a Kádár-korszak folyamatos reformjai idővel elvezettek volna a jó szocializmushoz, a rendszerváltás ezt a szerves fejlődést akadályozta meg, vezette az országot a rossz kapitalizmus irányába.

A második újrateztést Kína és más délkelet-ázsiai szocialista országok gazdasági felemelkedése teremtette. Kiderült, hogy a kommunista párt hatalma, a szocializmus legtöbb alappillérének megőrzése összeegyeztethető a piaci rendszerrel. Ehhez persze kellett annak elfogadása, hogy a rendszernek nem meghatározó eleme a tőkésosztály felszámolása, nem állami privilégium a termelőeszközök tulajdona. A hazai gazdasági újratervezők, ismerve a hatalmon lévők félelmeit, a szocialista rendszer utolsó pillanatáig tabunak tekintették ilyesmi felvetését. Elvben persze rendelkezésre álltak a szükséges ismeretek, nemcsak a piaci mechanizmus működési feltételeit illetően, de a látzólag távoli modellek is, hiszen az olasz fasizmusban, a náci Németországban is összebékíthető volt a politika dominálta pártállami rendszer a kapitalizmussal és a modern katonai diktatúrák alatt is működött a piaci mechanizmus. A történetek ismeretében csak a kérdést érdemes feltenni: mi lett volna, ha az európai szocialista országok vezetői is meglépi azt a változtatást, amit a kínaiak megtettek?

Rainer M. János: Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században. Budapest, 2023, Osiris Kiadó. 286 oldal, 4480 forint.

Noel-díjat Bognárnak!

Nádas *Rémtörténetek* című legutóbbi könyvének 2022. májusi megjelenése óta szerintem a *Minél kevesebb karácsonyt* a legemlékezetesebb kortárs magyar prózakötet. A négy verseskönyve révén eladdig költőnek ismert Bognár Péter *Hajózni kell, élni nem kell* című, 2022 januárjában megjelent első regényével prózaíróként is bemutatkozott, az új könyv pedig a legjobb kortárs írók társaságában biztosít helyet szerzőjének. (Ennek az írásnak a címe a regény cselekményének idejére, a karácsonyra utal: a Noel keresztnevet eredetileg az ezen a napon, Jézus születésnapján – *dies natalis*: ebből *naal*, *nael*, majd *noel* – világra jött fiúknak adták.)

Ezeknek a hónapról hónapra megjelenő recenzióknak az olvasói olykor úgy érezhetik, hogy a kritikus tulajdonképpen helyettük olvasta el a könyvet, és nekik az adott művel már nem muszáj – annak minden méltánylandó erénye ellenére sem – személyesen megismerkedniük. Hadd tegyem rögtön egyértelművé: most nem ez a helyzet. A *Minél kevesebb karácsonyt* átgondolt, összetett, ihletett, ugyanakkor aprólékos gondossággal kivitelezett könyv, amelytől még az önfeledtség képze sem idegen, ha nem is tematikus vagy tartalmi, hanem poétikai, vagyis művészetcsinálási értelemben. És még humoros is, ami ugyancsak nem egészen derűt jelent, bár nem is valamiféle fekete humort, igaz, ebben a könyvben valahogy mintha mindig

sötét lenne, ami nem csoda, hiszen a cselekmény az év legsötétebb időszakában játszódik, akkor, amikor a legrövidebbek a nappalok.

Itt ülök, magam előtt a könyvvel, és zavarban vagyok. És ennek a zavarbanak nem az az oka, ami Bognár korábbi kötetei, például különös verseskötetei – a titokzatos büntényről szóló (*Bulvár*) vagy az „étertestszubsztanciák”-ként azonosított, sajátos magyar lényegre rezgő hullámstruktúrákról írt (*A rodológia rövid története*), illetve egy kisiskolásnak tulajdonított, különös versgyűjtemény (*A fényes rend*) – olvasván könnyen elfoghatta az embert: hogy nem minden ízében érti a rafinált konstrukciót, vagy hogy nehezen tudja szavakba önteni, mi is hat rá a kétségtelennek tűnő kiválóság érzésével.

Zavarom abból származik, hogy legszívesebben csak részleteket ragadnék ki a könyvből, hogy lelkesen, helyenként szinte hitetlenkedve mutogassam: ez is lehetséges. Mert azt hiszem, Bognár könyvét – azzal az anglicizmussal szólva, amely mostanában az elhasznáaltságig divatos lett, de itt mégis találónak érzem – nem láttam jönni. Van Esterháznak egy fontos interjúja, idestova tizenöt éve beszélgetett egy dán íróval, Majse Aymo-Boottal. „Új egyszerűség” – ezzel a kifejezéssel írta le azt a tendenciát, amit tapasztalt, mondván: „ez (...) most divatos, nem is volna ellenemre.” Amiből kiérett, hogy a maga részéről azért szívvel-

lélekkel nem is helyesli. Közvetlenül ezután a művészi komplexitásról beszélt: „mostanában az a szó, hogy komplex, ijesztő. Azt a szót, hogy bonyolult, például nem szabad használni fülszövegben. Ha egy könyvről azt mondjuk, hogy bonyolult, nem veszi meg senki. Pedig szerintem a művészet per definitionem bonyolult, komplex. Mivel komplex módon beszél az életünkről (...). Bonyolult módon. Lehet egyszerűen is beszélni. A nagy művészetben ez is megvan. Hogy nemcsak bonyolult, hanem egyszerű is.”

Bognár új regénye, akárcsak az előző, egyfelől zökkenőmentesen olvasható krimiként is, amelynek elsődleges elbeszélője a *Hajózni kell, élni nem kell*ben megismert polgárőr, akit a fejezetek élén található kis behúzó szövegek így neveznek: „Ok-táv, a függetlenített magánéb”. A szöveg stílusa a főszereplő-elbeszélő személyének megfelelően egyszerű, helyenként egészen a parodisztikusságig hivatalos. A regény a cím nélküli bevezetőt és az *Epilógust* nem számítva negyvenhat, átlagosan négy-öt oldalas fejezetből áll, ezek közül a második például így kezdődik: „A fiúról mindezek után a következőket tartom szükségesnek előrebocsátani.” Egy kutyáról pedig, két oldallal feljebb ezt olvashatjuk: „fajtáját tekintve szamojédnak nevezett állat”.

Az összesen négy tagot számláló falusi polgárórság vezetője emellett elmélkedésre is hajlamos, továbbá mindenre van egy jó kis idézete kedvenc – illetve az is lehet, hogy egyetlen – olvasmányából, Plutarkhosz szinte életvezetési kézikönyvként forgatott *Párhuzamos életrajzaiból*, olykor pedig az antik szerzőhöz ha-

sonlóan maga is maximákban fejezi ki magát. Az eltűnt kutya előkerülésének esélyeit latolgatva például így biztatja az ebtulajdonost: „Semmi se állandó ezen a világon”, majd rögtön hozzáteszi: „így hát bizakodnunk kell (...), ha az is igaz, persze, hogy Nikiasz sohasem hagyta figyelmen kívül a jó sok tudományát, míg Crassus semmibe se vette, mégis mindketten odavesztek.”

Ahogy azt Bognártól már megszokhattuk, a *Minél kevesebb karácsonyt* hangulatában is van valami bizonytalan rossz érzést keltő, unheimlich mozzanat. Ez Kafkával talán két szálon, Bodor Ádám novellisztikáján és Krasznahorkai korai regényein át is összeköti a könyvet, amely mindemellett használ a mágikus realizmusból ismerős eszközöket is, bár Bognár szemléletét inkább nevezném józan irrealizmusnak. A regény egy pontján például arról értesülünk, hogy „a közfoglalkoztatottak botokat ragadtak, és verni kezdték az ökröt meg a két bárányt meg a szamarat, és Máriát meg Józsefet meg a kisdedet felakasztották a hivatal hátsó udvarán a fára”. A morbid leírás azt takarja, hogy az egy év raktározás után ismét használatba vett betlehem figuráit a felállításuk előtt kiporolták.

Ebben a regényben is feltűnnek a faluban különös szerzetek, mindjárt ott van „Jamamoto Hakushi Ferenc úr”. A japán vezető- és magyar keresztnevet viselő szereplő hátterét aztán logikusan megmagyarázza a származása: „Az idősebb Jamamoto annak idején állítólag az esztergomi Suzuki gyár magas beosztású alkalmazottja volt, mert a gumibroncsok tervezését és gyártását felügyelte. Édesanyja szintén a gyárban dolgo-

zott, ha csak számvitelesként is”. De az illető személye akkor is furcsa: a „tetoválásokkal telepingált, jobb fülében hat-nyolc ezüstkarrikával magát felszerelni helyesnek érző” fiatalember védőnői állásra pályázik, és hiába ajánlanak fel neki egyéb, például közterület-rendezési vagy karbantartási feladatokat, a falu már csak más jelentkező híján is kénytelen alkalmazni.

És erre is van józan magyarázat: Jamamoto Hakushi Londonban épp szociális téren szerzett szakmai tapasztalatokat: „az angol főváros védőnői szolgálatánál ő nem csak »health visitor« volt, hanem »keynote speaker« is”. Úgyszólván tehát természetes, ha visszautasítja a képzettségétől idegen pontyörzési feladatot is, bár az előző regényben oly várva várt hal felügyelete – a kapitális állat mintha *Az ellenállás melankóliája* bálnájának lenne nem annyira rendszertanilag, mint inkább az őt körülvevő sajátos aura révén közeli rokona – amúgy is az elbeszélő szívügye. És persze önmagában egy (mármint egy bizonyos) hal őrzése sem szurreális gondolat: egy-egy nagyobbra nőtt jószág eszmei értéke milliós is lehet. Megtörtént, hogy egy ilyen ponty kifogása után két különböző víz mellett is készítek büszke horgászok fényképeket, és éppen az ezeken a képeken megfigyelhető sajátos pikkelyrajzolat-rendellenesség alapján mutatta ki a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, hogy a példányt illegálisan telepítették át a Tisza-tóból egy bányatóba.

De az ilyesmi önmagában még marhaskodás is lehetne. Bognár azonban biztos kézzel és valóságteremtő erővel illeszti egymás mellé az

elbeszélés sokféle színű vagy sokszor csupán a szürke más-más árnyalataiban irizáló, intarziászerű elemeit. A könyvben feltűnnek a falusi sufnik olyan Mad Maxei is, mint a „Gaszner nevű polgártárs”, aki egy hajnalom „a ház sarkára szerelt, mozgásérzékelővel ellátott reflektor” fényénél „nagy ügyel-bajjal kivonszolt a garázsából egy betonkeverőt (...), majd eltűnt a sufniban, és egy gázpalackkal tért vissza, amelyre disznópörzsölő pisztoly volt kötve, és aztán beindította a gépet, és meggyújtotta a pörzsölőt, és a lánggal hevítetni kezdte a dobot, mint aki rosszat álmodott, és attól, amit látott, esztét vesztette és meghibbant.”

Ennek is megvan a józan magyarázata: mint a presszóban kiderült, „Gaszner úr olvasásra adta fejét”, és újonnan szerzett tudását a gyakorlatba ültetve át „újabbán megpörköli a szóját az állatnak, mert ilyen módon kíván javítani a takarmány emészthetőségén, és mert így kívánja csökkenteni azoknak az összetevőknek az arányát, amelyek gátolják a hasznos anyagok felszívódását”.

A regényben a karácsony nem kellemes ünnep, az ugrándozó „férfitagokat” vagy villogva maga alá csináló szamarat ábrázoló idétlen kerti dekorációk fényénél inkább csak még világosabban látszik az hétköznapi sivárság, amelynek szinte rohamszerű manifesztációja a főhős plázabeli vásárlási ámokfutása a rénszarvasnak öltözött bömbölő emberek és a „tetovált, vikingszerű és szakállas” kuncaftokon dolgozó, ugyanolyan megjelenésű borbélyok örült világában. Másrészt viszont az ünnep eredeti, szakrális jelentésével nyilván összefügg, hogy egy fi-

úval kapcsolatban a cselekmény egy pontján az elbeszélőben az ártatlan áldozat fogalma merül fel.

A precíz környezetrajz előterében a könyv cselekménye állatok megkínzása és megölése, pontosabban az ebben az ügyben folytatott polgárőrségi nyomozás körül bonyolódik, de akad a háttérben más rejtély is, és az elbeszélő családi életét, illetve ennek hiányát is megismerhetjük. A könyv elején megjelennek az előző regényből már ismerős kvadosok is, akik aztán eltűnnek a szemünk elől, de amikor az olvasónak már – a szálát elvarratlan érezve – épp hiányozni kezdenek, ismét találkozunk velük.

Érdekes, hogy a róluk szóló fejezet élén olvasható rövid, dőlt betűs összefoglalásban ez olvasható: „megismerjük a kvadosokat, és egy hal párzó mozdulatokkal ingerel egy szitakötőt”. Ezeket a mondatokat egyébként érdemes talán előszövegnek nevezni, mert nem igazán összefoglalásokról van szó, néhol egyenesen félrevezetőek – az előbb idézett inkább csak megtévesztő –, olykor pedig mellékes körülményeket emelnek ki. Egyes esetekben nem is regény fő cselekményéhez kapcsolódnak, hanem a könyv írásának elbeszélő körülményeit taglalják.

Ez annál is inkább lehetséges, mert az író avatarja, a *Hajózni kell, élni nem kell*hez hasonlóan ebben a könyvben is feltűnik. „Bognár úr” a cselekménynek most nem olyan tevékeny résztvevője, mint a korábbi könyvben volt, ezúttal viszont a családi kisvilág ábrázolásán túl fergeteges kultúrpolitikai szatírárt kapunk. „Balog Minus bácsit”, a család barátját az író remek dramaturgiai érzék-

ről téve tanúbizonyságot először nem az elbeszélésben, hanem csupán a tízenhatodik rész előszövegében hozza szóba (a fejezetben magában tehát nem szerepel), és csak később lép színre, amikor is megtudjuk, hogy a „Minus” a miniszter becézése, és hogy „a jóságos öreg (...)” pastorsága (ref., lelki) mellett a második s a harmadik kormányokban emberi minusterségig vitte magát.” A figurában nem nehéz felismerni a reálisan létező Balog Zoltánt, de a valódi és regényfigurák tükröztetésének itt nincs vége. Feltűnik egy L. Simon nevű „fiatal componista tehetség” is, majd Minus bácsi „valami Békést” hoz oda pártfogoltjához – a polgárőr elbeszélő fölötti elbeszélőhöz, „Bognár úr”-hoz –, „Mártont vagy Lászlót, majd egy Lánczit meg egy három nevű Szabó Józsefet vagy Dávidot vagy Istvánt, s egy Schmidtet talán, Erzsébetet vagy Máriát”.

Minus bácsi szorgalmazza, hogy „Bognár úr” művészként lépjen kapcsolatba a kormányzati tényezőkkal: kérjen, és adatik neki. Az író látogatása az „Erő Központ”-ban aztán rendkívül érdekesen alakul. A könyv minden eddigi vad fantazmája nyers naturalizmusnak tűnik az ott játszódó jelenetek mellett. Egy „titkár leány (...) kicsiny platina targoncát tölt be, s azon egy gyufás skatulyánál nem nagyobb, de annál mívesebb, talán ródium, talán ruténium, talán irídium ötvözet szelencét, (...) és abból egy egészen aprócska férfi ugrott elő, vékonyka golf ütővel a kezében”. Az lilliputi figura ekkor elkezd szopni a fiatal titkárnő mellét, és erre biztatja a vendégét is: „kiengedte s -köpte egy pillanatra a bimbót, és öklöcskéivel megsorozta kettőször-háromszor, mint a box-

labdát, hogy csak úgy csattogott ide-oda, és szólított, minden ceremonia s minden formáság nélkül, hogy ha akarok, s oda tudok nyomakodni melléje, szopjam csak meg »a másik dodit« *nyugodtan, s egyek, amíg van, ne kéresselem magam*”. *Vendéglátója Bognár urat a dodi után* „valami alapítványi egyetemi felügyelői bizottsági (vagy milyen)” poszttal is megkínálja, de az író csak egy kis független nyugalmat kér a magas közjogi méltóságtól.

A függetlenséget árnyalja, hogy Minus bácsi később észrevételezi, hogy a regényben korábban feltűnő sirály, amelynek történetesen „zacskó akadt a lábára, és úgy lobbogott a szürkületben, mint egy fehér zászló”, a közelebbi meghatározásra igazán nem szoruló, oly konokul követelt tűzszünetnek és békének nem igazán alkalmas szimbóluma, jobb volna mondjuk egy kerecsensólyom, és zacskó helyett a fehér zászlót is szimbolizálhatná valami megfelelőbb tárgy.

Nem tudom, ezekből a kiragadott idézetekből mennyire világos, de a Bognár által néhány oldalon felrajzolt politikai szatírához hasonló utoljára szerintem Esterházy Kis Magyar Pornográfiájában lehetett olvasni, az ábrázolás átgondoltsága, szellemessége és ironiája pedig vetekszik *A tanú* című filmével. Ezeknek a betétszövegeknek egyébként már a nyelve is figyelemre méltó: a maga archaikus, parasztkorok esz-közeivel talán olyan stílust imitál, amely nemcsak egy felvilágosodás előtti, hanem a felvilágosodást tagadó kultúrának is anyanyelve lehetne.

Konrád *A látogatójáról* írt tanulmánya utolsó előtti bekezdését Bojtár Endre így zárta, az akkor ti-

zenhatodik évében járó Kádár-rendszerre utalva: „A kérdés, ami az én oldalamat fúrja, így hangzik: ki röhögi ki mindezt.” Hét-nyolc évvel később, már Esterházy ismertében, a kiröhögés alapfeltételeit így definiálta: „Kinevetni csak azt tudjuk, amit tökéletesen megértettünk, átláttuk szerkezetét, a magunkévá tettük oly módon, hogy nincs többé hatalma felettünk (...). Nagy tér kell hozzá. A világirodalom jelentékeny „humoros” könyvei – Gulliver, A kis herceg, Švejk – mind hatalmas távolságokban mozgatják hőseiket és az olvasót. A regényíró első számú feladata ezért olyan teret teremteni, melybe beleférnek szereplők, kitalált történetek, vagyis a hagyományos értelemben vett epikus fikció, de belefér mindaz a tudás, élettapasztalat is, amit az író a magáévá tett mint férj, apa, matematikus, labdarúgó, ember. Irodalmat és életet kell egybeilleszteni úgy, hogy a varratok tartsanak. A realista próza kánonjának felbomlása óta ez a regényírás alapkérdése.”

Az új egyszerűség realista prózákánonjának formálódása közepette Bognár Péter megteremtette ezt a teret, és érvényes választ adott a regényírásnak erre az alapkérdésre. A kötet szerkesztője halálpontosan ráérezett erre, amikor az első nagy európai regény, a *Pantagruel* világképére oly jellemző fogalommal kezdte a fülszöveget: „Karneváli forgatagban”.

Bognár Péter: Minél kevesebb karácsonyt. Budapest, 2023, Magvető. 280 oldal. 4499 forint.

Maszek népirtók

Ha valakikre áll a Marxnak tulajdonított mondás – „nem tudják, de teszik” –, akkor a népirtók azok. A népirtásokhoz népek kellenek, elkövetők és áldozatok. Történhetett volna másképp is, hiszen az emberiség egy és azonos genetikai örökséget nemzedékről nemzedékre továbbadó faj, melyen belül a különbségek biológiailag jelentéktelenek. Ha hihetünk a Bibliának, a baj akkor történt, amikor az eredetileg egy nyelven beszélő emberek elhatározták, hogy tornyot építenek, hogy a tetejére érve elérhessék a teremtőjüket. Az Úr azonban, mint tudjuk, megakadályozta ezt a vállalkozást, összezavarta a torony építőinek nyelvét, s ami még fontosabb, megfosztotta őket attól, hogy nevet szerezzenek, melynek hiányában sokféle néven neveztetve a földön szétszéledve idegenként estek egymásnak.

Az egymás ellen forduló népek mereven kettéosztott világban éltek, ahol csak barátok és ellenségek voltak. Az ellenségeknek nem irgalmaztak, sorsuk a kiirtás volt, melyet sokszor nem indokolt más, csak az, hogy mások voltak az isteneik, a szokásaik, a szavaik. A másság által kiváltott népirtó gyűlölet azonban sokszor csak lapulevél volt, ami mögött a másik csoport földjei, házai, vagyontárgyai megszerzésére irányuló mohóság, önzés, gátlástalan szerzési vágy lapult.

A holokauszt előtt nem volt szó, mely ezt az emberek által ősidők

óta úzótt gyakorlatot jelölte volna. Raphael Larkin, az ambiciózus, Lengyelországban született zsidó jogász érte el szívós munkával, hogy az ENSZ 1948. december 9-én elfogadta a népirtás büntetvények megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményt, melyet ugyan a tagállamok készségesen elfogadtak, de az elfogadás után a népirtás éppoly zavartalanul folyt tovább, mint előtte.

A francia és az angol gyarmatosítók megérkezése előtt Észak-Amerikában sok nép élt, ezek mindegyikének külön neve, külön nyelve volt. Senki sem volt közülük, aki indiánnak nevezte volna magát, hiszen az „indián” nevet Kolumbusz Kristóf találta ki jelölésükre, aki a kontinens felfedezésekor tévesen azt hitte, hogy Indiába érkezik.

Nincsenek pontos adatok arra, hogy hányan éltek Észak-Amerikában a gyarmatosítók megérkezése előtt, de az bizonyosra vehető, hogy a gyarmati időkben az őslakosok száma jelentősen csökkent. A csökkenés első számú oka a gyarmatosítók földéhsége volt, de legalább akkora szerepet játszottak a létszám csökkenésében a gyarmatosítók által behurcolt járványok. Az első népszámlálás az Egyesült Államokban még 600 000 bennszülöttet talált. Ez a szám száz év múlva a felére zuhant. A maradék indiánok rezervátumokba szorultak, ahol mindmáig élnek.

Az idősebb olvasók talán még emlékeznek a „maszek” szóra, me-

lyet a csodálatos konferansz, Kellér Dezső alkotott a mély szocializmus idején a „magán” és a “szektor” szavakból, elindítva ezzel a piaci erőnek teret engedő Új Gazdasági Mechanizmust.

Martin Scorsese megtörtént eseményeken alapuló filmje a múlt század 20-as éveiben, John Calvin Coolidge elnöksége idején játszódik, amikor az amerikai indiánok ellen lezajlott nagyüzemi népirítás lényegében már lezárult, s helyette maradt a kisüzemi, maszek népirítás. A filmben látható, kizárólag az osage törzs tagjai ellen elkövetett gyilkosságok célpontjai ugyan mind indiánok, de a kiirtó igyekezet csak azok ellen irányult, akik földjei mélyén olaj rejtett. A törzs nincstelen tagjai nyugodtan alhattak. A New York olasz negyedében született veterán rendező, Martin Scorsese világszerte sikeres filmjében a gyilkosok kisipari módszerekkel gyilkolják áldozataikat, akik halálát előre megtervezett baleset, mérgezés, merénylet okozza.

A nem túl bonyolult történetet Scorsese három és fél órányi időtartamban adja elő, ami látszólag hosszú, de a rendező a két fő szerepet alakító színész kiválasztásával gondoskodott arról, hogy a néző figyelme egy percre se lankadjon. Miközben menetrendszerűen történnek a gyilkosságok, s közeleg az áhított perc, amikor az összes olajat rejtő föld egy kézbe kerül, Robert De Niro és Leonardo DiCaprio megunhatatlan magánszámain látjuk, melyek a történet kiszámíthatóságával ellentétben mindig képesek meglepetést okozni. A két színész arca a szótlán kommunikáció enciklopédiája. Fej- és testtartásuk,

szemük villanásai, kényszerű mosolygásuk, gesztikulálásuk, de még a járásuk is kifejezi a két ember közötti eredendő különbséget, mely egyben kapcsolatuk garanciája is.

Robert De Niro a Király, a környék mindenható keresztapája, az ő terve a földek megszerzése a tulajdonos osage törzstagok kiirtása révén. Sokféle arca van. Ha kell, szeretetre méltó patrónusa a törzsnek, de ugyanő a kitervelője a kegyetlen sorozatgyilkosságoknak. Elképesztő magabiztosság árad belőle, hazudik, mint a vízfolyás, beszélgetőpartnerei hisznek neki. De csak azok, akik a belső körhöz tartoznak. Az FBI ügynökeire már nem hat csábereje.

Leonardo DiCaprio fiatal korában a fiúszépségre érzékeny nő és férfiak ideálja volt. A *Titanic* szívdöglesztő szépfiújából időközben nagy színész lett. De Niro partnereként a szemünk előtt válik lelki nyomorékká, aki alapjában véve nem romlott, de nem tud szabadulni a világháború borzalmainak emlékeitől. Arcáról lerí a butaság és a Királynak való megfelelni akarás, amit utóbb fájdalomra vált át, amikor elválni kényszerül őszintén szeretett bennszülött feleségétől, aki földtulajdonosként szintén egyike a halálra ítélteknek.

Mivel a film megtörtént eseményekre alapoz, nem a hollywoodi recept íratta a forgatókönyvírókkal a film végét, melyben győz az igazság. Lily Gladstone játssza nagyszerűen Mollit, a gazdag, ám halálra szánt örökös nő szerepét, akit a Király mesterkedései folytán feleségül vesz a DiCaprio által alakított Ernest Burkhart. Mollit veszi a bátorságot, és felmegy Washing-

tonba, találkozik Coolidge elnökkel, aki utasítja az FBI frissen kinevezett igazgatóját, John Edgar Hoovert, hogy göngyölítse fel az ügyet. Az ügynökök a filmben éppúgy sikerrel járnak, mint a valóságban. A Király megbukik, börtönbe kerül, csakúgy, mint hipnotizált bűnös spanja, Ernest. Győz az igazság, a maradék bennszülöttek birtokában marad a föld, a szimpatikus osage törzs prosperálni fog.

Nem véletlen, hogy az Amerikai Egyesült Államokban született meg az „igazságos világ” elmélete, mely szerint úgy vagyunk beállítva, hogy keressük a morálisan igazolt helyzeteket, higgyünk abban, hogy a jó elnyeri a maga jutalmát és a rossz a méltó büntetését. A film maximálisan kiszolgálja ezt a lelki igényt, népszerűségének a két ragyogó színész alakításán túl valószínűleg ez az oka. Mi, magyarok is azt állítjuk, hogy „ki mint vet, úgy arat”, s mondjuk, hogy „a hazug embert előbb utoléri, mint a sánta kutyát”, de alapjában véve nem hiszünk abban, hogy a világ igazságos. Túl sok trauma, megpróbáltatás történt és történik velünk ahhoz, hogy higgyünk a Gondviselésben, mely a keresztény amerikai fehér középosztály központi hite volt egykor.

Szemmel látható, hogy ez a Coolidge korában szilárd hit mára megingott Amerikában. A legújabb kori történelmi események felébresztették az amerikaiakat az igazságos világ álmából. Nemrég láthattuk Christopher Nolan film-

jét az atombomba létrehozásában kulcsszerepet betöltő Oppenheimerről, aki a két ledobott atombomba pusztítása által kiváltott sokkból soha nem tért magához. Az USA történelme a második világháborút követően telis-tele van az elemi igazságérzetet megcsúfoló eseményekkel, melyek sora a 21. században sem ért véget. A színes bőrű amerikai polgárokkal szemben megnyilvánuló rendőri igazságtalanságok okozta felháborodás szülte a Fekete Élet Számít mozgalmat, a hatalmi helyzetüket a filmiparban a nők sérelmére kihasználó férfiak megbüntetésére futótűzként terjed a Me Too kampány. Ma még nem tudni, hova vezet a múlt jelenben maradt igazságtalanságainak eltörlésére irányuló „cancel culture”, melyek jegyében betiltanak, átírnak irodalmi műveket, eltávolítanak szobrokat, megrendszabályozzák a nyilvános beszédet.

Scorsese csodálatos filmje azt bizonyítja, hogy a rendező-forgatókönyvíró jól megérezte, hogy ha az igazságos világ álma szét is foszlott, az amerikaiakban megmaradt a vágy, hogy a rossz a pokolra, a jó a mennybe jusson.

Megfajított virágok. Amerikai dráma, 206 perc, 2023. Rendező: **Martin Scorsese**. Író: **David Grann**. Forgatókönyv: **Martin Scorsese, Eric Roth**. Operatőr: **Rodrigo Prieto**. Szerelők: **Robert De Niro, Leonardo DiCaprio, Lily Gladstone**.

Adrian zenéi

Szép és termékeny gondolat, hogy a művészeti ágak kommunikálnak egymással, hogy zene reflektál elbeszélésre, irodalmi mű fűzi történetmesélésének szövetébe egy kép vagy szobor leírásának aranyszálát – de azért hajlamosak vagyunk úgy hinni, hogy ez nem minden korban volt így, és valójában csak a romantika, a 19. század kezdte el ilyen szép családiásan összekutyulni a dolgokat. A barokk és a klasszika fegyelmezettebb volt, többnyire (mert kivételek azért e korokban is akadtak) külön fiókban tárolta a nem összetartozó dolgokat. Vagy éppen az a lényeg, hogy mégiscsak minden összetartozik, és ez mindig is így volt? Az ilyen kérdések feltevésekor szokás a régi görögöket emlegetni, hiszen (ha már kutyulásról esett szó) rendszerint náluk van a kutya elásva. Ami tehát őket illeti, náluk a kilenc múzsa között csak három akad, aki mindössze egy-egy területért felel, a többi csupa márványszoborrá dermedt antik humanerőforrás-miniszter, aki többféle tevékenységet is felügyel. Vajon ez nem azt sugallja, hogy már a régi görögök szerint is minden minden-nel összefügg? A romantikusok alighanem csak fölvtették az organikus gondolkodás fonálát, amelyet elődeik sok évszázaddal korábban ejtettek el.

Az utóbbi évtizedekben nemcsak a fesztiválok szaporodtak meg világszerte, de mindinkább magától értődővé vált a követelmény: egy

fesztiválon nem elég, ha a művek „csak úgy” követik egymást, még akkor sem, ha mindez a legjobb előadásban történik. Koncepció kell, az pedig lehetőleg legyen egyedi és különleges, olyan, amilyen a fesztivált megkülönbözteti a többitől, és alkalmas arra, hogy védjegyévé váljon. A Zeneakadémia évente ismétlődő Kamara.hu fesztiváljának *van* ilyen koncepciója. A két művészeti vezető, *Simon Izabella* és *Várjon Dénes* immár kilencedik éve minden alkalommal egy-egy irodalmi művet állít a középpontba, a koncerteken pedig a nemzetközi előadógárda csupa olyan muzsikát szólaltat meg, amely elhelyezhető a zongoraművész házaspár által kiválasztott irodalmi alkotás (novelláskötet, regény, tanulmány) asszociációs terében, így vagy úgy kapcsolható hozzá. Az első évben, 2015-ben Ljudmila Ulickaja *Elsők és utolsók* című elbeszéléskötete volt a műsorválogatás ihletője, a másodikban Klaus Mann önéletrajzi műve, a *Fordulópont*. 2017 novemberében Thomas Mann zenei utalásokban gazdag regényére, *A varázshegy*re esett a művészeti vezetők választása, a negyedik év műsora 2018-ban Hesse *Üveggyöngyjátéka* köré szerveződött. *Utas és holdvilág*: az ötödik év meghozta az első magyar szerzőt, Szerb Antalt. 2020 koncertjei Saint-Exupéry és *A kis herceg* jegyében teltek, 2021 zenei választásai *Az eltűnt idő nyomában*, Proust regényfolyama köré rendeződtek.

Végül az eddigi legutolsó esztendő, 2022 koncertprogramjai Virginia Woolf nagyesszéjéhez, a *Saját szobához* fűztek zenei kommentárokat.

Akik 2017-ben meghallgatták azokat a műveket, amelyek a *Varázshegy* gondolatvilágához kapcsolódva kerültek az akkori fesztivál műsorára, alighanem megfogalmazták magukban a prognózist: Simon Izabellának és Várjon Dénesnek előbb-utóbb a *Doktor Faustus* utcájába is be kell sétálnia, hiszen ha a *Varázshegy* gazdag a zenei utalásokban, a *Doktor Faustus* alighanem a világirodalom egyik legzeneibb regénye, zeneszerző főhőssel, seregnyi zenei elemzéssel és fejtegetéssel, imaginárius zeneművek leírásával és Arnold Schönberg zeneszerzői metódusa, a dodekafónia felhasználásával. Utóbbi a Schönbergkör (ily módon „árulóvá” lett) tagja, Theodor Wiesengrund-Adorno ismertette meg Thomas Mann-nal, aki ős-posztmodernként sok és sokféle szellemi javat „tulajdonított el” (ő maga fogalmazott így) a *Doktor Faustus* írása közben. Az amúgy is igen sebezhető és pályája során sok támadást-mellőztetést elszenvedett (ezért aztán enyhén paranoiás) Schönberg, aki úgy gondolta, hogy „dr. Mann úr” (ahogy egy levélben szólította) illetéktelenül és önkényesen használta fel szellemi tulajdonát, emiatt egy időre kínos viszályba is keveredett az (egyébként, mint tudjuk, sok mindenben valóban gátlástalan) íróval. A *Doktor Faustus* számos lehetőséget kínál egy olyan fesztiválnak, amely a műsorára tűzött zenéket a regény gazdag összefüggésrendszerének hálózatában kívánja elhelyezni.

2023. november 16-án este, az idei

Kamara.hu nyitókoncertjén Simon Izabella és Várjon Dénes szokásuk szerint kiállt a közönség elé, hogy szóbeli bevezetővel kezdje a programot, s egyenként végighaladva az első hangverseny műsorszámain, mindegyik műről elmondja, hogyan kapcsolódik a *Doktor Faustus* motívumaihoz, fogalomkészletéhez, gondolatvilágához, a benne exponált problémákhoz. Mondandójukból kitűnt, hogy mint eddig is minden évben, a kiválasztott zenék között akad, amely nyílegyenesen talál a regény közepébe, de akad olyan is, amely csak távolról, laza szálon kapcsolódik Thomas Mann alkotásához. A közönség azt is megállapíthatta, hogy ez így van rendjén, nem kell minden darabnak szoros szellemi kapcsolatban állnia a koncertsorozat gondolati centrumával, szerencsés a sokféleségből származó laza szerkezet, amely színessé teszi a zenei kínálatot és megóvjá a fesztivál műsorát a nemkívánatos didaxistól.

Nyitószámként olyan mű hangzott fel, amely a *Doktor Faustus* teológiai szálához (és a regényben sokszor megjelenő archaizmus jelenségköréhez) kapcsolható. Josquin des Prez *In principio erat verbum* – Kezdetben vala az ige – című motettája eredeti alakjában vokális kompozíció, ezúttal azonban egy kiváló svájci vonósnégyes, a *Merel Quartet* (*Mary Ellen Woodside, Edouard Mätzener, Alessandro D'Amico, Rafael Rosenfeld*) előadásában hangzott fel. A produkcióban az előadásmód tisztasága, egyszerűsége, az érzelmeket tudatosan kikapcsoló fegyelem és a régi zenéhez illő, vibrátómentes vonóshangzás keltett rokonszenvet. *Rost Andrea*

tőle talán kevésbé megszokott szerepben lépett pódiumra: az inspirálóan és atmoszférateremtő erővel zongorázó Simon Izabella társaságában az opera-énekesnő két korai Ligeti-dalciklust szólaltatott meg. A *Három Weöres-dal* és az *Öt Aranydal* (amelyek közül az utolsóban az ördöggel találkozunk, amint éppen elviszi a fináncot) erőteljes karakterizálással, markáns eszközökkel, szuggesztíven kelt életre az énekesnő orgánumán.

A két dalciklus között elhangzott négy zongoratóétel – Kurtág György *Játékok* című gyűjteményének III. kötetéből a *Csendes beszélgetés az ördöggel*, Liszt Ferenc *Hangnem nélküli bagatellje*, szintén Liszttől a *Mefisztó-polka* és végül Ligeti zongoraetűdjeinek sorából a *bűvészinás* – mind a diabolikus fogalmának megidézéseként illeszkedett a műsorba. *Csalog Gábor* érzékeny és intellektuális zongorázásának nagy erénye volt, hogy a szellemi rokonságra rámutatva közel hozta egymáshoz egyrészt Kurtág és Liszt, másrészt Liszt és Ligeti világát.

Remek ötlet volt a második rész élén Hugo Wolf hat Goethe-dalát megszólaltatni, hiszen az élete végén elboruló elméjű Wolf Nietzsche mellett Leverkühn alakjának egyik modellje volt Thomas Mann számára, Goethe pedig aligha hiányozhatott a nyitókoncetról, hiszen Thomas Mann előtt ő volt a Faust-téma legnagyobb világirodalmi rangú feldolgozója. A zongoraszólamban Simon Izabella ismét remekelt, a dalokat megszólaltató nagyszerű német bariton, *Johannes Held* személyében pedig olyan művész lépett elénk, aki valamilyen titokzatos képesség birtokában belülről, sze-

mélyisége mélyéből varázsolja felszínre a dalok leglényegét anélkül, hogy akár vokálisan, akár a néha kissé szögletes előadói gesztusokban tetten érhetnénk, miben is áll kivételes előadói teljesítményének lényege. Egy biztos: a Wolfra oly jellemző attitűd, a pátosz és az irónia, sőt néha a gúny keverésének sajátos hangulati vegyülékére tökéletes érzékkel talált rá Johannes Held.

Ha a második rész élén a német bariton pódiumra lépése a korábbiak lelkesítő színvonalához képest is emelkedés kezdetét jelentette, akkor ez az emelkedés a záró szám, a Leverkühn által különösen nagyra becsült és igen fontosnak tartott Mendelssohn *c-moll zongoratriójá*nak megszólaltatásakor teljesedett be minden tekintetben. („*Ezt a zeneszerzőt Adrian általában gyakran magasztalta*” – olvassuk a *Doktor Faustus*ban Mendelssohnról.) Várjon Dénes zongorázása, valamint a hegedű- és a csellósólamban hozzá csatlakozó *Antje Weithaas* és *Steven Isserlis* játéka a kamarazene tökéletes egységében forrt össze, megadva a virtuozitásnak is, ami jár, minde nekfelett azonban a zene érzelmi és indulati tartalmaira, a lírai és drámai mozzanatok váltakozására, az átszellemültségre összpontosítva. A finálé hatalmas energiájú és pátoszú, magasba emelkedő végkifejlete indokoltan eredményezett spontán módon kitörő ovációt a közönség részéről.

Kamara.hu. A Zeneakadémia kamarazenei fesztiválja – nyitókoncert. Zeneakadémia, Solti-terem, 2023. november 16.

Ki lesz a bálapa?

De hol a farsang? – kérdezte egy kicsit morcos idős hölgy a férjétől Tatabányán, a *Farsang* délutáni nyugdíjas bérletes előadásának szünetében. Meglehet, kérdezett egyebet is, amikor nem hallottam őket. Például azt, hogy egyáltalán hol vagyunk. Mi a színhelye ennek a darabnak? (Mivel nem látszott a színpadképen, hogy egy borbélyüzlet, és hátha az első mondatok *fodorászat* vagy *borotvázás* szavát elmulasztotta meghallani vagy megérteni a néző.) Vagy azt, hogy ki az a Mitza és ki az a Didina? Vagy: Danis Lídiának akkor melyik férfiszerelő a szeretője? Ilyesmik. Támadt itt ugyanis némi diszkrépancia aközött, amilyen mélységben a rendező birtokolja Ion Luca Caragiale színdarabját, és amennyire a közönség számára ismeretlen a mű és a szerző világa.

Caragiale nagy román drámaíró, aki a 19. század végén a leggyilkosabb humorral írta meg a korabeli Bukarest elmaradott világát, száználmas-nevetséges kis- és közembereit. Szívesen alkalmazta a francia bohózatok sémáit, helyzet- és jellemkomikus fogásait, de amit ebből kihozott, az a lehető legsajátobbja, mindenekelőtt a nyelvezete miatt. Caragiale hősei viccesen roncsolt románt beszélnek, kifacsart szavakkal, félreértett mondásokkal, összekutyult szókapcsolatokkal. Az ilyen nyelvi parádé nem idegen számunkra sem, színházi vonalon rögtön eszünkbe juthat róla Parti Nagy Lajos vagy Mohácsi János. Parti

Nagy Lajos le is fordította a Farsangot, Mohácsiék pedig leferdítették, vagyis esetükben pontosabb átiratot emlegetni. De amikor általuk szóal meg egy Caragiale-darab, akkor a tapasztalt néző rögtön kihallja belőle a tipikus Parti Nagyot, illetve a tipikus Mohácsit. Ilyenképpen nem feltétlenül találja meg az érintkezési pontot az eredetivel, a jeles román szerzővel. Jellemző tény, hogy Caragiale fordításának számosan nekiláttak. A Farsang mellett a másik mű, amelyet nemritkán színre visznek nálunk, *Az elveszett levél*. Annak kilenc magyar fordítása született, a zöme az utóbbi harminc évben. A *Farsang*gal is jó néhányan próbálkoztak, és lehet, hogy nincs még meg az optimális megoldás a szövegre.

Mindezeket figyelembe véve nem lehet eléggé nagyra becsülni a tatabányai színház vezetőségének azt a döntését, hogy a *Farsang* színrevitelét egy fiatal erdélyi rendezőre, Botos Bálintra bízta, aki Dálnoky Réka dramaturggal karöltve le is fordította a művet a Jászai Mari Színház bemutatója számára. Leszögezem: a szöveg olvasva – jó. Telis-tele van humoros nyelvi sziporkákkal. *Éhgyomorral haljak éhen?* – kérdezi aggódva Mikola Gergő nyüzüge borbélysegédje, aki szerint ugyan az egész szerelmi bonyodalomkavalkád egy *semmiség* – *Minek keveredsz csalafintorok közé, senkiházások közé?* –, de *okvetetlenül* az ő szerény személyén csattan az ostor. Az igazi porfészkai úriem-

berek, mint Kardos Róbert kiabálós Pampon ura *Pardonáljál, nagysád!*-dal kérnek elnézést. Ő az egyik férfi, aki azt hiszi, hogy megcsalja a szeretője, és valóban, bár több nekihevelés után – *Miután szentszerelmen támadsz hátba, várjál, mert ítélőszéket ütök rajtad, Bébika* – megnyugodva fogadja majd a hamis cáfolatot. Hon-ti György bájos Feydeau-figurának ható, összezavarodott Crăcănelje – akinek *szentimántál az alapnatúrája* – így fogadkozik: *Elkapom a grabancát, és nem eresztlem a holttestemen keresztül sem, amíg meg nem mondja, hogy miért.* A legjobb dumákat az egyik kijátszott titkos ara, Mitza, a harcias ploiești-i republikána mondja, akinek *erezetében forradalmi vértanúvér köröz.* Őt a vérmes nő szerepben utolérhetetlen Danis Lídia alakítja. Kedvenc részem tőle, amikor számonkéri a szeretőjét, *„aki sosem volt hűtelen, és akihez én sem voltam más, csak hűs”.* De igazán találó az is, hogy mérgében azt mondja a férfirra: *te mucsadék!* (Egy korábbi fordításban – amelyet szintén erdélyi rendező-alkotó készített, Seprődi Kiss Attila – Mitza ezt úgy fejezte ki, hogy *te mocsoládé!* Az sem volt rossz...)

Megélnék a poénos facsarintások a színpadon, ha az ember felveszi a ritmust, ha hozzáigazítja magát a szokatlan stílushoz. De nem kézenfekvő, hogy a darabbal először találkozó közönség egyszeri fülhallásra befogadja a textust. (Egy másik idős néző a szünetben a feleségéhez: De hogy tudják a színészek ezt a marhaságot megtanulni?!) A rendező szigorúnak bizonyult: nem tett egyetlen lépést sem abba az irányba, hogy a publikum a maga vígjátéki nézőgyakorlata alapján haladni tudjon jól

első léptekkel az előadással. Minde-nekelőtt kialakítottak a színpadon egy nehezen értelmezhető, fekete úrszerű, majdnem csupasz teret, amelynek közepén egy nagyobbacska üvegkocka áll. Alkotói nyilatkozat szerint, amikor Botos Bálint azon kezdett gondolkozni Golicza Előd díszlettervezővel, hogy hová helyezték a cselekményt, akkor hamar kizárták az eredetileg külvárosi borbélyüzlet realiztikus megjelenítését. *„Úgy éreztem, ezáltal azt a réteget hangsúlyoznánk, amely kényelmes távolságba helyezi a nézőtől ezt a szöveget. Ehelyett inkább arra koncentráltunk, hogy ez a közösség és ez a világ milyen viszonyban van a civilizációval”* – mondta el Botos Bálint. Ebből az elgondolásból születhetett az üvegkocka, amelyben az első és az utolsó jelenet során a szereplők álarcosan és eléggé mohácsi busójárásos jelmezben sejlenek fel. Valamint a szürkés-feketés, reszelékszerű talaj a színpadon, amit a segéd egy hosszú fejű partvissal rendezget olykor, mintha a kuncsaftok gumihajat vágatni tértek volna be ide. Ezenkívül egy-két hokedli, ócska asztal és egy lavórtartó a berendezés. Ennyiből áll össze a nagyszínpadi szcena. Az üvegkocka füstölögve látványelem, egyébként ki- és bejárat az üzletbe. A legkínosabb tulajdonsága, hogy valószínűleg nem mozdítható, hiszen ott marad a színpad közepén a második felvonásra, a maszkabálra is. Ehhez a szünetben letakarják egy fehér, cafrangos lepellel, amitől egyrészt semennyire sem hat báli helyszínnek, amit látunk (inkább loncsos jurtnak), másrészt csak a vak nem veszi észre, hogy ez ugyanaz a díszletelem, mint amit eddig mutattak, de most leplezni próbálják.

Az előadás vizualitása makacsul kerüli a színességet, amely azért mégsem volna idegen egy vígjátéktól, még ha az szatirikus vagy groteszk komédiának mondható is. Feketét és fehéret látunk, szereplőink jelmezbálba is mind fekete-fehér ruhát választottak maguknak, de így legalább illenek egymáshoz. Ami különben kevésbé mondható el róluk. Kardos Róbert télikabátos, kucsmás Pamponja Ceauşescut juttatja eszembe az utolsó napján. Király Attila inkább idéz Beaumarchais-t, grófi borbélyt, mint kültelki bukarestit, míg Figeczky Bence *számvetőségi kantidátusa* első pillantásra elmenne orosz muzsiknak vagy orosz muzsik fiának, mondjuk egy leendő Lopahinnak Csehovnál, másvalakit meg mintha Gogolból szalasztottak volna. Az pedig megfejtethetetlen, hogy Danis Lídiát miért kell olyan küllemmel színpadra küldeni, mintha a bundáját kórházi köntösre kapta volna fel, miután egy konkurens prosti megtépte és szétkente a sminkjét. Főleg azért miért, mert ez a Mitza a második részben egyenfehérben is tud igazi dáma-ként megjelenni. Ki ez a nő, miféle? Megállapíthatatlan.

A színpad üressége, a környezet és a tárgyak hiánya, a térszervezés nemigen kedvez a színészeknek, gondolhatni. A verbális attackokon kívül szerények a lehetőségeik arra, hogy helyzetekbe és érdemi kontaktusba kerüljenek egymással. Egy támaszuk lehet azonban, ez pedig a mozgás, arra ugyanis hangsúlyt fektet az előadás. Akadnak is olyan szereplők – Figeczky Bencétől Király Attilán át Mikola Gergőig –, akik a javarészt népiesszerű zene ritmusát, svungját és karakterét kihasználva

pontosan és jellemfestően tudnak mozogni. Különösen Mikola Gergő borbélysegédje impresszív; a test teljes uralása szép színészi teljesítmény. Kis keszeg ember, vékony, inas legény ez a jóra való szolga, aki a fáradt rogyadozásaival, táncszerű lépegetéseivel és egész igyekezetével teljesen kimerül a bajok elhárításában a nap végére. Ez a törekvés egyébként – miszerint elsősorban képekkel, elrajzolással és mozgással ábrázolni hatásosan – különösen erős jegye a román színháznak, amelyet Botos Bálint bizonyára testközelből ismer, s amely gyakran hat jótékonyan az erdélyi alkotók erdélyi munkáira. Caragiale Romániában népszerű, sokat játszott szerző. (Egyet mondok: Lucian Pintilie híres *Farsang*-rendezése hozta meg a színészi hírnevet egy későbbi politikus és kultuszminiszter, Mircea Diaconu számára.) Azt jól el lehet képzelni, hogy Botos Bálintnak nézőként talán már annyi *Farsang*hoz volt szerencséje, hogy mindenképpen más-milyent akart csinálni, mint a többi. De lehet, hogy a fiatal rendező magyarországi debütálásakor egész Tatabánya – a Jászai Mari Színházat is beleértve – jobban járt volna, ha megmarad az alapszintnél.

Farsang. A tatabányai Jászai Mari Színház előadása. Szereplők: Király Attila, Mikola Gergő, Danis Lídia, Kardos Róbert, Figeczky Bence, Honti György, Dévai Balázs, Urbán-Szabó Fanni. Író: Ian Luca Caragiale. Fordító: Dálnoky Réka, Botos Bálint. Díszlet: Golicza Előd. Jelmez: Jeli Sára Luca. Rendező: Boros Bálint.

Mi lesz veled, Corvin?

118

Nem lesz nyilvános megnyitója az épületnek, viszont a SPAR és a DM megnyitásával együtt megnyílik a főbejárat és a Corvin titkai kiállítás a Blaha Lujza téren október 19-én – fogalmazott az egykori Corvin Áruház rekonstrukcióját végző cég vezetőjének tényszerűen neutrális minapi értesítése. Válaszként arra a hónapokkal korábbi e-mailemre, miszerint szeretném, ha meghívót küldenének az évek óta tartó felújítás befejezésekor az ilyenkor szokásos sajtóbejárásra. A helyszínen – még aznap délután – aztán kiderült: miért módosult a hagyományos koreográfia. Azért nincs hivatalos átadás, így szakmai tájékoztatás sem, mert – egyelőre legalábbis – nincs több látnivaló.

Idén nyáron ugyanis már lehullott a lepel a mintaszerűen rendbe tett homlokzatról. Kellemes a sötét színű, két árnyalatával, középre kerül majd az új név (corvin palace) a régi logó art decós stílusában. Két oldalon tondókarikába foglalt allegóriák: Beck Ö. Fülöp és Pongác Szigfrid műkő domborművei. Szobraik csak azért nem kerültek vissza a párkányra, mert részletes dokumentáció híján nem lehetett őket hitelesen újraalkotni. Hasonlóan művesek az eredetiket követő hatalmas ablakkeretek. Hogy akkor végül is mi történt? Ehhez képest majdhogynem semmi. A földszinten nyílt ugyan további három üzlet: egy könyvesbolt, egy patika és egy étterem. Csakhogy észre sem vennék őket, ha nem itt

volnának; nem is nagyok. Legfeljebb a Hanami restaurant kelt csalogatóan színes enteriőrjével némi vonzerőt, minthogy az ugyancsak az utcáról nyíló SPAR és az alagsori DM szintén pont olyan, mint a nagy átlag: a város centrumában sem különbözik (akár lakótelepi) társaitól. Egyedül a főbejárat automatikusan szétnyíló üvegtáblái mögött feltűnő mozgólépcsők és vaskos pillérek, leginkább pedig a plasztikus földemkaszetták keltik annak illúzióját, hogy a közel százéves nagyáruház ezredfordulós parafrázisát látjuk. Amíg a következő pillanatban fel nem fogjuk, nem kis csalódottsággal, hogy az épület hossz tengelyéhez képest csupán egy szűk folyosó vezet fel az első emeletre a még be nem üzemelt és ily módon a közönségtől továbbra is elzárt üzletekhez.

A *Világ* 1926. március 24-i tudósítása azonban még egészen más képet festett ugyanerről az aktusról az ünnepélyes avatás alkalmából: „Néhány lépéssel a Blaha Lujza téri bejárat mögött, az épület belsejében azután meglepő monumentalitásban szélesedik ki az egyemeletesnek látszó palota. Hatalmas, művészies faragású, oszlopokkal tartott üvegtető csarnok tárul a belépő elé. Száz és száz villanykörte sziporkázó fénye világítja meg a termet [...] A nagy csarnokot galéria övezi, amely mögött az emeleteken áruosztályok vannak.” Hiába nyert a Corvin műemléki védelmet, az ennek jegyében végzett rekonstrukció dacára ez a

korabeli beszámolók és fényképek által megörökített impozáns tér, amelyhez öt évvel később a modern idők vívmányaként egy mozgólépcső is kapcsolódott, mintha köddé vált volna. A modernista átalakítás során tűnt el, amikor a csarnokot egy új födémmel kettészelték – állítja az építész, ha jól értelmezem a Klub Rádióban elhangzott magyarázatát, mert nekem kissé más benyomásaim vannak róla hajdanvolt ifjúkoromból. A téren nyílt kiállítás egyik archív fényképe megerősíti róla az emlékképemet. A homlokzat ily módon végképp kulissza lett; igaz, eredetileg is annak készült, hogy az épület illeszkedjék eklektikus környezetéhez. Akkor még a téren áll (1965-ig) a Nemzeti Színház, a Somogyi Béla utca másik oldalán pedig a hajdani *Budapesti Hírlap* rezidenciája, hasonlóképp századfordulós szomszédjaival.

Újdonságának varázsából annak ellenére sem veszített a kortársak szemében, hogy az üzletsorokból kialakított passzázs akkor már jó százéves múlttal rendelkezett; ráadásul nemcsak Londonban, Párizsban és Milánóban létesültek ilyenek, hanem nálunk is: az első a hajdani Brudern házban (Pollack Mihály, 1817) volt. A múlt századfordulón több is követte a világvárossá érő Budapesten. Gondoljunk a szintén belvárosi Haris-bazárra (Feszty Adolf, 1877), illetve arra, hogy az előbbi új életre kelt a szecessziós Párisi udvarban (Schmahl Henrik, 1913), noha akkor már létezett a Párisi Nagyáruház. Ez utóbbit a Goldberger család alapította 1892-ben; a Blahától nem messze, a Rákóczi út és a Klauzál utca sarkán álló épületben kezdte működését, csak később tette át székhelyét

az Andrássy útra (Sziklai Zsigmond, 1911). Sajat termékeire alapozva elősorban az otthoni varrás-kézimunkázás anyagait és eszközeit forgalmazta a nagyközönség számára, a párizsi Bon Marché példája nyomán viszonylag olcsón. A Corvin azonban egészen más felfogás szülötte: az úri középosztályt célozta meg, korábban elképzelhetetlen kínálattal. Okkal hirdette magát már megnyitásakor úgy, hogy ez „Magyarország legnagyobb és legszebb áruháza”. Kisebtélyitől szőrmebundáig, Gillette önbortvától Chlorodont fogpasztáig, abrosztól szőnyegig, cipőtől táskáig, ágyneműtől asztalneműig a polgári életforma minden szükséges kellékét felvonultatta. Konfekciós darabjait helyben igazították a vevők méretére; még menyasszonyi kellékeket is lehetett itt kapni. Idővel étterem és fagyaltos, vonatjegyáruda és fényképészműterem, 1934-ben élelmiszerbolt is berendezkedett négy szintjén (földszint és három emelet). Első árukatalógusa százharminc oldalon mutatta be az ötvenkilenc osztály gazdag választékát. Gyűjtőpénztári rendszerrel működött, vagyis a kijáratnál kellett fizetni, ahol a megvásárolt cikketek távozáskor becsomagtolták. Kultikus helynek számított: írók és előadóművészek részvételével divatrevünek nevezett bemutatókat tartottak párizsi manökenek részvételével. Folyamatosan újjárendezett nagy méretű kirakatokban hirdették újdonságaikat. Átlagosnál jobban fizetett dolgozóik gyerekeit bölcsőde várta, így már megnyitását megelőzően olyan híre kelt, hogy versengtek az itteni álláshelyekért. Négyszázvalahány (fénykorában mintegy hétszáz) alkalmazottjával ekként lett a mai bevásárlóközpontok elődjeként

az első hazai nagyáruház, amelynek egy kilencven hasonlóan működető cég, a hamburgi M. J. Emden Söhne volt a tulajdonos beruházója. Már az első napon tizenötezer érdeklődőt vonzott. S bár húsz év múlva alapvetően megváltozott körülötte a világ, évi hatmillió vásárlójával az államosítását követő évtizedekben is megőrizte rangját. Választékával kiemelkedett a többi áruház közül; egy sor olyan cikket forgalmazott, amit az üzletek többségében hiába is kerestünk volna. Hirdetéseinek az volt a találó szlogenje: „Minden szinten szinte minden.”

Tervezője, Reiss Zoltán (1877–1945) nem tartozik a magyar építészet kiemelkedő egyéniségei közé. Műve egy hagyományosan iskolázott mesterember kivételesen jól sikerült munkája, amelynek a római Capitolium-domb palotáira visszautaló „díszhomlokzat” a legfőbb erénye, legalábbis Ybl Ervin, az itáliai reneszánsz kutatója szerint. A palota képzetét keltő épület olyan elegánsan simul a városképbe, hogy közben az áruház ügyesen leplezett funkciói észrevétlenül érvényesülhettek. Mindazonáltal korántsem vitathatatlan esztétikai kvalitásaival vált a publikum szemében ikonikus intézménnyé. Vonzereje még azt követően is erősödött, hogy súlyosan megrongálódott Budapest ostromakor, majd ennél is komolyabb károkat szenvedett 1956 őszén. Az sem változtatott renomóján, hogy málló architektúrája miatt végül balesetveszélyessé vált, és ezért 1967-ben a becsomagolásáról döntöttek. Jobb híján, mivel helyreállítására pénz nem volt, akarat meg még kevésbé az uralkodó (szocmodern) ízléssel nem egészen konform neoklasszi-

cista stílusának köszönhetően. Egy zömmel vidéki áruházak tervezésében gyakorlott építész, Batka István elképzelése szerint kapott semmitmondóan hasáb formájú alumínium takaróburkolatot. Ennek nem is a szimplasága volt feltűnő abban a mindent leegyszerűsítő korszakban, sokkal inkább pléhszerű benyomást keltő, olcsó technikai minősége keltett ellenérzést még a modern formavilággal rokonszenvezők körében is. Szemmel látható kompromisszumokkal járt, hogy az eredetileg nyolcvanmillióra kalkulált átalakítást a harmadára redukált költségvetésből kellett megvalósítani. Funkciójában azonban nem változott; konkurenciája nem lévén (az első Skála Áruház 1976-ban nyílt meg), versenytársak híján a plázák megjelenéséig a Corvin megőrizte egyedülálló szerepét.

A rendszerváltást követően, mint a Centrum, majd a Skála csoport tagja, az ingatlan továbbra is fennmaradt, de korábbi feladatkörét a gyors egymásutánban létesülő új és korszerű bevásárlóközpontok vették át; funkciója elvesztésével patinás hírneve is végzetesen megkopott. Tulajdonosai így már nem tudtak mit kezdeni vele; felmerült a lebontása (ezt 2003 táján műemlékké nyilvánítása akadályozta meg), majd szórakoztató-központtá alakítása (a Zoboki–Demeter stúdió készített rá a 2008-as pénzügyi válság következtében elvetélt tervet). 2011-ben került a Corvin Ingatlanfejlesztő tulajdonába. Ekkor még több kisebb cég bérelt benne helyiségeket, legfelül 2012 és 2017 között egy ifjúsági szórakozóhely működött Művelődési Szint (MÚSZI) néven. Magam is jártam ebben a lepusztult voltában is barátságos loftban. Jövőjét illetően két fejleményről kell

említést tennünk: a volt Sajtóház helyén 2006 és 2011 között felépült az Europeum, amelyben szálloda és parkoló mellett számos kisebb üzlettel kísért jókora bevásárlóközpont (Müller) kapott helyet – sok értelme ezek után az áruház újraélesztésének nem lehetett. Noha e hideg és szögletes tömb szomszédságában egy kifejezetten modern konstrukció sem okozott volna stílusterést, megkötötte a tulajdonos kezét a műemlékvédelmi hatóság mellett a Józsefvárosi Önkormányzat is (akkor még Kocsis Máté vezette), amely háromszázmilliós támogatást nyújtott az eredeti homlokzat visszaállításának fejében. A romló állapotú ingatlanból 2017-től a bérlők fokozatosan kiköltöztek, így a rá következő évben megkezdődött a rekonstrukció a tulajdonos azon elképzelésének jegyében, hogy az alagsorban, a földszinten és az első emeleten üzletek lesznek, a legfelső szinten pedig éttermi-szórakoztató egységet alakítanak ki, ám az épület flexibilisnek szánt belső kialakításának mikéntje – ránk maradt értékeinek fokozatos feltárása mellett – leendő lakóinak igényei szerint alakul majd. Legalábbis nehéz más észszerű magyarázatot találni arra, hogy miközben még javában folynak benne építkezések, többszöri halasztás után miért döntöttek az elkészült üzletek megnyitásáról.

Ma már – különösképp a homlokzat szépen sikerült helyreállításának ismeretében – nem sok értelme van azon elmélkedni, nem volt-e elhamarkodott lépés a gyors műemléki védelem. Ez ugyanis kizárta annak lehetőségét, hogy a Corvin utódából egészen másfajta és főleg az egykorinál is nagyobb szenzáció legyen. Világsztár tervezte kortárs építészeti

bravúrként olyan közösségi centrum (benne designétteremmel/kávézóval kísért színház, opera, hangversenyterem, mozi, múzeum és galéria, szabadpolcos könyvtár, ami leginkább kívánczik a szóban forgó telekre, vagyis a város kellős közepébe. Kiterjeszkedve a Nemzeti Színház hűlt helyeként a b(on)t(ás)csinálta Blaha Lujza térre. Elvégre aligha pusztán véletlen, hogy 1905-ben pont itt épült fel az első budapesti kómozi, az Apolló projectograph, működött utána a hasonló nevű kabaré és színpad. Utóduként ezért nekem nem igazán rokonszenves az a mégoly korszerű irodaház, néhány közönséges bolt kíséretében, ami most körvonalazódik az ingatlan jövőjéről a tulajdonos és az építész nyilatkozatai alapján. Akár egy reklámban, a palota építészeti értékeinek (például az egykori második udvar) feltárását úgy kommentálják, hogy itt majd művészi enteriőrökben gyönyörködhetnek a bérlők. Dicséretes a beruházók ezen igyekezete; nem azt vetem tehát a szemükre, hogy a belsővel a városlakók a jövőben legfeljebb majd fényképeken szembesülhetnek. Értem az indítékaikat is, amelyek magától értetődők: szeretnék, ha befektetett pénzük gyorsan és jól megtérülne. Az épület központi forrást igénylő kollektív hasznosításának elszalasztott lehetőségét mégis fájjalom. Talán nem véglegesen.

A Corvin Palace: az egykori nagyáruház revitalizációja. Homlokzat: **M-Teampannon**. Belső: **Orning Olivér**. A közös terek belső-építészete: **Habenczius Manna**. Kivitelezés: **Belvárosi Építő-Piacenti SPA konzorcium** (főhomlokzat), **StukkóLine-Moli Build konzorcium** (mellékhomlokzatok), **Denkisys Kft.** (elektromosság), **Kárpát Építő** (szerkezetek).

Melyik Renoir?

Mert nem mindegy. A cím kérdését nem csak a festő halála után, de már saját korában is sokan feltették. A válasz nekem is problémát okozott, két emléket őrzök e tárgyban.

Amikor először jártam Párizsban, és találkozhattam (akkor még) a Jeu de Paume-ban kiállított korai főművével, a *Bál a Moulin de la Galette* (1876) című képével, a meghatottságtól és a gyönyörűségtől szinte megkukulantam. A színskála elszibbasztott, a nyüzsgő tömeg megszedített, a festett lámpafény-özönben lábam alól szinte kicsúszott a talaj. A vászon beszíptantott és ott is tartott: a világ egy elefántcsont-feketével és ólomfehérrel gazdagon behintett kék-rózsaszín forgataggyá változott, amelynek virtuálissá lapított terében váratlanul cinóber-piros sálak, nápolyisárga szalma-kalapok és ritkás ajándékként egy kis nedvzöld lomb-féleség is felfelbukkant. Hát igen – az impresszionizmus remekműve – talán éppen a főműve – előtt nincs más teendő, mint impresszionista módon lelkesedni, érzetokról, hangulatokról, csak a szem által felfalható látvány-egészről áradozni. Ma is ezt tenném, pedig azóta tanultam ezt, azt, és a kép is átkerült méltó helyére, a Musée d'Orsay-ba, a turista-zarándoklatok legsűrűbben látogatott kultusz-helyére. Ez volt ugyanis addigi életem legszebbnek látott festménye.

Azután, pár évtizeddel később Münchenben jártam és volt szerencsém találkozni a világkörüli útjára engedett amerikai Barnes-gyűjtemény

modern francia anyagával. Emlékszem: a Haus der Kunst undok náci épületének földszinti terem sorát majd szétvetette a Cézanne-tól, Van Goghig, Matisse-től Picassóig mérészkedő fantasztikus műtárgy-lista. (Hej, – gondoltam – ha az Elfajzott művészet-kiállítás (1937) egykori rendezői hirtelen feltámadnának és azt látnák, hogy az ő terepükön miféle szentségtörés zajlik, nyilván megütné őket a guta!) A lelkesedés akkor hagyott alább, amikor az emeletet szinte egyetlen festő munkái foglalták el. A Renoiréi. De már nem azok a revelatív ragyogó vásznak. Fénylő testű aktok és habos virágcsokrok, bűbajos gyermekfejek és családi idillek voltak ott láthatók. Legtöbbjük már a „Bál” utáni évtizedben született, sőt, már a századforduló után. Volt belőlük bőven, mert a festő termelt rendesen, igazi aranyfedezetű brand övezte, az amerikaiak (meg az oroszok) pedig mindent megvásároltak tőle. Jutott belőlük bőven a múzeumok raktáraiba is. Nem voltak ezek rossz képek. Pazar rajzolat, lány motívum-kezelés, csintalan báj jellemezte valamennyi munkát. Még a kisebb igényűeket is. Rajtuk is fénylett a legendás színskála, nekik is jól állt a vékonyan felhordott festék-emulzió porcelán-árnyalata, a festett alakok életerejéből pedig futotta volna egy egész depresszióra szakosodott klinikai osztály terápiájára. A Galette varázsa azonban nem tért vissza egyik vásznon sem. Igaz, a stílus is eltávolodott ettől. Csalódtam akkor a Münchenben újra látott festőben.

Huszonvalahány év telt el a két látás között, de a hatás-vesztés miatt legkevésbé magamat hibáztatom. Inkább a világot, inkább a befogadói ingerküszöb emelkedését, inkább az ízlés-változást, és persze magát Renoirt. Ez a második, ez a Münchenben is megtapasztalt élmény tért vissza a *Szépművészeti Múzeum* minden bizonytalansággal az egyik legnagyobb sikerre számító kiállításán.

Pedig a kiállítás nagyon is korrekt. Minden kép szép. Talán túlságosan is. Mi hát akkor a probléma *A festő és modellje* című vállalkozással? (Impresszionista-posztimpresszionista tematikában egyébként ez az intézmény ötödik mustrája. Monet, Van Gogh és a két Cézanne tárlat után már bejárta a két Cézanne tárlat után már bejárta ösvényen utaznak az idetartozó világ-számok, nem utolsó sorban a fantasztikus szervező és akadályokat nem ismerő Geskó Juditnak köszönhetően. Ha a neve felbukkan, a vásznak szinte maguktól indulnak el Párizsból Budapestre. A Renoir-t ugyan már nem ő kurálta, de nélküle bizonyára a dolog nem jött volna össze.)

Renoir impresszionista sikertörténete azzal kezdődött, hogy közösséget talált maga körül. Tehát nem akkor, amikor különféle fogásokat sajátított el különféle műhelyekben, nem akkor, amikor beletanult a festő-szakmába az akadémikus Gleyre mesternél, de még csak nem is akkor, amikor az első megrendeléseket, az éhkopp ellen felvállalt portrékat sok talpalás után teljesítette. Azzal indult, hogy rátalált a maga fajtájából verbuválódott festő-csapatra, Pissarróra, Sisley-re, Caillebotra és mindenekelőtt Monet-ra – ahogy maguk mondták önmagukról –, az éhenkórász „intranszigenekre”. Leginkább ők voltak azok a bohéméletű és forradalmi lelkületű fiatalok, akiknek, ha

már nincs pénzük, nincs presztizsük, családjuk se nagyon, legalább csinálhatják azt, amiben hisznek. Napfényt festettek, lehetőleg a *szabadban, szabad* embereket festettek lehetőleg a természetben, és megszabadultak a historizmus minden formájától, főképpen az elmesélhető tartalomtól, a szűzsétől. Háromszoros *szabadság* volt ez, maga a modernitás, mely minden írásba foglalt kiáltvány nélkül is az impresszionisták vezéreszményeként működött. Például, hogy a kép ne szóljon semmiről, legföljebb egy múltó pillanatról, hogy a festményt ne rajz, hanem festékfoltok építsék „képegészé”, hogy a mű ne babráljon a kompozícióval, tegyen úgy, mint a véletlenül elkattintott fényképező masina: úgy essen a kivágot, ahogy puffan. (Persze a dolog ennél bonyolultabb volt, de az ideál ehhez a gondolathoz közelített.)

A harmadik terem Renoirjai erről a modernitás-élményről, erről az új szabadságról szóltak: egy erdőben vágott ösvényről (1874/76), amelyben a sűrű rengetegen átszűrődő napsugár kék örvénnyel veszi körül a dzsungelbe vetett magányos ember picit, távoldó alakját, egy mezei virágoktól pettyezett rétről (1875), amelybe bele is olvad, de feketéjével mégis kontrasztot teremt egy apró napernyős nő, meg egy *Fiatal fiúról és lányról* (1876), akik között bizonyára van kapcsolat, de annak tartalmánál sokkal érdekfeszítőbb a vörös hajfürtök, a fehér ingmell és a háttér vastag ecsettel földobott dús sövényt sejtető viszonyrendszere. És akkor még szó sem esett a kis Galette-ről (1875/6), a Vértes Marcell jóvoltából egyszer már itthon is megforduló vázlatról, amelynek kék forgószeleiből a szereplők embrió-kavalkádjára még ki sem bontakozott, éppen csak előleget vett a nagy mulatságra.

„Apám fejlődésében, szerintem – írta középső fia, Jean, a nagyszerű filmrendező – minden elméletnél fontosabb volt az a körülmény, hogy aggregényből házasember lett.” Úgy érdemes ezt a magánéleti változást finomítani, hogy Renoir munkásságának egy bizonyos pontjától, úgy a nyolcvanas évek első felétől, de legkésőbb közepétől immár nem volt szüksége a kötelékben repülés mámorára, mert már megállt a saját lábán. Vevői szép számmal akadtak, (Durand „papa”, Choquet, később Vollard) modelljeire sem volt már gond (ott volt a család és a család készséges barátnői továbbá megrendelések özönei), és mindig meleg ebéd fogadta a legtökéletesebb modellt, Aline Charigot, a feleség jóvoltából. Nem volt értelme tovább lázadozni. Már csak azért sem, mert a Párizsba szakadt és kicsit mindig vidékinek megmaradó festő alapjában véve utálta az „új idők” járulékos elemeit. A gyárkérményeket és a bankárokat, a gépeket és a sokszorosítást, továbbá a kapitalizmus minden szennyét és zaját. A probléma abban rejlett, hogy utálta a „régidőbe”, főleg a historizmusba feledkező nosztalgiát is. A neogótikát és a női testet nyomorító fűzöt, az úrhatnám aranybronz gyertyatartót és a Notre Dame hamisított vízköpőit, Victor Hugóról nem is beszélve. Se jövő, se múlt. A nagy boldogságában egyszerre csak a senki földjén találta magát.

Anyaság (1885) című képének szereplői már nem vibrálnak a színekben és nem keresik taláalomra helyüket a nekik rendelt térben. Szép precízen meg vannak rajzolva a körvonalak, szép vékonyan, már-már lokális árnyalatokkal ki vannak töltve a foltok. Ha nem lennének a testeken édesen parasztos gödröcskék, és a testek húsa nem ragyogna gyöngyház-fényben (új

stílusának ez lett a márkajele), akár egy olaszos madonnának is elmenne a festmény. Az olaszosság nem véletlen, és az olaszossághoz vezető út sem az. Ekkor már mintha felébredt volna abból a mozgalmal álomból, amelynek ihletője korábban – nem csak az övé, de az egész csapaté – az a Delacroix volt, aki egy egész generáció számára adta vissza a színekbe vetett hitet és a mozgás-ábrázolás új lehetőségét. Tehát a franciás-arabos sűrű vérű délvidéki temperamentumot.

Az új élethelyzetben Renoir festőágyában a másik oldalára fordult, és egy másik álomba szenderült. Immár egyre inkább a rendezett, komponált, körvonalazott klasszika kezdte vonzani. A klasszikából is a kellemes konformizmus. Az az Ingres, akinek hatása alól egy egész lázadó nemzedék igyekezett megszabadulni, tehát az az Ingres, aki megvetette a spontán kompozíciót és a túl heves gesztusokat. Akiből még később a hűvös neoklasszicizmus szentje lett. Delacroixból Ingres? Renoir tehetségéből persze azért futotta arra, hogy ez ne minősüljön árulásnak, de példaképi erőre már nem futotta. Különben, más álom is beúszott nála gyakran. A 18. század szexis-habos franciái is, Watteau-tól Boucher-ig, mert mintha nagy tanácsalanságában visszavágyott volna porcelánfestő indulásához. Tanú erre a *Gitározó nő* (1896/7) és a mi múzeumunk több litográfiája, például az ancien régime pasztelljét utánzó *Fiatatal nő mellképe* (1899), vagy a *Kisbaba keksszel* (1899). Csak arra nem futotta, hogy ebből a mérsékelt konzervatívizmusból és kellemes komfortzónából kimozdítsa üdítően érzéki, de sohasem pornográf aktjait és becézni valóan dundi, de a giccs előtt mindig megtorpanó gyerek-portréit.

Akadémikus nem lett soha, csak éppen nem tudott egyszerre kint is, bent is egeret fogni, azaz egyszerre zseninek is lenni, meg kiegyensúlyozott polgárként is helyt állni. (Illetve a végén mégis, – igaz, akkor már nem volt boldog, de arról tényleg a beszámoló végén.) A nagy harmónia Renoir-nál ugyanis méretes diszharmóniát leplezett. Ha nem emlékeztem volna a cikk elején a két felkavaró más-más időben megesett találkozásra, most, a múzeum utolsó előtti nagy kiállító termében, az időrendet merészen negligáló „akt-galériában” az élményt újra kellett élnem. Megtörtént a csodálat is, és a csalódás is.

Az elrendezés nem lehetett véletlen: stratégiai kérdés volt, hogy a múzeum új szerzeménye a díszhelyre kerüljön. Így esett, hogy a feleség kuzinját ábrázoló Gabrielle (két másik hozzá kölcsönzött „udvarhölgyel” együtt) a terem „apsziséba” került, büszkén hirdetve, hogy immár nem csak egyetlen – ráadásul nem is túl reprezentatív – festmény van a nagy mestertől a múzeum birtokában, hanem egy kemény pénzért vásárolt méretes vászon is. Az idevágó nemzeti büszkeség nőhetett egy arasszal. Eszmei előnye, hogy egyszer szintén szerepelt magyar közönség előtt. Gyakorlati előnye, hogy a problémátlan csinos akt nyilván tetszik a közönségnek és ez eleve legitimálja a vásárlást.

Nincs könnyű dolga szegény Gabrielle-nek. Le kellene játszania a mélyfekete – villogó csontszín kontrasztját drámaian megjelenítő macskás fiút (1868), a lágyított kontúrokkal zsonglőrködő *Alvó lányt* (1897), nem beszélve a mostani Renoir kiállítás *Hinta* (1876) melletti leghíresebb és legizgalmasabb festményéről, a hajdanában gigabotrányt kiváltó

irizáló színekben pompásan játszó *Tanulmányról* (1876). Nem sikerült, szegénynek nem is sikerülhetett, és én, mint önjelölt zsűritag – mi mást tehetnék? – nem is szavaznám a döntőbe. Száz csábosan lehunytt pillájú, ágyékát illedelmesen lepellettel fedő, hájába rózsát tűző, gusztá húsú meztelenség nem ér föl ehhez a „bomló torzóhoz”, aki testén hordozta a szabad természet ragyogó reflexeit. Ő volt a terem „szépségkirálynője”, a korona az övé. Mert egy dolog a festmény és más dolog a nő. A kettő ugyanis összekeverhetetlen. Persze nem mindenki osztaná ezt a véleményt. Illusztrációképpen idemásolom, amit Albert Wolff úr írt anno a *Le Figaró*-ba: „Vehetné végre valaki a fáradtságot, és elmagyarázhatná Renoir úrnak, hogy a női test nem rothadó húsdarab zöld és lila foltokkal, melyek azt jelzik, hogy a holttest eljutott a teljes bomlás állapotába.” Nekünk tehát sajnos csak a szép akt jutott, nem a jó. Aligha szégyen ez: a philadelphiai Barnes Collection gyűjteményi koncepciójába például bőven beleférne.

Renoir 1897-ben biciklizés közben elesett. Először azt hitte, hogy csak a karja tört el, de a sérüléssel járó komplikáció – bár nem rögtön – testét egyre jobban megviselte, ízületi gyulladása elhatalmasodott. Végül tolószékbe került, már a fekvés is fájt, kezét alig tudta emelni, viszont festett utolsó leheletéig. Felesége már meghalt, barátai is elmentek, a világháború a régi világot elsöpörte. Ekkor történt valami, ami csak azokkal történik, akit az istenek szeretnek. Boldogságot veszítve alkotott még egy, majdnem utolsó művet. Egy igazit. Olyat, amely méltó régi önmagához, de még inkább olyat, amely felemelkedik korábban elhunyt sírig hű barátjához,

Cézanne magaslatához. Lehet, hogy a *Fürdőzők* (1918/19) krapplakkal és umbrával festett hurkás mezítelensége erotika dolgában messze marad a békeévek lágyított körvonalaitól. A fű és az ég veronai zöldje, kobalt kékje már nem utal se klorofillra, se oxigénre. Egyetlen ízzé válik bennük a látvány. Az egész érzéki világ is, meg annak egyszerűsített emléke is. Ez már tényleg *posztimpresszionizmus* volt, mert amit Renoir az impresszi-

onizmusa *után* művelt, az még nem volt valódi a szó művészettörténeti értelmében. Csak kompromisszum volt a művészet előre szaladó forradalmi gondolata és az akkori piac akkori ízlés-normája között.

Renoir. A festő és modelljei. Szépművészeti Múzeum 2023 szeptember 22. – 2024 január 7. Kurátorok: **Cécile Girardeau, Kovács Anna Zsófia, Paul Perrin**

Vásárhelyi Mária

Így gondozza a magyarját

126

Brindics őrnagy (bűnügyi rendőrség): Milyen viszony volt maga és Horváth elvtársnő között?

Éva (újságíró): Szeretem Líviát. Szerelmi viszony.

Őrnagy: Kétoldalú?

Éva: Igen, kétoldalú.

Őrnagy: És hogy van ez maguknál? Amikor rám néz, képes engem úgy látni, mint férfit?

Éva: Igen, hiszen az őrnagy elvtárs férfi.

Őrnagy: Nem tudom elképzelni, hogy csinálják maguk, amikor együtt vannak.

Éva: Mit hogy csinálunk??

Őrnagy: Hát, AZT.

Éva: Hogy AZT hogy csináljuk? Hát úgy, hogy bedugjuk ODA az ujjunkat. Lehet egy ujjal, lehet két ujjal és lehet három ujjal...

Ez a párbeszéd egy fiatal lesbikus újságíró és az őt kihallgató őrnagy között zajlik a rendőrségi őrszobában, egy 1982-ben, az állami filmgyártó cég által, közpénzből finanszírozott, álla-

milag elfogadott és terjesztett filmben hangzik el. A filmet Galgóczy Erzsébet *Törvényen kívül* című novelláját felhasználva Makk Károly írta és rendezte, a címe *Egymásra nézve*. Ez volt az első magyar film, amelyben egy lesbikus párkapcsolat lírai és drámai történetét meséli el, csodálatos képsorokkal, fantasztikus színészi alakításokkal, finoman rezonáló, érzékeny zenével, többnyire jó dialógusokkal. A film amellet, hogy a két nő közötti szerelmi kapcsolatot megértéssel, rokonszenvvel, együttérzéssel kíséri végig, éles társadalmi és politikai kritikát is megfogalmaz. Egyrészt bemutatja az 1958-ban zajló erőszakos tévesztés valóságát, a sajtóban folyó cenzúra működését, a közhatalmi szervek kíméletlenségét és bornírtságát, másrészt azt a társadalmi közeget, amelynek nemcsak közvetlen kiszolgálói, hanem értelmiségi tagjainak többsége is értetlenül, ellenségesen figyeli a két nő kibontakozó szerelmét. És szembe-sülhetünk azzal is, hogy milyen aljas

módon üldözte és zsarolta a rendszer a melegeket és leszbikusokat. Láthatunk a filmben művészi finomsággal megörökített nők közötti érintéseket, csókokat, meztelenül összegabalyodó női testeket, bepillantást nyerhetünk a piszkos kis eszpresszók sötét zugai-ba kényszerített leszbikusok világába.

Természetesen nem kritikát írok a filmről, hiszen az nem az én kenyerem, hanem egyrészt azt szeretném érzékeltetni, hogy hol tartunk most, negyven évvel később elfogadásban, megértésben, toleranciában. Másrészt méltatni szeretném a Magyar Mozi+ tévécsatornát, amely többet tesz a magyar kultúra értékeinek közvetítéséért, mint a kormánypárti megszállás alatt álló médiatér összes szereplője együtt.

Talán soha nem nézem újra ezt az egykor többször is látott filmet, ha nem kínálja fel a Magyar Mozi+. Mert bár gyakran eszembe jutott, hogy újra kellene nézni fiatalkorom legfontosabb filmjeit, ennél tovább nem jutottam. Most viszont tálcán kínálja a lehetőséget a tavasszal indított filmcsatorna.

A Magyar Mozi+ tematikus kábelcsatorna kizárólag magyar játék-, tévé- és dokumentumfilmeket, filmsorozatokat, színházi előadásokat, a filmművészet magyar mestereivel és háttérembereivel készített interjúkat sugároz a nap 24 órájában. Az igényesen összeállított kínálat arra törekszik, hogy a lehető legszélesebb mérítést biztosítsa a nézőnek a magyar film- és színházművészet választékából, a *Familia Kft.* csetlő-botló tévésorozattól a *Hideg napok* című filmdrámáig terjed a skála, és Straub Dezső filmportréja ugyanúgy belefér a kínálatba, mint Márai Sándoré. Ezt hívják hagyományápolásnak, a kulturális

örökség életben tartásának, a kortárs magyar kultúra értékei népszerűsítésének, szóval mindannak, amit a regnáló magyar kormány a zászlajára tűz, miközben tevékenységével éppen ezekkel ellentétes célokat szolgál.

El tudjuk-e képzelni, hogy napjainkban állami támogatással elkészüljön és forgalomba kerüljön egy olyan film, amelyben a fenti párbeszéd elhangzik? El tudjuk-e képzelni, hogy a hatalom által bekebelezett filmgyártás támogatást nyújtson egy olyan filmhez, amely pozitív színben ábrázol egy leszbikus szerelmi kapcsolatot? Hiszen ma már azt is tabusította a hatalmi gépezet, hogy egyáltalán szó essen az azonos neműek kapcsolatáról. Hatalmi szóval próbálják kiirtani a nyilvánosságból a valóságot. Az államkapitalista diktatúra idején, 1982-ben elkészülhetett egy ilyen film, jöllehet akkoriban még büntetendő cselekmény volt a homoszexualitás. Nyíltan beszélnek a filmben arról, hogy a hatalom megpróbálja beszervezni, zsarolni azokat, akikről kiderül, hogy saját nemükhöz vonzódnak. Ahogyan az erőszakos téjeszesítésről és ennek következményeiről vagy a két évvel korábban lezajlott forradalom megítéléséről is.

És lehetne-e ma állami támogatással olyan filmet készíteni, amelyben a KESMA média egyik szerkesztőségében dolgozó, kezdő újságíró megkérdezi a főszerkesztőt: „Meddig játszszuk még azt, hogy ami kényelmetlen vagy kellemetlen, azt gondosan betoljuk a fiókba, besöpörjük a szőnyeg alá?” Amire a főszerkesztő azt válaszolja, hogy „Amíg muszáj. Amíg ezt követelik tőlünk.” Nem, manapság nem készülhetne ilyen film költségvetési támogatásból. Pedig pontosan tudjuk, hogy ez a kérdés ma éppen annyira releváns, mint negyven évvel ezelőtt.

Csak manapság még egy ilyen szelíd kritikát sem tűr el a hatalom a saját háza táján. Márpedig lassan – néhány megmaradt zárványon kívül – az egész hazai médianyilvánosság a kormány saját háza tája.

Tizenhárom év kitarató munkájával a kormánynak sikerült totálisan a befolyása alá vonni és szétverni a kortárs magyar filmkultúrát. Ennek ma már nyilvánvaló jelei vannak. A Petőfi Sándor születésének 200. évfordulójára tervezett, hatalmas állami támogatásból megvalósítani szándékozott film csúfos kudarcra akár a szimbóluma is lehetne a hazai filmgyártás állami amortizálásának. A projekt megvalósítását a kormány egyik legelkötelezettebb propagandistájára, Rákay Philipre bízták, és korábban soha nem volt, elképesztő összegű állami támogatást – 6,8 milliárd forintot – ítél meg az állam a produkció támogatására. Ez a teljes tárgyévben odaítélt filmtámogatások több mint egyharmada. A bemutatót 2023. március 15-re tervezték, ehhez képest a jelzett időpontra mindössze egy egyperces rémisztően dilettáns előzetes készült el, és miközben lassan elmúlik a 2023-as év, a filmnek se híre, se hamva. Csak feltételezéseink lehetnek arról, mi az oka a késésnek; nevezetesen, hogy a leforgatott anyag annyira gyengére sikerült, hogy képtelenek egy bemutatóképes verziót összevágni belőle. Az elmúlt év másik legtöbb állami támogatását a *Hadik* című film kapta, az elkészült, de ugyancsak csúfosan megbukott. Az állami pénzeket elosztó Nemzeti Filmintézet saját adatai szerint míg 2021-ben 3025, addig 2022-ben már több mint 12 ezer forint közpénz jutott minden általuk támogatott filmes mozijegyre. S míg Csehországban, Dániában vagy Franciaországban a mozi-

ba járók 40 százaléka hazai gyártású filmre vált jegyet, addig nálunk ez az arány alig 10 százalék.

Mert bár az állam évről évre többlet költ filmgyártásra, egyre kevesebb film készül el, és a filmek színvonala és nézettsége folyamatosan apad. Az állami támogatások elosztása, mint a kulturális élet más területein, kizárólag politikai szempontok szerint történik. A kormány tehetségtelen, műveletlen dilettánsokat nevez ki filmkészítőnek, és elüldözi az országból felkészült, tehetséges, sikeres filmkészítőket. A kétezres évek elején felnőtt egy új, tehetséges, nemzetközileg is sikeres filmes generáció. Ám mivel az első Fidesz-kormány idején nyíltan hangot adtak nemtetszésüknek egy kormányzati döntéssel kapcsolatban, 2010 után a Fidesz-kormány ellehetetlenítette e filmeseket. Ma már külföldön dolgoznak, elhagyták a pályát, vagy itthon készítenek low budget filmeket külföldi támogatásokból. Ezeket a másfél-két órás alkotásokat filmes viszonylatban szabad szemmel nem látható összegekből, kevesebb pénzből hozzák ki, mint a multik egy-egy félperces reklámfilmet. És mégis ezek a filmek vonzzák a hazai közönséget és érnek el nemzetközi sikereket. Mert nem dilettáns propagandisták, hanem tehetséges, hozzáértő, elkötelezett csapatok hozzák létre ezeket. Magántámogatásokból és külföldi pályázatokon elnyert pénzekből próbálják megőrizni és továbbvinni a magyar filmművészet legjobb hagyományait.

Esterházyt parafrázálva „így gondolzza a magyarját” a magyar állam a filmművészet területén. És a teljes magyar kultúrában is.